

Háttérjár

Marosvécs 1926

Hogyan teremtettek irodalmat
egy szétszakított ország után

„Mert az irodalom
nem ismer határokat.”

EMBER
GONDOLAT
NYELV
HAZA
JÖVŐ

A borító mesterséges intelligencia felhasználásával készült.

MAROSVÉCS 1926

*Hogyan teremtettek irodalmat egy szétszakított ország
után*

© Háttérgyár, 2026

Minden jog fenntartva.

Kiadó: Háttérgyár

Kiadás éve: 2026

hattergyar.hu

Ez a mű szerzői jogi védelem alatt áll. Részleteinek bármilyen formában való sokszorosítása, terjesztése vagy nyilvánosan elérhetővé tétele a kiadó előzetes írásbeli engedélye nélkül tilos.

A borító mesterséges intelligencia felhasználásával készült.

Tartalom

Előszó - Egy nyári meghívás	6
1. Erdély 1918 után	13
2. Maradni vagy elmenni	20
3. Városok versenye	27
4. Lapot alapítani egy kisebbségnek	33
5. Kós Károly vállalkozása	38
6. Az olvasó, akit még meg kellett teremteni	44
7. Berde Mária ötlete	49
8. Ki volt Kemény János?	53
9. Marosvécs	56
10. A meghívó	59
11. Megérkeznek az írók	62
12. Július 16.	68
13. Lehet-e együtt dolgozni?	72
14. Mit határoztak el?	77
15. A hársfák alatt	82
16. A második nyár	86
17. Kuncz Aladár	91
18. Bánffy Miklós	96
19. Áprily Lajos	100
20. Tamási Áron	103

21. Megszületik az Erdélyi Helikon	106
22. Mit jelentett modernnek lenni Erdélyben?	110
23. Budapest és Kolozsvár	114
24. Erdélyből eszme lesz	118
25. Románok és magyarok	123
26. Vallani és vállalni	127
27. Berde kívül kerül	131
28. A fiatalok elégedetlensége	134
29. A nagy gazdasági válság Erdélye	138
30. Az írói parlament	142
31. Kós Károly és a működő utópia	145
32. Európa radikalizálódik	148
33. Nyíró József és a politikai választás	151
34. Bánffy másik útja	154
35. Amikor a határ ismét elmozdul	157
36. Van-e még szükség Marosvécsre?	160
37. 1942	163
38. Akik már nincsenek ott	166
39. 1944	169
40. Akiket később máshogy olvastak	172
41. A kastély emlékezete	176
42. Száz év után	179

Utószó - Az asztal	183
Függelék	186
Kronológia, 1918-1944	187
Az első Helikon névsorának problémája	195
Az alapító kör	197
Az Erdélyi Helikon szerkesztésének fő állomásai	205
A marosvécsi találkozók áttekintése	207
Fő elsődleges források	213
Az Arcanumból kapott anyagok	216
Fontos nyílt digitális források	218
Válogatott szakirodalmi irányok	220
A végleges forráskezelés elvei	222
Szereplői kislexikon	224
Áprily Lajos	224
Bánffy Miklós	224
Bartalis János	225
Berde Mária	225
Kacsó Sándor	226
Kádár Imre	226
Kemény János	227
Kós Károly	228
Kuncz Aladár	228
Ligeti Ernő	229
Makkai Sándor	229
Molter Károly	230
Nyíró József	230
Reményik Sándor	231
Szentimrei Jenő	231
Tabéry Géza	232

Tamási Áron	232
Válogatott bibliográfia	234
Elsődleges dokumentumok és dokumentumkiadások	234
Korabeli sajtóanyagok	235
Folyóiratok és korabeli irodalmi fórumok	236
Visszaemlékezések és oral history jellegű források	237
Irodalomtörténeti alapmunkák	238
Bibliográfiai és digitális segédletek	238

Előszó - Egy nyári meghívás

1926 nyarán levelek indultak útnak Marosvécsről Erdély különböző városaiba. A feladó Kemény János volt, a Maros mentén álló várkastély fiatal ura. Huszonkét éves volt. Aligha ő számított volna a legvalószínűbb embernek arra, hogy egy asztalhoz ültesse az erdélyi magyar irodalom különböző nemzedékeit, politikai felfogásait és esztétikai irányzatait. Voltak közöttük nála húsz-harminc évvel idősebb, országosan ismert írók, egyházi vezetők, szerkesztők és olyan személyiségek, akik már az első világháború előtt is részei voltak a magyar kulturális életnek.

Kemény nem irodalmi kiáltványt küldött szét, és az első találkozó résztvevői sem tudhatták pontosan, mi következik majd abból a néhány nyári napból. Nem létezett kidolgozott szervezeti modell, amelyhez igazodniuk kellett volna. Nem volt elfogadott alapszabály, vezetőség vagy politikai program. A meghívás mögött mégis ott állt egy sürgető kérdés: hogyan lehet életképes magyar irodalmat működtetni Erdélyben egy olyan történelmi fordulat után, amely néhány év alatt megváltoztatta az államhatárokat, a kulturális intézményrendszert és az értelmiség

társadalmi helyzetét.

Az 1926. július 15-én megjelent marosvásárhelyi Székely Napló már egy nappal a találkozó előtt történelmi jelentőséget tulajdonított az eseménynek. „Holnap kezdődik a marosvécsi Helikon” – adta hírül, és arról írt, hogy Erdély magyar írói Kemény János várában gyűlnek össze. A tudósítás a keszthelyi Helikon hagyományát idézte fel, ugyanakkor nagyon is huszadik századi célt kapcsolt az új kezdeményezéshez. Ady Endre örökségének folytatását, a megújuló magyar irodalom szerveződését látta benne. Közel harminc meghívottról beszélt, és már előzetesen olyan eseményként kezelte a találkozót, amely túlmutathat egy baráti nyári összejövetelen.

A későbbi emlékezet hajlamos volt ezt az első marosvécsi találkozót kész intézmény születéseként ábrázolni. Visszatekintve könnyű egymás után rendezni az eseményeket. 1926-ban létrejött az írói közösség, 1928-ban megjelent az Erdélyi Helikon, az Erdélyi Szépmíves Céh pedig az erdélyi magyar könyvkiadás egyik legfontosabb vállalkozásává vált. A történet azonban közelről sokkal bizonytalanabbnak látszik. Az első összejövetelen senki sem tudhatta, meddig tart majd az együttműködés, és azt sem, hogy a résztvevők

képesek lesznek-e hosszabb távon elviselni egymás világnézeti és személyes különbségeit.

Kós Károly és Bánffy Miklós ugyanahhoz a kulturális világhoz tartoztak, mégis más társadalmi háttérből és más politikai tapasztalatokkal érkeztek. Makkai Sándor református püspök volt, miközben a társaságban olyan szerzők is jelen voltak, akiknek gondolkodását baloldali vagy polgári radikális eszmék alakították. Reményik Sándor költészete és közéleti felfogása sem volt azonos Tamási Áronéval vagy Kuncz Aladáréval. A résztvevőket még az sem kötötte össze, hogy ugyanazt gondolták volna Erdély jövőjéről.

Az őket körülvevő történelmi helyzet viszont közös volt. Az első világháború után a magyar irodalom földrajza megváltozott. Az addigi kulturális központ, Budapest az új országhatárok túloldalára került az erdélyi magyar írók számára. Könyveket kellett kiadni, folyóiratokat fenntartani, olvasókat találni és olyan intézményeket létrehozni, amelyek korábban részben természetes módon kapcsolódtak a magyarországi kulturális rendszerhez. A kisebbségi helyzet a mindennapi kulturális munkát is átalakította.

Ebben a környezetben különös jelentősége lett annak, hogy Kemény János magánteret ajánlott fel a találkozásra. Marosvécs nem volt szerkesztőség, pártközpont vagy hivatal. A kastélyban nem kellett valamelyik létező irodalmi csoport szabályaihoz igazodni. A vendégek néhány napra kiszakadhattak a kolozsvári, marosvásárhelyi vagy nagyváradi szerkesztőségi vitákból, miközben ugyanazok a konfliktusok természetesen velük érkeztek a Maros völgyébe.

Később hársfák alatti tanácskozásokról, esti beszélgetésekről, tréfákról és vitákról maradtak fenn emlékezések. Az utókor képzeletében Marosvécshez könnyen társulhat romantikus kép: erdélyi várkastély, írók a parkban, hosszú nyári esték és az irodalomról folytatott beszélgetések. A fennmaradt jegyzőkönyvek és korabeli tudósítások azonban jóval gyakorlatiasabb világot mutatnak. Honoráriumokról, könyvkiadásról, szerzői jogokról, előfizetőkről, népkönyvtárakról, előadókörutakról, színházról, fordításokról és kulturális intézményekről tárgyaltak. Az irodalom fennmaradásának anyagi feltételei legalább annyira foglalkoztatták őket, mint az esztétikai kérdések.

Egy évvel később az Ellenzék marosvécsi tudósítója már arról számolhatott be, hogy a Helikon írói az

irodalmi műveltség szélesebb terjesztését tervezik. Rendszeres előadásokat, ifjúsági kulturális programokat és népművelést akartak szervezni, és együttműködést kerestek egyházakkal, irodalmi egyesületekkel és kiadókkal. Ugyanezen a találkozón ítelték oda Kemény János harmincezer lejes irodalmi díját Makkai Sándor Adyról írott könyvének. Tabéry Géza laudációja már világosan megfogalmazta azt az elvet, amelyet a Helikon saját működésének igazolásaként is használt: a magyar irodalom kérdéseiben nem akartak politikai jobb- és baloldalak szerint dönteni.

A program és a valóság természetesen nem mindig fedte egymást. Marosvécsen is kialakultak személyes konfliktusok, egyes szerzők háttérbe kerültek, mások távoztak, és a közösség politikai környezete is egyre nehezebbé vált. A harmincas évek Európája már alig hasonlított 1926 világára. A gazdasági válság, a román és magyar nacionalizmus erősödése, a szélsőjobboldali mozgalmak térnyerése, majd a második bécsi döntés és a világháború olyan kérdéseket vitt be az irodalmi életbe, amelyekre a húszas évek kompromisszumkeresése nem mindig adott választ.

Marosvécs története éppen ezért több egy sikeres irodalmi társaság történeténél. Kísérlet volt arra, hogy a

történelmi Magyarország felbomlása után egy kisebbségi közösség saját kulturális intézményeket teremtsen, közben pedig megőrizze kapcsolatát az egyetemes magyar irodalommal. A résztvevők egyszerre akartak erdélyiek és magyarok, regionálisak és európaiak lenni. Néhányan a transzilvanizmusban találták meg ehhez az elméleti keretet, mások sokkal óvatosabban viszonyultak hozzá. A közös intézmények mégis hosszabb életűnek bizonyultak, mint sok korabeli ideológiai vita.

A történet szereplői közül többen a huszadik századi magyar irodalom klasszikusai lettek. Tamási Áront, Áprily Lajost, Kós Károlyt vagy Bánffy Miklóst ma is széles körben olvassák. Kuncz Aladár Fekete kolostora önálló helyet kapott az irodalmi emlékezetben. Mások, akik saját korukban tekintélyes szerzők vagy szervezők voltak, jóval kevésbé maradtak jelen az olvasói köztudatban. A Helikon története ezért egyben az irodalmi emlékezet változásának története is.

A könyv azonban nem azért tér vissza Marosvécshez száz év elteltével, hogy igazolja vagy cáfolja a résztvevők valamelyik korabeli programját. Sokkal érdekesebb kérdés, hogyan sikerült létrehozniuk egy olyan kulturális együttműködést, amelyben egymástól távoli nézeteket valló emberek közel két évtizeden keresztül képesek

voltak közös intézményeket fenntartani. A történet tele van kudarcokkal és személyes törésekkel, de az eredményeket sem lehet figyelmen kívül hagyni.

Ehhez azonban vissza kell mennünk néhány évvel az első marosvécsi találkozó elé. Az 1926-os meghívó ugyanis egy hosszabb válság végén, illetve egy új kulturális rendszer kialakulásának közepén született. Ahhoz, hogy érthető legyen, miért volt szükség Marosvécsre, előbb azt kell látni, milyen világ omlott össze az első világháború után, és mit jelentett az összeomlás azoknak az íróknak, tanároknak, újságíróknak és olvasóknak, akik Erdélyben maradtak.

1. Erdély 1918 után

Az első világháború végén az erdélyi magyar irodalomnak nem volt különálló intézményrendszere abban az értelemben, ahogyan néhány évvel később már beszélni lehetett róla. Természetesen léteztek erdélyi lapok, szerkesztőségek, írói körök és jelentős kulturális hagyományok, Kolozsvár pedig régóta egyetemi és szellemi központ volt. A magyar nyelvű kulturális élet azonban egy nagyobb állami és gazdasági rendszer részeként működött, amelynek természetes központja Budapest maradt.

Egy erdélyi író számára nem jelentett külön kulturális identitást az, hogy művei budapesti kiadónál jelentek meg vagy fővárosi folyóiratokhoz küldte kéziratait. A Nyugat, a nagy napilapok és a könyvkiadók országos piacot jelentettek. A vasút, a posta, a könyvkereskedelem és az oktatás mind ugyanazon állami keretek között működött. A tehetséges fiatal szerző útja gyakran Budapestre vezetett, még akkor is, ha életművének témái vagy személyes kötődései Erdélyhez kapcsolódtak.

1918 őszén ez a rendszer néhány hónap alatt felbomlott. Az Osztrák-Magyar Monarchia összeomlása, majd Erdély Romániához kerülése olyan politikai változás

volt, amelynek következményei fokozatosan váltak érzékelhetővé a kulturális életben. Az államhatár megváltozott, az állami hivatalok és oktatási intézmények új közigazgatás alá kerültek, az értelmiség egy része elhagyta Erdélyt. Az addig magát egy ország többségi nemzetéhez tartozónak tekintő magyarság kisebbségi közösséggé vált.

A változás jelentőségét utólag könnyű pusztán politikai fogalmakkal leírni. Az irodalom szempontjából azonban legalább ennyire fontosak voltak a hétköznapi következmények. Ki adja ki a könyvet? Hol jelenhet meg a kritika? Milyen pénzből működik a folyóirat? Ki fizeti az író? Hány magyar olvasó képes könyvet vásárolni? Hogyan jutnak át a határon a magyarországi könyvek, és hogyan kerülhetnek az erdélyi kötetek budapesti boltokba?

Ezek nem másodlagos kérdések voltak. Egy irodalom intézmények nélkül csak rövid ideig képes működni. Az író megírhatja a kéziratot, de nyomda, kiadó, terjesztés, kritika és olvasóközönség nélkül a mű nem válik a kulturális nyilvánosság részévé. Az impériumváltás után az erdélyi magyar értelmiségnek ezért olyan feladatokkal kellett foglalkoznia, amelyek korábban kevésbé látszottak. Az irodalom szervezése hirtelen ugyanannyira

gazdasági és intézményi kérdéssé vált, mint művészivé.

Az első években ráadásul korántsem volt egyértelmű, hogy milyen mértékben marad fenn magyar kulturális élet Erdélyben. Sok értelmiségi Magyarországra költözött. Mások kivártak, mert a háború utáni politikai helyzetet átmenetinek gondolták. Az államhatárok véglegesülése előtt általános volt a bizonytalanság, és ez a bizonytalanság személyes életutakat is meghatározott. Tanároknak, tisztviselőknek, újságíróknak kellett eldönteniük, vállalják-e az új állami keretek közötti életet, vagy inkább Magyarországon próbálnak új egzisztenciát teremteni.

A távozás jelentős veszteséget okozott a magyar intézményeknek. Az erdélyi városokban azonban nagy létszámú magyar közösségek maradtak, amelyek továbbra is igényelték az anyanyelvi sajtót, könyveket, színházat és oktatást. A kulturális élet ezért nem szűnt meg, hanem fokozatosan átalakult. A korábbi országos rendszer helyén regionális központok kezdtek megerősödni.

Kolozsvár helyzete különösen fontos volt. A város már a dualizmus idején is jelentős egyetemi, színházi és sajtóközpontnak számított, az új politikai környezetben

pedig egyre inkább az erdélyi magyar kulturális élet természetes központjává vált. Ez azonban nem egyik napról a másikra történt. Nagyváradnak erős sajtója és jelentős modern irodalmi hagyománya volt, Marosvásárhely saját értelmiségi körrel rendelkezett, Temesváron és Aradon ugyancsak élénk magyar nyelvű sajtó működött. Az 1920-as évek elején ezek a városok részben egymással is versengtek az olvasókért és a kulturális tekintélyért.

Az új helyzet egyik legfontosabb kérdése az volt, létrejöh-e sajátos erdélyi magyar irodalom, vagy az Erdélyben élő szerzők továbbra is kizárólag a magyarországi irodalmi élet regionális részeként tekintsenek magukra. A vita látszólag elméleti volt, valójában intézményi következményekkel járt. Ha létezik önálló erdélyi magyar irodalmi élet, szüksége van saját lapokra, kiadókra, kritikára és szervezetekre. Ha viszont minden lényeges döntés továbbra is Budapesten születik, az erdélyi intézmények szerepe szükségképpen korlátozott marad.

A húszas évek elején még egyik álláspont sem győzött. A magyarországi kulturális kapcsolatok fennmaradtak, bár jóval nehezebben működtek, mint korábban. Kéziratok, könyvek és folyóiratok jártak át a határon, írók

publikáltak budapesti lapokban, és a magyarországi kritika továbbra is figyelt Erdélyre. Közben azonban olyan erdélyi intézmények születtek, amelyek saját közönséget és saját kulturális programot kívántak kialakítani.

Ennek a folyamatnak fontos előzménye volt Kós Károly és társainak politikai-kulturális programja. Kós számára a helyben maradás nem pusztán személyes döntést jelentett. Abból indult ki, hogy az erdélyi magyarság tartósan az új román államban fog élni, ezért intézményeket kell építenie és alkalmazkodnia kell az új körülményekhez. A passzív várakozás helyett szerveződést, munkát és politikai részvételt sürgetett.

Ez a felfogás korántsem volt magától értetődő. A háború és a békeszerződés utáni első években sokan átmeneti állapotnak tekintették Erdély helyzetét. A revízió reménye, a bizonytalanság és a korábbi világ iránti nosztalgia egyaránt jelen volt. A helyben maradás programja ezért egyszerre jelentett gyakorlati döntést és szakítást azzal az elképzeléssel, hogy elegendő kivárni a politikai változásokat.

Az irodalmi élet fejlődése végül részben Kósék álláspontját igazolta. Folyóiratok indultak, kiadói

vállalkozások jöttek létre, és egy új szerzőnemzedék jelentkezett. Néhány év alatt olyan művek születtek, amelyek már nem ideiglenes állapotként kezelték az erdélyi magyar létet, hanem saját tapasztalatként dolgozták fel. Ezzel párhuzamosan azonban kialakultak azok a viták is, amelyek később a Helikonon belül újra és újra felszínre kerültek.

Milyen legyen ennek az irodalomnak a feladata? Elsősorban a közösség megőrzését szolgálja, vagy mindenekelőtt művészi értéket teremtsen? Erdély saját történelmi hagyományaihoz forduljon, vagy a modern európai irányzatokat kövesse? Vállaljon politikai szerepet, vagy őrizze meg az irodalom autonómiáját? A kisebbségi helyzetben ezek a kérdések különös súlyt kaptak, mert minden kulturális döntés könnyen közösségi jelentőséget nyert.

A későbbi Helikon egyik legfontosabb sajátossága éppen abból következett, hogy ezekre a kérdésekre nem adott egyetlen kötelező választ. Az együttműködés feltétele az lett, hogy a résztvevők eltérő esztétikai és politikai felfogásaik mellett is elfogadják a közös intézmények szükségességét. Ez a kompromisszum azonban csak akkor válhatott működőképpé, amikor már létrejött hozzá valamiféle gazdasági és kulturális

infrastruktúra.

1926 tehát nem kezdőpont volt abban az értelemben, hogy előtte ne létezett volna erdélyi magyar irodalmi élet. Éppen ellenkezőleg: Marosvécs azért válhatott jelentőssé, mert az előző hat-nyolc évben már kialakult egy szerzői kör, megszülettek a legfontosabb viták, és megkezdődött az intézmények építése. A kastélyban olyan emberek találkoztak, akik mögött már saját lapok, könyvek, kiadói kísérletek és politikai tapasztalatok álltak.

A marosvécsi történethez ezért nem a kastély kapuján át vezet az első út, hanem azokon a városokon, szerkesztőségeken és személyes döntéseken keresztül, amelyek 1918 után újrarajzolták az erdélyi magyar kulturális térképet. Az egyik legnehezebb döntést minden szereplőnek magának kellett meghoznia: maradni vagy elmenni.

2. Maradni vagy elmenni

A politikai térképeken a határvonalakat néhány tollvonással meg lehet változtatni. Az emberi életben a következmények sokkal lassabban rendeződnek el. Erdélyben 1918 után családoknak, tanároknak, tisztviselőknek, újságíróknak és íróknak kellett eldönteniük, hol képzelik el a következő éveiket. Sokan nem ideológiai állásfoglalásként élték meg ezt a döntést. Munkahely, lakás, család, nyelv, szakmai lehetőség és személyes kötődés egyaránt szerepet játszott benne.

Budapest erős vonzerőt jelentett. A magyar kulturális élet nagy intézményei ott működtek, a könyvkiadás piaca összehasonlíthatatlanul nagyobb volt, és egy írónak több lehetősége nyílt arra, hogy országos ismertséget szerezzen. Azok számára, akik korábban is kapcsolatban álltak fővárosi lapokkal vagy kiadókkal, a költözés logikus döntésnek tűnhetett. Az új romániai viszonyok között viszont bizonytalan volt az állami alkalmazottak helyzete, az oktatás nyelve és számos kulturális intézmény jövője.

A távozók mellett azonban maradtak olyanok is, akik tudatosan vállalták az új környezetet. Az ő későbbi történetükben hajlamosak vagyunk következetes

programot látni ott is, ahol kezdetben sok volt a bizonytalanság. A helyben maradás gondolata fokozatosan vált közösségi programmá, és ebben Kós Károlynak meghatározó szerepe volt.

Kós pályája már az első világháború előtt is szorosan kötődött Erdélyhez. Építészként, grafikusként, íróként és szervezőként ugyanaz a gondolat foglalkoztatta: hogyan lehet a helyi hagyományokra építve modern kultúrát teremteni. Az impériumváltás után ez a művészeti érdeklődés politikai és társadalmi jelentést kapott. A kérdés számára már nem az volt, miként lehet erdélyi formákat használni az építészetben, hanem hogy milyen intézmények között élhet tovább az erdélyi magyarság.

A Kiáltó szó 1921-ben ennek az új helyzetnek az egyik legismertebb dokumentuma lett. A szöveg hangja tudatosan szakított a passzív várakozással. Kós és társai abból indultak ki, hogy az erdélyi magyarságnak számolnia kell a kialakult politikai valósággal, és saját szervezeteket kell létrehoznia. Ez nem jelentette a történelmi változások érzelmi elfogadását. Sokkal inkább gyakorlati felismerés volt: ha a közösség kizárólag egy jövőbeli határváltozásra vár, közben elveszítheti jelenlegi kulturális és gazdasági pozícióit.

Ez a gondolat később a transzilvanizmus egyik alaprétegévé vált. Maga a fogalom azonban többet jelentett egyszerű alkalmazkodásnál. Különböző szerzőknél eltérő tartalmat kapott: volt, akinél Erdély külön történelmi hagyományait, másnál a magyar, román és szász kultúra együttélését, megint másnál a kisebbségi magyar közösség önszerveződését jelentette. Éppen ezért félrevezető lenne úgy kezelni, mintha a Helikon tagjai valamennyien ugyanazt értették volna rajta.

Kós számára viszont a gyakorlati munka mindig fontosabb volt az elméleti meghatározásoknál. Lapokat, politikai szervezeteket és kiadót kellett létrehozni, épületeket tervezni, könyveket nyomtatni és olvasókat szervezni. Ez a szervezői mentalitás később a marosvécsi közösség egész működésére hatott. A Helikon találkozóin is újra és újra előkerültek olyan kérdések, amelyek az irodalom mindennapi feltételeire vonatkoztak.

A maradás azonban nem volt mindenki számára ugyanaz. Egy fiatal írónak más lehetőségei és kockázatai voltak, mint egy földbirtokosnak vagy egyházi vezetőnek. Áprily Lajos tanárként és költőként egészen más társadalmi környezetben dolgozott, mint Bánffy Miklós. Tamási Áron még az Egyesült Államokat is megjárta,

mielőtt visszatért Erdélybe. Kuncz Aladár életét a franciaországi internálás tapasztalata formálta át, és hazatérése után fokozatosan lett az erdélyi magyar irodalom egyik legfontosabb szervezője.

Ezek az életutak jól mutatják, hogy az „erdélyi író” megjelölés mögött milyen különböző tapasztalatok húzódtak. Nem létezett egységes társadalmi csoport. Arisztokraták, lelkészek, tanárok, újságírók, vidéki értelmiségiek és külföldet megjárt fiatal szerzők kerültek ugyanabba a kulturális közegbe. Néhányan erős politikai érdeklődéssel rendelkeztek, mások elsősorban az irodalom autonómiáját védték.

A helyben maradás ezért önmagában még nem teremtett közösséget. Ehhez fórumokra volt szükség, ahol ezek az emberek találkozhattak és vitatkozhattak. A húszas évek elején a sajtó töltötte be ezt a szerepet. A lapok körül szerzői körök alakultak ki, és fokozatosan kirajzolódtak azok az esztétikai és politikai törésvonalak, amelyek később Marosvécsen is jelen voltak.

A korabeli viták egyik állandó kérdése Ady Endre öröksége volt. Ady személye a húszas években jóval több volt irodalmi problémánál. A modernséghez, a magyar társadalom kritikájához, a nemzeti hagyományhoz és a

politikai megosztottsághoz kapcsolódó viták sűrűsödtek köré. Éppen ezért különös jelentőségű, hogy a Székely Napló az első marosvécsi találkozót már 1926-ban Ady örökségének folytatásával kapcsolta össze.

Egy évvel később ez még világosabban láthatóvá vált. A Helikon Kemény János harmincezer lejes díját Makkai Sándor Magyar fa sorsa című Ady-könyvének ítélte. Az Ellenzék beszámolója szerint a döntés egyhangú volt. Tabéry Géza ünnepi beszédében azért méltatta Makkait, mert püspöki tisztsége és társadalmi helyzete ellenére képes volt Adyról politikai táborok fölött álló irodalmi ítéletet megfogalmazni.

A gesztus többet árult el a Helikon önképéről, mint egy irodalmi díj odaítéléséről. A közösség azt kívánta bizonyítani, hogy a magyar kultúra alapvető kérdéseiben képes túllépni a jobb- és baloldali politikai kategóriákon. Makkai válaszában ugyanezt az elvet fogalmazta meg: az erdélyi magyar közösség szellemi érdekeit párt- és felfogáskülönbségek fölött kívánta szolgálni.

Ez az elv később többször próbára került, és nem mindig működött. A húszas évek közepén azonban még reális programnak látszhatott. A kisebbségi helyzet sajátos kényszert teremtett az együttműködésre. A

magyar olvasóközönség nem volt akkora, hogy számos egymással versengő intézmény hosszú távon könnyen fennmaradjon, az íróknak és kiadóknak pedig szükségük volt egymás közönségére és kapcsolataira.

A kulturális önszerveződés így lassan gyakorlati kérdéssé vált. Ki tud folyóiratot finanszírozni? Ki vállalja egy könyv kinyomtatásának kockázatát? Hogyan lehet előfizetőket találni? Milyen honoráriumot kaphat az író? A kisebbségi irodalom fennmaradásához jó művek mellett működő gazdasági modellre is szükség volt.

Ebből a felismerésből született meg az a vállalkozás, amely nélkül Marosvécs története aligha alakult volna úgy, ahogyan később alakult. Kós Károly és társai 1924-ben létrehozták az Erdélyi Szépmíves Céhet. A név céhes hagyományt idézett, a vállalkozás mögött azonban nagyon korszerű gondolat állt: közvetlen kapcsolatot teremteni író, kiadó és olvasó között, és saját gazdasági alapot adni az erdélyi magyar könyvnek.

Amikor két évvel később Kemény János kiküldte a marosvécsi meghívásokat, ezért már nem üres térbe érkeztek a levelek. Létezett magyar sajtó, kialakulóban volt az olvasóközönség, működött könyvkiadó, és többéves vita zajlott arról, milyen irányba fejlődjön az

erdélyi magyar kultúra. Marosvécs következő lépés volt ebben a folyamatban. Ehhez azonban előbb könyveket kellett csinálni.

HÁTTÉRGYÁR

3. Városok versenye

Az első világháború utáni erdélyi magyar kulturális élet egyik kevésbé látványos, mégis meghatározó kérdése az volt, hogy melyik város válhat az új helyzetben valódi szellemi központtá. Kolozsvárnak természetes előnye volt: egyetemi múltja, színháza, nyomdái, szerkesztőségei, történelmi szerepe mind ebbe az irányba mutattak. Az impériumváltás után azonban semmi sem működött már automatikusan. A magyar kulturális élet addigi intézményeinek egy része eltűnt, átalakult vagy új keretek közé került, és ezzel együtt a városok közötti korábbi erőviszonyok is megváltoztak.

Nagyvárad különösen erős riválisnak számított. A századforduló és a huszadik század első évtizedei során pezsgő sajtóélet, polgári nyilvánosság és modern irodalmi kultúra alakult ki a városban. Ady emléke is különleges súlyt adott neki. Nagyvárad nemcsak regionális központ volt, hanem sokáig a modern magyar irodalom egyik fontos műhelye, ahol újságírók, költők és szerkesztők jóval közvetlenebb kapcsolatba kerülhettek a közönséggel, mint egy merevebb akadémiai környezetben.

Marosvásárhely más típusú központot képviselt. Kevésbé volt országos jelentőségű irodalmi színpad, de erős értelmiségi hagyományai, sajtója és helyi kulturális intézményei miatt fontos csomópont maradt. Később éppen innen tudósítottak rendszeresen a marosvécsi találkozókról is, és a város közelsége gyakorlati szempontból sem volt mellékes. A Helikon történetéhez tartozó sajtóanyagok jelentős része marosvásárhelyi lapokban maradt fenn.

Arad és Temesvár szintén komoly magyar nyelvű sajtóval rendelkezett. Mindkettő a Monarchia idején alakította ki azt a városi kultúrát, amelyben a magyar nyelvű újságírás és irodalom természetes része volt a helyi közéletnek. Az új román államban ezeknek a városoknak a helyzete fokozatosan változott, de kulturális szerepük nem tűnt el egyik napról a másikra. A húszas évek első felében ezért még korántsem lehetett biztosan kijelenteni, hogy Kolozsvár egyeduralkodó központtá válik.

A városok közötti verseny nem formális hatalmi harc volt. Nem létezett olyan testület, amely eldönthette volna, hol legyen az erdélyi magyar irodalom fővárosa. A verseny lapok, szerkesztőségek, nyomdák, szerzői körök és kulturális kezdeményezések között zajlott. Egy új

folyóirat sikere vagy bukása, egy kiadó stabilitása, egy-egy szerkesztő személyes kapcsolatrendszere mind hozzájárult ahhoz, hogy egy adott város mennyire tudta magához vonzani az írókat és az olvasókat.

Kolozsvár előnye fokozatosan erősödött. A város egyre több olyan kezdeményezésnek adott otthont, amely nem pusztán helyi, hanem egész erdélyi jelentőségre törekedett. A sajtó, a könyvkiadás és a szerkesztőségi élet koncentrációja idővel szellemi gravitációs központtá tette. Nem véletlen, hogy az Erdélyi Helikon szerkesztősége is Kolozsvárhoz kötődött, és a Helikon számos kulcsszereplőjének pályája szintén a városban keresztezte egymást.

A kulturális központosodás azonban nem jelentette azt, hogy minden más város elvesztette jelentőségét. Éppen ellenkezőleg: az erdélyi magyar irodalom egyik sajátossága hosszú ideig a többközpontúság maradt. Az írók gyakran különböző városok között mozogtak, több lapban publikáltak, és személyes kapcsolataik nem igazodtak mereven egyetlen városi centrumhoz. Ez a hálózatos szerkezet később Marosvécs szempontjából is fontosnak bizonyult. A kastély éppen azért lehetett különleges helyszín, mert nem tartozott egyik szerkesztőségi központhoz sem.

Kolozsvár erősödése mögött intézményi okok is álltak. A könyvkiadás és a folyóirat-szerkesztés olyan szakmai infrastruktúrát igényelt, amelyet kisebb városok nehezebben tudtak hosszú távon fenntartani. Nyomda, terjesztés, szerkesztőségi apparátus, megfelelő számú előfizető és szerző kellett ahhoz, hogy egy vállalkozás életképes legyen. Egy nagyobb városban ezeket az elemeket könnyebb volt összehangolni.

A folyamatnak azonban volt kulturális következménye is. A központtá váló Kolozsvár egyre inkább meghatározta, miről és hogyan beszél az erdélyi magyar irodalom. Az ottani lapok kritikái, vitái és szerkesztői döntései nagyobb súlyt kaptak, és ez óhatatlanul ellenérzéseket is kiválthatott más városokban. Az irodalmi közéletben így megjelent a központ és a periféria közötti feszültség, még akkor is, ha ezt ritkán nevezték így.

A húszas években mindehhez társult az új romániai politikai tér. A magyar kulturális intézményeknek immár nemcsak egymáshoz, hanem a román állami intézményekhez, a cenzúrához, az oktatáspolitikához és a közigazgatáshoz is alkalmazkodniuk kellett. Egy lap vagy kiadó működése nem kizárólag kulturális kérdés volt. Engedélyek, pénzügyi feltételek, postai és terjesztési

problémák, nyelvpolitikai viták mind befolyásolhatták a működést.

Kolozsvár ebben a helyzetben azért vált meghatározóvá, mert egyszerre tudott kulturális, politikai és gazdasági kapcsolódási pontként működni. A városban könnyebben találkozhattak szerkesztők, írók, politikusok, egyházi vezetők és kiadók. Ez a személyes közelség különösen fontos volt egy olyan korszakban, amikor a kulturális vállalkozások jelentős része néhány ember személyes energiáján és kapcsolatrendszerén múlt.

A marosvécsi Helikon későbbi sikere részben éppen erre a már kialakult hálózatra épült. A kastély nem helyettesítette Kolozsvárt, hanem időszakos találkozási pontként egészítette ki. Marosvécs olyan tér lett, ahol a városok között szétszórt szereplők egy időre személyesen találkozhattak, és ahol a szerkesztőségi rivalizálásokat valamennyire félre lehetett tenni.

Ezért a Helikon történetét nem lehet kizárólag egy hely történeteként elmondani. Marosvécs szimbolikus központ volt, Kolozsvár intézményi központ, a többi város pedig saját lapjaival, szerzőivel és hagyományaival folyamatosan alakította az egész erdélyi magyar

kulturális teret. A rendszer ereje részben éppen abban állt, hogy egyik város sem tudta teljesen kisajátítani.

Mire az első marosvécsi találkozó összeült, az erdélyi magyar irodalmi élet már nem egyszerűen túlélni próbált. Egyre több szereplő gondolkodott intézményekben, hosszú távú kiadói programokban és saját kulturális nyilvánosságban. Ehhez azonban olyan lapokra volt szükség, amelyek nemcsak hírt adtak az eseményekről, hanem megteremtették azt a vitateret is, ahol az új irodalom önmagáról gondolkodhatott.

4. Lapot alapítani egy kisebbségnek

Egy folyóirat alapítása minden korszakban kockázatos vállalkozás. A húszas évek eleji Erdélyben azonban a kockázat különösen nagy volt. A magyar nyelvű sajtó egyszerre küzdött szűk piaccal, bizonytalan gazdasági háttérrel, politikai kiszolgáltatottsággal és azzal a kérdéssel, hogy valójában milyen közönséghez akar szólni.

A lapok jelentősége jóval túlmutatott azon, hogy verseket, novellákat és kritikákat közöltek. Egy folyóirat közösséget teremtett. Meghatározta, kit tekintenek fontos szerzőnek, milyen témák kerülnek napirendre, mely könyvekről születik kritika, és milyen nyelven beszél az értelmiség önmagáról. Egy kisebbségi helyzetbe került közösségben mindez különleges súlyt kapott.

A húszas évek erdélyi magyar sajtója ezért nemcsak irodalmi fórum volt, hanem részben intézményhelyettesítő közeg. Ahol nem létezett stabil irodalmi akadémia, országos kiadói hálózat vagy jól finanszírozott kulturális infrastruktúra, ott a szerkesztőségek vállalták magukra az irodalmi élet

szervezésének jelentős részét. Sokszor egy-egy folyóirat körül alakult ki az a szerzői közösség, amely később más intézmények alapját is jelentette.

A Pásztortűz az egyik fontos ilyen lap volt. Konzervatívabb hangvételű, de széles olvasóközönséget elérő folyóiratként fontos fórumot adott az erdélyi magyar szerzőknek. Szerkesztői tudatosan vállalták a kisebbségi magyar kultúra fenntartását, és lapjuk hosszú időn keresztül meghatározó szerepet játszott a kulturális nyilvánosságban.

A modernistább szerzők és a Nyugat szellemiségéhez közelebb álló írók azonban gyakran szűknek érezték ezt a keretet. Az erdélyi irodalmi élet egyik alapvető vitája ezért már a húszas években megjelent: elegendő-e a hagyományőrzés és a közösségi szolgálat, vagy olyan modern irodalmi fórumra van szükség, amely az európai és magyarországi újító törekvésekhez is kapcsolódik.

A konfliktus sokkal bonyolultabb volt annál, mint hogy konzervatív és modern szerzőket állítsunk egymással szembe. Ugyanaz az író többféle fórumon is megjelenhetett, és az esztétikai álláspontok sem mindig estek egybe a politikai nézetekkel. Egy vallásos vagy közösségi szemléletű szerző lehetett formailag modern,

míg egy politikailag progresszív író irodalmi ízlése lehetett hagyományosabb. A kisebbségi helyzet még tovább bonyolította ezeket a választóvonalakat.

Az újságok napi politikai szerepe szintén jelentős volt. Az Ellenzék vagy a Keleti Újság nem irodalmi folyóiratként működött, mégis fontos teret adott íróknak, kritikáknak és kulturális vitáknak. A korabeli sajtóban az irodalom és a közélet jóval kevésbé vált el egymástól, mint később. Egy költő vagy regényíró gyakran újságíróként is dolgozott, és a politikai cikkek, tárcák, kritikák, novellák ugyanannak a szerkesztőségnek a hasábjain jelentek meg.

Ez a kevertség részben gazdasági kényszerből fakadt. Az írók többsége nem tudott kizárólag könyveiből megélni. Szerkesztőségi munka, tanítás, egyházi szolgálat vagy más polgári foglalkozás biztosította a megélhetést. A sajtó ezért nemcsak fórum, hanem munkahely is volt. Egy lap megszűnése konkrét egzisztenciális válságot jelenthetett több szerző számára.

A szerkesztők szerepe emiatt különösen megnőtt. Nem csupán kéziratokat válogattak, hanem kapcsolatokat építettek, pénzt szereztek, előfizetőket gyűjtöttek, vitákat közvetítettek, és olykor politikai konfliktusokat is

kezeltek. Egy jó szerkesztő egyszerre volt irodalmi ízlésformáló és intézményi menedzser.

Kuncz Aladár későbbi jelentősége részben ebből a szerkesztői szerepből érthető meg. Nemcsak saját művei miatt vált fontos figurává, hanem azért is, mert képes volt különböző írói csoportok között közvetíteni. Hasonló szerepet töltött be több más szerkesztő is, akik nélkül az erdélyi magyar irodalmi élet sokkal széttartóbb maradt volna.

A lapalapítás mögött mindig ott állt a finanszírozás problémája. Az előfizetésekből származó bevétel ritkán volt elegendő. Mecénásokra, kiadói együttműködésekre és személyes áldozatvállalásra volt szükség. Egy-egy lap fennmaradása ezért gyakran néhány ember anyagi kitartásán múlt.

A kisebbségi sajtó különösen sérülékeny volt. Az olvasóközönség száma korlátozott maradt, és gazdasági válságok idején az elsők között csökkent a kulturális kiadásokra fordított összeg. A könyv vagy folyóirat előfizetése könnyen luxussá válhatott olyan családok számára, amelyek egyébként szívesen támogatták volna a magyar kultúrát.

Mindezek ellenére a húszas évek közepére már világossá vált, hogy az erdélyi magyar kulturális élet nem szűnik meg. Egyre több lap működött, kialakultak szerzői körök, és megjelent az igény arra, hogy a folyóiratok mellett stabil könyvkiadás is létrejöjjön. A sajtó megteremtette a nyilvánosságot, de az irodalom tartós intézményesüléséhez szükség volt arra, hogy a könyvek is rendszeresen megjelenjenek. Ez a felismerés vezetett ahhoz a vállalkozáshoz, amely néhány év alatt az erdélyi magyar könyvkiadás egyik legfontosabb intézményévé vált.

5. Kós Károly vállalkozása

Az Erdélyi Szépmíves Céh 1924-es megalapítása az erdélyi magyar kulturális önszerveződés egyik legfontosabb fordulópontja volt. A vállalkozás neve archaikusnak hangzott, de a működés mögött nagyon is modern elképzelés állt. Kós Károly és társai nem pusztán új kiadót akartak létrehozni. Olyan rendszert próbáltak kialakítani, amelyben a szerző, a kiadó és az olvasó közvetlenebb kapcsolatba kerül egymással.

A kezdeményezők között Kádár Imre, Kós Károly, Ligeti Ernő, Nyíró József, Paál Árpád és Zágoni István neve szerepelt. Mindannyian más háttérrel érkeztek, de közösen érzékelték, hogy az erdélyi magyar irodalom hosszú távú fennmaradásához önálló könyvkiadás szükséges. Egy-egy alkalmi kötet megjelenése nem volt elegendő. Rendszeres program, kiszámítható előfizetői bázis és megfelelő honorárium kellett.

A Céh működésének egyik legfontosabb eleme az előfizetési rendszer volt. Az olvasók nem egyszerűen különálló könyveket vásároltak, hanem egy kiadói sorozat közösségéhez csatlakoztak. Ez stabilabb pénzügyi háttérrel biztosított, és lehetővé tette, hogy a kiadó előre tervezzen. Az előfizető egyúttal kulturális

támogatónak is érezhette magát, mert pénzével közvetlenül hozzájárult az erdélyi magyar könyvkiadás fenntartásához.

Ez az üzleti modell különösen jól illeszkedett a kisebbségi helyzethez. A piac kicsi volt, ezért tömegkiadásra kevés lehetőség kínálkozott. Egy elkötelezett, stabil előfizetői kör viszont kiszámíthatóbb bevételt jelentett. A Céh ezzel részben megkerülte azt a problémát, hogy a hagyományos könyvkereskedelmi hálózat nem tudott elég nagy piacot biztosítani.

Kós Károly számára a könyv tárgyként is fontos volt. Nem elégedett meg azzal, hogy a szöveget kinyomtassák. Tipográfia, grafika, papír és kötés együttese adta a kötet kulturális értékét. Az Erdélyi Szépmíves Céh könyvei ezért vizuálisan is felismerhető karaktert kaptak. A kiadványok megjelenése azt sugallta, hogy az erdélyi magyar kultúra nem szükségmegoldásokat gyárt, hanem saját minőségi mércét kíván kialakítani.

A céhes név is ezt a gondolatot fejezte ki. A középkori kézműves céhek világából kölcsönzött elnevezés egyszerre utalt szakmai igényességre és közösségi működésre. A könyv nem ipari tömegtermék, hanem gondosan elkészített kulturális tárgy lett. Ez a szemlélet

összhangban állt Kós egész művészi gondolkodásával, amelyben építészet, grafika, könyvművészet és közösségszervezés nem vált el élesen egymástól.

A Céh azonban nemcsak esztétikai programot kínált. Az írók számára az egyik legfontosabb kérdés a honorárium volt. Az erdélyi magyar könyvpiac szűkössége miatt egy szerző aligha számíthatott jelentős bevételre, még akkor sem, ha ismert névnek számított. A kiadó stabilabb pénzügyi modellje ezért közvetlenül befolyásolta az írói pályák lehetőségeit.

Az 1927-es marosvécsi találkozóról szóló tudósítások már arról számoltak be, hogy a Szépmíves Céh növelni tudta a példányszámokat és javítani az írók anyagi feltételeit. Ez különösen fontos eredmény volt. A Helikon későbbi irodalmi programja mögött ugyanis csak akkor lehetett valódi autonómia, ha az íróknak legalább részben létezett saját intézményi és gazdasági hátterük.

A kiadó sikere ugyanakkor új kérdéseket vetett fel. Ki jelenjen meg? Milyen esztétikai szempontok alapján válasszanak kéziratot? A Céh legyen kizárólag egy meghatározott írói kör fóruma, vagy nyissa meg kapuit különböző irányzatok előtt? A gazdasági működés és az irodalmi értékválasztás itt is összekapcsolódott.

Kós és társai kezdettől arra törekedtek, hogy a kiadó ne váljon szűk csoport vállalkozásává. A kisebbségi helyzetben túlságosan nagy luxus lett volna több egymással versengő, gyenge kiadót fenntartani. Az együttműködés ezért praktikus kényszer is volt. A Céhnek olyan szerzőket kellett megszólítania, akik esztétikai vagy politikai kérdésekben nem feltétlenül értettek egyet.

Ez a szervezési logika közvetlen előzménye lett Marosvécsnek. A Helikon később hasonló elvet követett: nem egységes irodalmi iskolát akart létrehozni, hanem közös intézményi keretet különböző szerzők számára. A Szépmíves Céh már 1924-ben megmutatta, hogy ez gazdasági téren lehetséges.

A könyvkiadó és a későbbi írói közösség kapcsolata ezért jóval szorosabb volt annál, mint hogy ugyanazok az emberek mindkettőben részt vettek. A Céh megteremtette azt a szervezeti és pénzügyi tapasztalatot, amely nélkül a Helikon könnyen megmaradhatott volna nyári társasági eseménynek.

A kiadó sikere azt is bizonyította, hogy létezik erdélyi magyar olvasóközönség, amely hajlandó saját intézményeit támogatni. Ez nem volt magától értetődő

felismerés. A húszas évek elején sokan tartottak attól, hogy az új határok között túl kicsi lesz a piac az önálló magyar könyvkiadáshoz. A Céh működése ezzel szemben azt mutatta, hogy megfelelő szervezéssel stabilabb közönség is kialakítható.

Az előfizetők nem csupán vásárlók lettek. A kulturális közösség részének érezhették magukat. A könyvek birtoklása identitásképző szerepet kapott, és a kiadó tudatosan épített erre az érzésre. Egy erdélyi magyar könyv megvásárlása kulturális állásfoglalássá válhatott.

Ez a közösségi dimenzió különösen fontos volt egy olyan korban, amikor az állami kulturális támogatás kiszámíthatatlan vagy korlátozott volt. A saját intézmények fenntartása csak akkor működhetett, ha az olvasók is részt vállaltak benne. A Szépmíves Céh ebben az értelemben nem egyszerűen kiadó, hanem kulturális önszervező rendszer is volt.

A későbbi Helikon e működő modellre építhetett. Amikor Kemény János 1926-ban összehívta az írókat, már létezett egy olyan intézmény, amely könyveket adott ki, szerzőket fizetett, olvasókat szervezett és kulturális kapcsolatokat épített. A kérdés ekkor már nem az volt, lehet-e egyáltalán erdélyi magyar könyvet csinálni.

Sokkal inkább az, hogy létrehozható-e egy olyan szélesebb szellemi közösség, amely a kiadás mellett az egész irodalmi életet össze tudja fogni. Ehhez azonban előbb meg kellett találni az olvasót.

HÁTTÉRGYÁR

6. Az olvasó, akit még meg kellett teremteni

A kisebbségi irodalom egyik legnagyobb problémája az volt, hogy az olvasóközönséget nem lehetett adottnak tekinteni. Magyarul beszélő emberek természetesen nagy számban éltek Erdélyben, de ebből még nem következett automatikusan, hogy rendszeresen könyvet vagy folyóiratot vásárolnak. A kulturális intézményeknek ezért nemcsak műveket kellett előállítaniuk, hanem saját közönségüket is meg kellett szervezniük.

A húszas évek elején ez különösen nehéz feladat volt. A háború és az impériumváltás gazdasági következményei széles társadalmi rétegeket érintettek. Az értelmiség és a középosztály anyagi helyzete bizonytalanná vált, a közigazgatás átalakulása munkahelyeket szüntetett meg vagy változtatott meg, az infláció és a pénzügyi bizonytalanság pedig csökkentette a kulturális fogyasztásra fordítható összeget.

Egy könyv megvásárlása ilyen helyzetben nem magától értetődő döntés. A kiadóknak meg kellett győzniük az olvasót arról, hogy a magyar könyv támogatása közösségi ügy. Az előfizetéses rendszer éppen ezt a gondolatot erősítette. Az ember nem csupán

könyvet vett, hanem hozzájárult egy kulturális intézmény fennmaradásához.

A Szépmíves Céh ennek tudatosan épített közösséget. Előfizetőket szerveztek, körleveleket küldtek, kapcsolatokat használtak, és igyekeztek a könyveket nemcsak városi értelmiségiekhez, hanem kisebb települések magyar olvasóihoz is eljuttatni. A kiadói munka ezért részben kulturális misszióvá vált.

A terjesztés technikai problémái szintén jelentősek voltak. A magyar könyvpiac korábban egységes állami keretek között működött, az új határok azonban vámokat, postai nehézségeket és adminisztratív akadályokat teremtettek. A budapesti könyvek Erdélybe jutása bonyolultabb lett, ugyanakkor az erdélyi kiadóknak is nehezebb volt elérni a magyarországi olvasókat.

A könyvkereskedések szerepe ezért felértékelődött. Egy jól működő helyi könyvesbolt nem egyszerűen kereskedelmi egység volt, hanem kulturális közvetítő. A könyvterjesztők személyes kapcsolatai és vállalkozói készsége gyakran eldöntötte, hogy egy-egy erdélyi kiadvány mennyire jut el a közönséghez.

A folyóiratok előfizetői rendszere hasonló problémákkal küzdött. Egy lap fennmaradásához

folyamatos bevétel kellett, miközben az előfizetők könnyen lemondták a kulturális kiadásokat gazdasági nehézségek idején. A szerkesztőségek ezért folyamatosan kampányoltak új olvasókért.

Az olvasóközönség megszervezése azonban nemcsak pénzügyi kérdés volt. Az irodalmi ízlés alakítása legalább ennyire fontosnak bizonyult. Egy új erdélyi magyar irodalomnak saját klasszikusokat, vitákat és közös referenciákat kellett kialakítania. A folyóiratok kritikái és a kiadói programok ebben döntő szerepet játszottak.

Az olvasók számára idővel egyre ismerősebbé váltak azok a nevek, amelyek néhány évvel később a Helikon meghatározó alakjai lettek. Kós Károly, Áprily Lajos, Reményik Sándor, Nyíró József vagy Tamási Áron művei fokozatosan alakították ki azt a közös kulturális teret, amelyben az erdélyi magyar irodalom már felismerhető egységként jelent meg.

Az intézményi siker egyik fontos mércéje ezért nem pusztán a kiadott könyvek száma volt. Sokkal fontosabb kérdés volt, hogy kialakul-e olyan olvasói közeg, amely követi a szerzőket, vitatkozik róluk, előfizet a lapokra és várja az új könyveket. A húszas évek közepére ennek már látható jelei voltak.

A Helikon későbbi programja tovább bővítette ezt a gondolatot. Nem elégedtek meg a városi értelmiségi közönsséggel. Népművelési programokról, előadókörutakról és népkönyvtárakról tárgyaltak. Az irodalom társadalmi terjesztését tudatosan kulturális feladatnak tekintették.

Az 1927-es találkozón ezek a kérdések már konkrét formában kerültek elő. Az Ellenzék tudósítása szerint a résztvevők rendszeres előadások és kulturális programok szervezését tervezték, és együttműködést kerestek egyházi és kulturális szervezetekkel. Ez jól mutatja, hogy a Helikon nem zárt íróklubként képzelte el magát.

Az olvasóteremtés gondolata összekapcsolódott az oktatással is. A magyar nyelvű iskolarendszer jövője, a tankönyvek, a fiatalok olvasási szokásai mind részei voltak annak a kérdésnek, hogy milyen lesz a következő nemzedék kulturális identitása. Az irodalom fennmaradása hosszú távon azon múltott, lesznek-e új olvasók.

A könyvkiadás és a népművelés így ugyanannak a stratégiának két oldala lett. A Szépmíves Céh könyveket adott az olvasóknak, a Helikon pedig később azt is kereste, hogyan lehet az olvasói közösséget szélesíteni és

kulturálisan megszervezni.

Eközben azonban egy másik gondolat is megfogalmazódott: szükség lenne olyan írói közösségre, amely nem valamely lap vagy kiadó köré szerveződik, hanem szabadabban foghatja össze az erdélyi magyar irodalom különböző irányzatait. Ennek egyik korai megfogalmazója Berde Mária volt.

7. Berde Mária ötlete

Berde Mária neve a marosvécsi Helikon történetében később elsősorban a viták és konfliktusok kapcsán jelenik meg. Pedig a történet elején éppen ő fogalmazta meg az egyik legfontosabb előzményt: egy olyan szabad erdélyi írói közösség gondolatát, amely képes lehet áthidalni az intézményi és világnézeti megosztottságokat.

Már a húszas évek elején érzékelhető volt, hogy a folyóiratok köré szerveződő irodalmi csoportok önmagukban nem képesek az egész erdélyi magyar irodalmat képviselni. Egy lap szükségszerűen szerkesztői programot követ, válogat, hangsúlyokat alakít ki. A kiadó ugyanígy dönt arról, milyen könyveket jelentet meg. Egy szabad írói munkaközösség ezzel szemben kevésbé kötődhetett volna egyetlen esztétikai irányhoz.

Berde gondolatának jelentősége éppen ebben állt. Nem újabb zárt irodalmi csoportot akart létrehozni, hanem olyan fórumot, ahol különböző szerzők rendszeresen találkozhatnak és közös ügyekről dönthetnek. A későbbi Helikon működésében ez a logika felismerhető.

A gondolat azért is időszerű volt, mert a húszas évek közepére az erdélyi magyar irodalom már elég erősnek bizonyult ahhoz, hogy intézményi együttműködésben gondolkodjon. A lapok és kiadók első válságos éveitől kialakult egy viszonylag stabil szerzői kör. Ugyanakkor még nem létezett olyan fórum, amely ezeknek a különböző köröknek a képviselőit rendszeresen összehozta volna.

Berde személye különösen alkalmas volt arra, hogy érzékelje ezt a hiányt. Íróként és közéleti szereplőként egyaránt aktív volt, és az irodalomtól nem pusztán esztétikai teljesítményt várt. A társadalmi felelősség kérdése később is központi témája maradt, ami végül konfliktushoz vezetett a helikoni közösségen belül.

A korai kezdeményezés még nem jelentett kész szervezeti tervet. Nem volt világos, hogyan lehetne működtetni egy ilyen közösséget, ki hívja össze, milyen gyakran találkozzon, és milyen jogkörrel rendelkezzen. Az elképzelés azonban megfogalmazta azt az igényt, amelyből néhány évvel később Marosvécs megszülethetett.

A későbbi események fényében különös, hogy Berde Mária egyszerre lett a Helikon egyik előkészítő

gondolatának megfogalmazója és később egyik legmarkánsabb kritikusa. Ez jól mutatja, hogy Marosvécs története nem írható le egyszerű alapító legendaként. A közösség belső konfliktusai már kezdettől benne voltak abban az eszmei sokféleségben, amely egyébként az erejét is adta.

Berde későbbi „Vallani és vállalni” vitája éppen azt a kérdést tette fel újra, amely a húszas években még csak háttérben húzódott: milyen felelőssége van az írónak saját társadalma jelenével szemben. Elég-e történelmi regényeket, tájverseket és kulturális önazonosságot erősítő műveket írni, vagy az irodalomnak közvetlenül kell szembenéznie a társadalmi problémákkal?

Ez a vita később jóval élesebbé vált, de gyökerei már a Helikon születése előtt jelen voltak. A szabad írói közösség eszménye ugyanis csak akkor működhetett, ha a résztvevők elfogadták, hogy nem ugyanazt várják az irodalomtól.

A húszas évek közepére tehát több olyan elem már rendelkezésre állt, amelyből a Helikon létrejöhetett. Léteztek lapok, működött a Szépmíves Céh, formálódott az olvasóközönség, és megszületett a szabad írói munkaközösség gondolata. Ami még hiányzott, az egy

olyan személy és helyszín volt, amely képes ezeket a szálakat összekapcsolni. Ezt a szerepet végül egy huszonkét éves erdélyi arisztokrata vállalta magára.

HÁTTÉRGYÁR

8. Ki volt Kemény János?

Ha valaki 1925-ben azt kérdezte volna, ki lehet az erdélyi magyar irodalom következő nagy szervezője, Kemény János neve aligha jutott volna elsőként eszébe. Nem tartozott a legtekintélyesebb írók közé, nem volt országosan ismert politikus, nem vezetett egyházat, szerkesztőséget vagy kiadót. Életkora alapján is szokatlan választásnak tűnt volna. Amikor az első marosvécsi találkozó létrejött, mindössze huszonkét éves volt.

Fiatalsága azonban részben előnyt jelentett. Nem kötődött olyan szorosan a korábbi irodalmi konfliktusokhoz, mint az idősebb nemzedék tagjai, és személye kevésbé váltott ki ösztönös ellenállást. Nem akart esztétikai vezér lenni, és nem kívánta saját irodalmi programját ráerőltetni a meghívottakra.

Kemény családi háttere ugyanakkor társadalmi és anyagi lehetőséget adott számára. A marosvécsi kastély olyan helyszín volt, amelyet más szereplő nem tudott volna könnyen biztosítani. A birtok nemcsak reprezentatív környezetet jelentett, hanem megfelelő teret többnapos találkozókhoz, vendégek elszállásolásához és közös étkezésekhez.

Életútja korántsem volt egyszerű folytatása egy hagyományos arisztokrata pályának. Fiatalon Bécsben tanult erdőmérnöknek, majd örökség révén került a marosvécsi birtok élére. A háború utáni Erdélyben így különleges helyzetbe került: társadalmi származása a régi világhoz kötötte, miközben saját generációja már egy egészen más politikai környezetben próbált boldogulni.

1923-ban feleségül vette Augusta Patont, aki később szintén fontos szerepet játszott a marosvécsi vendéglátásban és a kastély kulturális életében. A Helikon-találkozók légköre nem érthető meg pusztán hivatalos jegyzőkönyvekből. A vendégek számára a marosvécsi napok családi közegét részben Kemény és felesége teremtette meg.

Kemény személyiségéről a visszaemlékezések következetesen közvetítő hajlamot rajzolnak. Nem dominálni akarta a társaságot, hanem működtetni. Ez olyan közösségben, ahol erős személyiségek és egymással versengő világnézetek találkoztak, különösen értékes tulajdonság volt.

Anyagi támogatása szintén fontos maradt. Irodalmi díjat alapított, rendezvényeket finanszírozott, és a

későbbi években is jelentős összegeket fordított kulturális célokra. A mecénási szerep azonban nála nem pusztán pénzadományt jelentett. Személyesen részt vett az intézményépítésben és vállalta a szervezési munkát is.

A marosvécsi kezdeményezéshez ezért több tényező szerencsésen találkozott. Volt megfelelő helyszín, volt anyagi háttér, létezett már írói és kiadói hálózat, és megjelent egy fiatal házigazda, aki nem kívánt vezérszerepet játszani.

Ez az utóbbi tényező kulcsfontosságú volt. Ha a találkozót valamelyik ismert szerkesztő, politikus vagy író hívja össze, könnyen kialakulhatott volna az az érzés, hogy saját táborát akarja megerősíteni. Kemény személye viszont viszonylag semleges keretet jelentett. A kastély pedig ezt a semlegességet térben is megtestesítette.

9. Marosvécs

A Maros völgyében álló kastély már elhelyezkedésével is külön világot alkotott a kolozsvári szerkesztőségekhez képest. A városi sajtó zajától távol feküdt, ugyanakkor nem volt elérhetetlen. A meghívottak vonattal és közúton is megközelíthették, majd néhány napra valóban kiszakadhattak mindennapi környezetükből.

A helyszínnek gyakorlati előnyei voltak, de a későbbi emlékezetben gyorsan szimbolikus jelentést is kapott. A kastély, a park és a hársfák alatti beszélgetések képe jól illett ahhoz a gondolathoz, hogy az erdélyi magyar irodalom képviselői egy történelmi térben találkoznak egymással.

A romantikus kép azonban félrevezető lenne, ha elfedné a találkozó munkajellegét. A marosvécsi napokat programok, viták és konkrét határozatok töltötték meg. A résztvevők nem csupán felolvasásokat tartottak vagy társasági életet éltek, hanem irodalmi és intézményi kérdéseket tárgyaltak.

Éppen a helyszín oldott jellege tette lehetővé, hogy a hivatalos tanácskozások és a személyes beszélgetések egymásba folyjanak. Egy vitát folytatni lehetett ebédnél,

séta közben vagy este. A későbbi visszaemlékezésekből kiderül, hogy a humor és a személyes kapcsolatok sokszor legalább olyan fontosak voltak a konfliktusok kezelésében, mint a formális érvek.

Ez a fajta többnapos együttlét olyan kapcsolatokat teremthetett, amelyeket levelezéssel vagy szerkesztőségi érintkezéssel nehezebb lett volna kialakítani. Az írók nemcsak egymás szövegeit ismerték meg, hanem egymás személyiségét is.

Marosvécs földrajzi helyzete egy másik szempontból is fontos volt. Nem kapcsolódott közvetlenül egyik nagy erdélyi város kulturális hatalmi központjához sem. Emiatt a résztvevők kevésbé érezhették úgy, hogy valamelyik szerkesztőség vagy városi csoport vendégei.

A kastély magántér volt, és ez politikai értelemben is bizonyos szabadságot jelentett. Nem állami intézményben, nem párhelyiségben és nem egyházi központban ültek össze. A találkozó ezért kevésbé keltette valamely szervezet hivatalos rendezvényének benyomását.

A helikoni közösség későbbi szervezeti sajátosságai részben ebből a térből is következtek. Nem alakítottak ki merev bürokratikus szervezetet. Nem volt szükség

folyamatosan működő központi hivatalra, mert az éves találkozók biztosították a személyes döntéshozatal fórumát.

A helyszín ugyanakkor függőséget is teremtett Kemény személyétől. Marosvécs azért működhetett, mert a kastély ura éveken át vállalta a vendéglátás és szervezés terheit. Ha ez a személyes támogatás megszűnik, az intézmény működése is nehezebbé válhatott volna.

A húszas években azonban még semmi nem utalt arra, hogy ez hamarosan problémát jelentene. Kemény lelkesedése és anyagi lehetőségei megvoltak, a meghívottak pedig érdeklődést mutattak az együttműködés iránt. A kérdés már csak az volt, kit hívjanak meg.

10. A meghívó

Kemény János 1926 nyarán kiküldött meghívói nem egyszerű társasági invitálások voltak. A levél mögött már felismerhető volt az a gondolat, hogy az erdélyi magyar íróknak rendszeresen találkozniuk kellene, és közösen kellene megvitatniuk kulturális helyzetüket.

A meghívotti kör összeállítása érzékeny feladat volt. Ha túl szűk lesz, a találkozó valamelyik irodalmi csoport összejövételének tűnhet. Ha túl széles, kezelhetetlenné válhatnak a világnézeti és személyes különbségek.

Kemény és társai ezért olyan névsort alakítottak ki, amelyben több nemzedék, különböző politikai felfogások és eltérő esztétikai irányok képviselői szerepeltek. Ez később a Helikon egyik alapvető sajátosságává vált.

A pontos névsor körül a szakirodalomban később bizonytalanság alakult ki. Egyes források huszonhét, mások huszonnyolc meghívottról beszélnek, és külön kérdés, hogy Kemény Jánost beleszámítják-e az alapítók közé. A tényleges résztvevők száma szintén eltérhetett a meghívottakétól.

Ez a látszólag apró részlet valójában jól mutatja, hogyan alakul ki egy intézmény emlékezete. A későbbi

ünnepi visszatekintések hajlamosak egységes alapító névsort létrehozni, miközben a valóság ennél változékonyabb volt. Voltak meghívottak, akik nem tudtak eljönni, mások csak később kapcsolódtak be szorosan a közösségbe.

A könyvben ezért külön kell választani a meghívottak körét, a tényleges jelenlévőket és azokat, akiket később alapítóként tartottak számon. Ez nem pusztán filológiai pontosság. Segít megérteni, hogyan alakult át egy egyszeri találkozó intézménnyé.

A meghívás szövege nem valamiféle esztétikai hitvallást követelt. Nem kellett elfogadni közös programot vagy ideológiát. A lényeg az együttgondolkodás és a közös ügyek megvitatása volt.

Ez a nyitottság eleve megkülönböztette a Helikont az irodalmi iskoláktól és csoportoktól. A résztvevők nem azért ültek egy asztalhoz, mert ugyanúgy írtak vagy ugyanazt gondolták a politikáról. Azért találkoztak, mert ugyanabban a kulturális térben kellett működniük.

A Székely Napló 1926. júliusi tudósítása már előre érzékelt az esemény jelentőségét. A lap a keszthelyi Helikon hagyományához kapcsolta a kezdeményezést, és hangsúlyozta az erdélyi magyar írók összefogásának

szükségességét.

A történeti párhuzam persze részben szimbolikus volt. A tizenkilencedik századi keszthelyi Helikon és az 1926-os marosvécsi találkozó politikai és társadalmi környezete egészen más. A név mégis jól kifejezte azt az igényt, hogy az írói találkozásnak kulturális intézményteremtő jelentősége legyen.

A meghívók kiküldésével a szervezés első szakasza lezárult. A következő kérdés már nem az volt, ki kap levelet, hanem hogy mi történik, amikor ezek az emberek valóban megérkeznek Marosvécsre. 1926 júliusában az erdélyi magyar irodalom különböző világai először ültek le úgy egymással, hogy tudatosan közös jövőről próbáltak dönteni.

11. Megérkeznek az írók

1926 júliusának közepén a Maros völgyében álló kastély olyan vendégeket fogadott, akiknek többsége korábban legfeljebb szerkesztőségekben, irodalmi esteken vagy levelezés útján találkozott egymással. Nem egyetlen baráti társaság érkezett Marosvécsre. Különböző nemzedékek, társadalmi közegek és világnézetek képviselői ültek ugyanahhoz az asztalhoz, és már pusztán együttlétük is jelezte, hogy Kemény János kezdeményezése többre vállalkozik egy szokásos irodalmi rendezvénynél.

Kós Károly személyében olyan ember érkezett, aki az impériumváltás óta eltelt években már jelentős részt vállalt az erdélyi magyar politikai és kulturális önszerveződésben. Építészeti munkája, könyvművészeti érdeklődése, politikai szerepvállalása és az Erdélyi Szépmíves Céh megalapítása miatt jóval többet jelentett írónál. Számára az irodalom intézményi kérdései sohasem különültek el a közösségi szervezés problémáitól.

Bánffy Miklós egészen más világot képviselt. Egykori magyar külügyminiszterként, arisztokrataként, íróként, grafikusként és színházi emberként olyan

tapasztalatokkal rendelkezett, amelyekkel a társaság kevés tagja vetekedhetett. Személye egyszerre kötődött Budapesthez, az erdélyi arisztokráciához és az európai kulturális élethez. A húszas években azonban ő is egyre erősebben kapcsolódott az erdélyi magyar intézményépítéshez.

Áprily Lajos csendesebb személyiség volt. Tanárként és költőként már jelentős tekintélyt szerzett, verseiben pedig olyan erdélyi tájélmény jelent meg, amely később könnyen összekapcsolódott a transzilvanizmus esztétikai képével. Áprily ugyanakkor nem politikai programköltőként érkezett Marosvécsre. Éppen visszafogottsága mutatta meg, mennyire különböző módon kapcsolódhattak az írók az erdélyi kérdéshez.

Reményik Sándor neve már a húszas évek elején széles körben ismert volt. Költészete különösen erősen kötődött a kisebbségi magyar lét tapasztalatához, és olvasói számára sok versének közösségi jelentése volt. A költő személyes alkata és közéleti szerepe azonban bonyolultabb volt annál, mint amit az utólagos politikai értelmezések sugalltak. Marosvécsen ő is egy olyan közösség része lett, amelyben nem a teljes világnézeti azonosság számított.

Makkai Sándor református püspökként sajátos helyzetből érkezett. Az egyházi vezető tekintélye és az írói érdeklődés nála szorosan összekapcsolódott. Az Ady-életműről vallott nézetei különösen fontos szerepet kaptak a következő évben, amikor a Helikon díjával ismerték el Magyar fa sorsa című könyvét. Már jelenléte is bizonyította azonban, hogy a közösség nem kizárólag szűk értelemben vett szépirodalmi körként működött.

Kuncz Aladár életútja az egyik legkülönösebb volt a jelenlévők között. A francia kultúra rajongójaként utazott Franciaországba, az első világháború azonban ellenséges állam polgárává tette, és éveket töltött internálótáborban. Az ott szerzett élményekből később megszületett a Fekete kolostor, de 1926-ban Kuncz elsősorban szerkesztőként és kulturális közvetítőként vált egyre fontosabbá. Európai tájékozottsága és diplomatikus személyisége később alapvető szerepet kapott a Helikon különböző irányzatainak összetartásában.

Tamási Áron a fiatalabb nemzedék képviselőjeként érkezett. Pályája még formálódott, de már világosan felismerhető volt saját hangja. Amerikai tartózkodása és hazatérése különleges tapasztalatot adott neki: egyszerre nézhette Erdélyt belülről és kívülről. Későbbi

életművének központi kérdése, az otthon és a világ közötti kapcsolat már ekkor is meghatározta gondolkodását.

Berde Mária jelenléte különösen fontos volt, mert a szabad írói közösség gondolata korábban részben hozzá kötődött. Íróként, tanárként és közéleti szereplőként határozott elképzelése volt arról, milyen társadalmi szerepet kell vállalnia az irodalomnak. Néhány év múlva éppen ebből a meggyőződésből bontakozik majd ki a Helikon egyik legnagyobb belső vitája.

Molter Károly, Ligeti Ernő, Szentimrei Jenő és a többiek ugyancsak saját tapasztalatot és saját kapcsolatrendszert hoztak magukkal. Ha névsorként soroljuk őket, könnyű elveszíteni a találkozó valódi jelentőségét. A lényeg nem az volt, hogy hány későbbi klasszikus ült egy asztalnál, hanem hogy ezek az emberek nem alkottak természetes közösséget. A közösséget létre kellett hozni.

Ez már az első találkozó előtt is világos lehetett Kemény számára. A meghívotti kör összeállítása éppen azért volt kényes feladat, mert az összejövetel hitelessége azon múlt, sikerül-e elkerülni valamelyik irodalmi csoport túlsúlyát. A résztvevőknek azt kellett

érezniük, hogy nem egy kész program elfogadására hívták őket.

A megérkezés pillanatai természetesen nem maradtak fenn olyan részletességgel, hogy minden vendég útját rekonstruálni lehessen. A későbbi visszaemlékezések azonban érzékeltetik a helyszín atmoszféráját. Az érkezők kiszakadtak a városi szerkesztőségi közegből, a találkozó pedig már térbeli elrendezésével is arra készítette őket, hogy több időt töltsenek egymással, mint amennyit egy irodalmi est vagy konferencia lehetővé tett volna.

A kastélyban a formális tanácskozás és a társasági együttlét között nem húzódott éles határ. Az első beszélgetések valószínűleg már jóval az ülések megkezdése előtt elkezdődtek. Ki mit ír, milyen gondjai vannak a kiadással, mit gondol egy másik szerző új könyvéről, hogyan látja a romániai magyar politika lehetőségeit: ezek a kérdések ugyanúgy előkerülhettek vacsoránál, mint a hivatalos programban.

Marosvécs egyik tartós ereje később éppen ebből fakadt. Az írók évente néhány napra olyan közegbe kerültek, ahol nem lehetett egyszerűen kilépni a vitából és visszamenni a saját szerkesztőségükbe. Másnap újra

találkoztak azzal, akivel előző este összekülönböztek. Ez a fizikai közelség önmagában nem szüntette meg a konfliktusokat, de arra kényszerítette a résztvevőket, hogy valamilyen módon együtt éljenek velük.

Az első nyáron azonban még nem létezett az a hagyomány, amely később természetessé tette a találkozókat. Minden gesztus precedenst teremthetett. Az is, hogyan vezetik az üléseket, hogyan hoznak határozatokat, és mit tekintenek olyan ügynek, amelyben a közösség egyáltalán jogosult megszólalni.

A vendégek ezért nem pusztán egy kastélyba érkeztek. Egy olyan intézmény első napjához érkeztek meg, amelynek még neve, szervezete és jövője sem volt teljesen világos.

12. Július 16.

Az első marosvécsi találkozó időpontját a későbbi összefoglalások nem mindig azonosan adták meg, de a fennmaradt dokumentumok alapján a tanácskozások 1926. július 16. és 18. között zajlottak. Ez a néhány nap utólag jóval rendezettebbnek tűnik, mint amilyen a résztvevők számára lehetett. Ők még nem „az első Helikon-találkozón” vettek részt abban az értelemben, ahogyan később nevezték az eseményt. Egy kísérlet részesei voltak.

A találkozó előtt megjelent sajtóhírek ugyan már Helikonként emlegették a kezdeményezést, és a keszthelyi irodalmi összejövetelek hagyományával kapcsolták össze, de a név mögött még nem állt kialakult intézmény. A résztvevőknek maguknak kellett eldönteniük, akarnak-e egyáltalán valamilyen tartós szervezetet létrehozni.

Ez a bizonytalanság tette különlegessé az első ülést. Nem egyszerűen napirendi kérdésekről döntöttek, hanem arról is, milyen természetű legyen a közösség. Egyesület? Írói érdekképviselő? Irodalmi társaság? Szellemi fórum? A későbbi működésből tudjuk, hogy végül egyik hagyományos kategóriát sem választották

maradéktalanul.

A résztvevők legfontosabb közös tapasztalata az volt, hogy az erdélyi magyar irodalom intézményei még törékenyek. A Szépmíves Céh működött, lapok jelentek meg, írók publikáltak, de a különálló kezdeményezések között nem létezett olyan fórum, amely rendszeresen összehangolta volna a közös ügyeket. A marosvécsi tanácskozás ezt a hiányt próbálta betölteni.

A fennmaradt dokumentumokból az is világos, hogy a résztvevőket nagyon konkrét problémák foglalkoztatták. Nem absztrakt nemzetstratégiát alkottak, és nem határoztak meg kötelező művészeti stílust. Könyvkiadásról, szerzői érdekvédelemről, kulturális kapcsolatokról és az erdélyi magyar irodalom nyilvánosságáról beszéltek.

Ez a gyakorlati szemlélet részben annak köszönhető, hogy több jelenlévő már évek óta szembesült a kisebbségi kulturális élet mindennapi nehézségeivel. Kós Károly számára egy könyv előállítási költsége ugyanolyan valóságos probléma volt, mint annak irodalmi minősége. A szerkesztők tudták, milyen nehéz előfizetőt szerezni. Az írók tudták, mennyit ér vagy mennyire kevés egy honorárium.

Az első tanácskozás tehát nem ünnepi alapító ülésként zajlott abban az értelemben, ahogyan később egy intézmény történetének kezdetét elképzeljük. Sokkal inkább munkaértekezlet volt, amelynek résztvevői megpróbálták felmérni, mely ügyekben tudnak együtt cselekedni.

Különösen fontos volt az irodalmi szabadság kérdése. Ha a közösség fenn akar maradni, nem teheti feltétellé, hogy tagjai azonos politikai vagy esztétikai nézeteket valljanak. Ez a felismerés nem valamiféle elvont toleranciaeszményből következett. Gyakorlati szükségszerűség volt.

Az erdélyi magyar irodalmi élet túl kicsi volt ahhoz, hogy minden politikai és esztétikai irányzat saját, teljes intézményrendszert tartson fenn. A csoportok természetesen léteztek, és a viták sem szűntek meg, de bizonyos ügyekben csak együttműködéssel lehetett eredményt elérni.

A Helikon későbbi történetének egyik kulcsa már ezen az első találkozón megmutatkozott. A közösség nem azt kérdezte tagjaitól, ugyanazt gondolják-e Erdélyről, Magyarországról, Adyról vagy a modern irodalomról. Azt kérdezte, képesek-e közösen fenntartani azokat az

intézményeket, amelyek lehetővé teszik, hogy mindegyikük megszólaljon.

Ez a kompromisszum sokáig működött, de sohasem volt teljes. Bizonyos konfliktusoknál kiderült, hogy az irodalmi pluralizmusnak vannak politikai és személyes határai. 1926 júliusában azonban ezek a későbbi törések még nem kerültek előtérbe.

A három nap eredménye végül nem egy vaskos alapszabály lett. Ennél fontosabb döntés született: a résztvevők folytatni akarták a találkozásokat. Ezzel a nyári összejövetel intézménnyé válásának első feltétele teljesült.

13. Lehet-e együtt dolgozni?

A Helikon későbbi önmeghatározásában gyakran visszatért a világnézeti szabadság gondolata. Az utókor ezt könnyen idealizálhatja, mintha Marosvécsen olyan közösség jött volna létre, amelyből eltűntek a politikai és esztétikai konfliktusok. Valójában éppen az ellenkezője történt. A konfliktusok megmaradtak, a közösség pedig azért volt érdekes, mert megpróbált működő keretet teremteni körülöttük.

Az első találkozó szereplői között nemcsak ízlésbeli különbségek voltak. Másként gondolkodtak a kisebbségi politika lehetőségeiről, a román állammal kialakítandó viszonyról, Magyarországról, a történelmi Erdély hagyományáról és az író társadalmi szerepéről. Vallási háttér, társadalmi származás és nemzedéki tapasztalat ugyancsak elválasztotta őket.

A közösség ezért kezdettől kerülte azt, hogy hagyományos irodalmi iskolává váljon. Nem született olyan manifesztum, amely meghatározta volna, miként kell írni. Nem létezett kötelező esztétikai program, és nem várták el a tagoktól valamely politikai álláspont elfogadását.

Ez a szerkezeti lazaság később tudatos elvvé vált. A Helikon nem hagyományos egyesületként működött. Nem épített ki nagy bürokráciát, és nem a tisztségek adták tekintélyét. A nyári találkozók jelentették azt a fórumot, ahol a közös ügyekről beszéltek és határozatokat fogalmaztak meg.

Ezt a formát később „szabad írói parlamentként” is jellemezték. A hasonlat találó, ha nem vesszük szó szerint. A Helikon nem rendelkezett demokratikus intézmények formális szabályaival, és tagjai sem választók képviselőiként ültek Marosvécsen. A parlamenti jelleg inkább a viták sokféleségében és abban mutatkozott meg, hogy különböző álláspontoknak kellett valamilyen közös nevezőt találniuk.

A közös nevező elsősorban az intézmények fenntartása volt. A résztvevők akkor is érdekeltek maradtak egy működő magyar könyvkiadásban vagy folyóiratban, ha egymás műveit nem egyformán értékelték. Akkor is szükségük volt a magyar oktatás és színjátszás fennmaradására, ha politikai kérdésekben távol álltak egymástól.

Ez az együttműködési modell bizonyos értelemben a kisebbségi helyzet terméke volt. Többségi kulturális

közegben könnyebb lett volna külön intézményeket alapítani, vagy egyszerűen hátat fordítani egymásnak. Erdélyben azonban a piac, az anyagi lehetőségek és a közönség korlátozott mérete olyan közös érdeket teremtett, amelyet nehéz volt figyelmen kívül hagyni.

A Helikon mégsem valamiféle kényszerkoalícióként működött. A közös erdélyi tapasztalat valódi kulturális kapcsolatot is létrehozott. A résztvevők jelentős része hitt abban, hogy az új történelmi helyzetből sajátos értékek is születhetnek. A transzilvanizmus később ennek egyik legismertebb elméleti megfogalmazása lett.

Az eszme azonban sohasem vált teljesen egységessé. Kós Károlynál elsősorban történelmi és közösségi programként jelent meg. Mások a különböző erdélyi népek együttélésének kulturális tapasztalatát hangsúlyozták, megint mások inkább az erdélyi magyar önállóság intézményi oldalára figyeltek. Voltak olyan helikoni szerzők is, akik jóval kevésbé kötődtek az ideológiai megfogalmazásokhoz.

A közösség ezért akkor működött a legjobban, amikor nem akarta pontosan meghatározni saját ideológiáját. Amíg könyvekről, lapokról, színházról, fordításokról és kulturális szervezésről kellett dönteni, viszonylag könnyű

volt közös nevezőt találni. Amikor azonban társadalmi vagy politikai kérdések kerültek előtérbe, az ellentétek jóval láthatóbbá váltak.

Berde Mária későbbi kritikája éppen erre mutat rá. Ha az írónak konkrét társadalmi állásfoglalást kell vállalnia, akkor már nehéz pusztán az intézményi együttműködés semlegességére hivatkozni. A harmincas évek politikai radikalizálódása pedig még élesebben vetette fel ugyanezt a problémát.

1926-ban azonban a modell újszerű és működőképes volt. Nem az egyetértést tették az együttműködés feltételévé. Ez a különbség később is meghatározta Marosvécs sajátosságát.

A Helikon történetének megértéséhez ezért fontos elválasztani két dolgot. Az egyik az esztétikai és politikai egység, amely sohasem létezett teljesen. A másik az intézményi lojalitás, amely hosszú időn keresztül valóban összetartotta a közösséget.

Ez a lojalitás azt jelentette, hogy az írók hajlandók voltak közös fórumot fenntartani akkor is, amikor egymással vitatkoztak. A húszas évek európai irodalmi életében ez önmagában nem volt példátlan, az erdélyi magyar viszonyok között azonban különleges

jelentőséget kapott.

Az első találkozó legnagyobb eredménye így talán nem valamely konkrét határozat volt. Inkább az a felismerés, hogy az együttműködés lehetséges. A következő kérdés az lett, mire használják.

HÁTTÉRGYÁR

14. Mit határoztak el?

Az alapító eseményeket az utókor gyakran ünnepélyes mondatokkal őrzi meg. Egy új intézmény történetében könnyű kiemelni a nagy eszméket, majd háttérbe szorítani a kisebbnek tűnő gyakorlati döntéseket. A marosvécsi Helikon esetében azonban éppen a gyakorlati ügyek árulják el a legtöbbet arról, miért bizonyult életképesnek a kezdeményezés.

Az első találkozó határozatai azt mutatják, hogy a résztvevők pontosan érzékelték az erdélyi magyar irodalom intézményi gyengeségeit. Az írói munka anyagi megbecsülése, a könyvkiadás helyzete és a kulturális nyilvánosság egyaránt foglalkoztatta őket.

A szerzői jogok és honoráriumok kérdése különösen fontos volt. Egy kisebb piacon működő írónak kevés lehetősége akadt arra, hogy munkájából jelentős jövedelmet szerezzen. Ha a lapok és kiadók sem tudtak megfelelő díjazást biztosítani, az irodalom könnyen olyan mellékfoglalkozássá válhatott, amelyet kizárólag azok engedhettek meg maguknak, akik más forrásból biztosították megélhetésüket.

Ez nem pusztán szociális kérdés volt. Az író gazdasági kiszolgáltatottsága közvetlenül befolyásolta az irodalom minőségét és szabadságát. Aki egész nap tanított, szerkesztőségben dolgozott vagy hivatalnoki munkát végzett, annak jóval kevesebb ideje maradt könyvet írni. A Helikon ezért az írói hivatás feltételeinek javítását kulturális érdeknek tekintette.

A könyvkiadás ugyancsak központi ügy lett. A Szépmíves Céh már bizonyította, hogy megfelelő előfizetői rendszerrel életképes vállalkozás hozható létre, de a kiadói kapacitás továbbra is korlátozott volt. A Helikon feladata részben az lett, hogy szélesebb szerzői közösséget kapcsoljon ehhez a rendszerhez.

A külföldi és magyarországi kapcsolatok kérdése szintén megjelent. Az erdélyi magyar irodalom nem akart kulturális szigetté válni. Fontosnak tartották, hogy művei eljussanak Magyarországra, és hosszabb távon más nyelveken is megjelenjenek.

A fordításnak különleges szerepe volt. A román közönség számára a magyar irodalom jelentős része ismeretlen maradt, miközben a magyar olvasók sem feltétlenül ismerték jól a modern román irodalmat. A kulturális közvetítés ezért nemcsak esztétikai

lehetőséget, hanem a két közösség közötti kapcsolat egyik eszközét is jelenthette.

A későbbi találkozókra ez a gondolat egyre konkrétabb programokká fejlődött. Román és szász írókkal keresték a kapcsolatot, antológiák terve merült fel, és a Helikon többször foglalkozott azzal, hogyan lehetne az erdélyi irodalmat szélesebb közönséghez eljuttatni.

Az első határozatokban már felismerhető az a gondolkodás, amely később a népkönyvtári és népművelési tervekhez vezetett. Az írók nem elégedtek meg azzal, hogy saját könyveik megjelenjenek. Az olvasás társadalmi bázisát is szélesíteni akarták.

Ez a törekvés részben abból a felismerésből fakadt, hogy a magyar kulturális intézmények hosszú távú fennmaradása nem alapulhat kizárólag egy szűk városi középosztályon. Ha az irodalom valóban közösségi jelentőségű, el kell jutnia azokhoz is, akik ritkán vásárolnak könyvet vagy nem élnek nagyvárosi kulturális központok közelében.

Az írók tehát nagyon gyorsan olyan ügyekkel kezdtek foglalkozni, amelyek egy kulturális minisztérium vagy országos intézmény feladatai is lehettek volna. Ez jól

mutatja a kisebbségi önszerveződés sajátos természetét. Ahol hiányzott vagy korlátozott volt az állami intézményi háttér, ott civil és irodalmi közösségek vállaltak át funkciókat.

Marosvécs jelentősége éppen ebből következett. Nem rendelkezett hivatalos hatalommal, mégis fórumot adott olyan döntésekhez, amelyek az egész erdélyi magyar kulturális életet érintették.

A határozatok persze nem mindig valósultak meg maradéktalanul. Egy terv elfogadása és végrehajtása között gyakran jelentős különbség maradt. Pénzhiány, személyes ellentétek és politikai akadályok sok kezdeményezést lassítottak vagy megghiúsítottak.

Mégis figyelemre méltó, milyen széles horizontban gondolkodtak. Könyvek, lapok, színház, népművelés, fordítás, szerzői jog, ifjúság és kulturális kapcsolatok ugyanannak a rendszernek a részei voltak.

A Helikon ezzel már az első években túllépett az egyszerű írói érdekképviselőten. Az erdélyi magyar kultúra egyik informális koordinációs fórumává kezdett válni.

Ehhez azonban kellett valami, amit jegyzőkönyvben nehéz rögzíteni: személyes bizalom. Ennek megteremtéséhez a hivatalos üléseknél talán még fontosabbak voltak azok az órák, amikor a tanácskozás résztvevői egyszerűen együtt maradtak.

15. A hársfák alatt

A marosvécsi találkozók későbbi emlékezetében újra és újra megjelenik a kastély parkja. A fák alatt ülő írók képe az évtizedek során szinte emblémájává vált a Helikonnak. Az emlékezés természetesen megszépíti a múltat, mégis van valami lényeges ebben a képben. A Helikon működésének fontos része valóban az volt, ami a hivatalos üléseken kívül történt.

A tanácskozások komoly ügyekről szóltak, de a résztvevők több napon át együtt ettek, sétáltak, beszélgettek és vitatkoztak. A kastély környezete olyan társasági teret teremtett, amelyben a különböző szerepek fellazulhattak. Püspök, egykori miniszter, fiatal író és szerkesztő ugyanannál az asztalnál ült.

A későbbi tudósítások és visszaemlékezések sok apró jelenetet őriztek meg. Kós Károly élénk közbeszólásai, Molter Károly humora, a szabadtéri tanácskozások, a nyári meleg és még a szúnyogok is részei lettek a helikoni folklórnak. Ezek a részletek azért értékesek, mert leveszik a résztvevőket az irodalomtörténeti emelvényről.

A könyvekben szereplő nevek mögött hús-vér emberek voltak. Fáradtak lehettek, megsértődhettek, nevettek egymás történeteire, pletykáltak, vitáztak és időnként valószínűleg unták is a hosszú felszólalásokat. Egy intézmény működéséhez ezek az emberi kapcsolatok ugyanúgy hozzátartoztak, mint a határozatok.

A humor különösen fontos szerepet játszhatott. Egy olyan társaságban, ahol erős személyiségek és komoly világnézeti különbségek találkoztak, a feszültségek feloldásának egyik legegyszerűbb eszköze a tréfa volt. A visszaemlékezések gyakran éppen azokat az embereket őrizték meg legélénkebben, akik képesek voltak könnyedséget vinni a tanácskozásokba.

A közös étkezések szintén fontosak voltak. Az asztalnál már nem lehetett ugyanúgy viselkedni, mint egy szerkesztőségi vitában. Az ellenfélből vacsorapartner lett, és a személyes kapcsolat időnként módosíthatta a korábbi előítéleteket.

Ez nem jelenti azt, hogy minden konfliktus feloldódott. A Helikon történetéből több olyan esetet ismerünk, amikor a személyes és eszmei ellentétek tartós töréshez vezettek. Az éves együttlétek azonban rendszeresen lehetőséget adtak arra, hogy ezek a feszültségek ne

kizárólag nyilvános cikkekben és levelekben jelenjenek meg.

A kastély zárt környezete egyfajta ideiglenes közösséget teremtett. Néhány napig a résztvevőknek nem kellett azonnal visszatérniük saját intézményeikhez. A beszélgetéseknek volt idejük elmélyülni, és egy-egy gondolat több különböző helyzetben is előkerülhetett.

A marosvécsi modell ebből a szempontból eltért a hagyományos irodalmi konferenciától. Nem előadások sorozata volt, amely után mindenki hazautazott. A résztvevők együttélése maga is a program részévé vált.

Kemény János és Augusta Paton szerepe ezért nem korlátozódott a helyszín biztosítására. A vendéglátás minősége, a családi légkör és az a tény, hogy a találkozó nem hivatalos intézmény falai között zajlott, hozzájárult ahhoz, hogy az írók évről évre visszatérjenek.

Az első találkozó után még nem lehetett biztosan tudni, kialakul-e ebből hagyomány. A résztvevők azonban annyira hasznosnak ítélték az együttlétet, hogy folytatni akarták. Ez önmagában fontosabb volt bármelyik külön határozatnál.

A következő évben már nem kísérleti összejövételre érkeztek. Volt előző találkozó, voltak korábbi döntések, és számon lehetett kérni, mi valósult meg belőlük. A Helikon ezzel belépett történetének következő szakaszába.

1927 nyarán Marosvécsre már nem egyszerűen vendégeket hívtak. Egy formálódó intézmény tagjai tértek vissza.

16. A második nyár

1927 nyarán már egészen más helyzetben tértek vissza az írók Marosvécsre, mint egy évvel korábban. Az első találkozó sikerének legfontosabb bizonyítéka nem valamelyik határozat vagy sajtóvisszhang volt, hanem az, hogy a résztvevőknek volt okuk újra összegyűlni. A kezdeményezés túlélte az első nyarat, és ezzel elkezdett valódi intézménnyé válni.

A második találkozó egyik fontos kérdése az volt, mi történt az előző év döntéseivel. Az első összejöveten még könnyű volt terveket megfogalmazni, a folytatás azonban már számonkérhetővé tette a közösséget. Működik-e a könyvkiadás? Sikerült-e növelni a példányszámokat? Javultak-e az írók anyagi feltételei? Történt-e előrelépés a kulturális terjesztésben? Ezek a kérdések azt mutatták, hogy a Helikon egyre kevésbé lehetett pusztán eszmei fórum.

Az 1927-es sajtóbeszámoló arra utalnak, hogy az Erdélyi Szépmíves Céh és a marosvécsi írói közösség kapcsolata megszilárdult. A kiadó már nem egyszerűen néhány alapító vállalkozása volt, hanem szélesebb írói kör kulturális és gazdasági hátterévé vált. Ez nagy jelentőségű változás volt, mert a Helikon csak akkor

lehetett valóban életképes, ha nem kizárólag tanácskozott, hanem olyan intézményekre is támaszkodhatott, amelyek a döntéseket képesek voltak gyakorlati eredménnyé alakítani.

A második nyár egyik központi témája az irodalom társadalmi jelenlétének kiszélesítése lett. A résztvevők nem elégedtek meg azzal, hogy könyvek jelenjenek meg a városi középosztály számára. Felmerült az előadások, kulturális körutak, ifjúsági programok és népművelési kezdeményezések gondolata. Az irodalomnak el kellett jutnia azokhoz is, akik nem tartoztak a rendszeres könyvvásárlók közé.

Ez a törekvés egyben azt is jelezte, hogy a Helikon már kezdte magát többnek látni egyszerű írói társaságnál. A kulturális élet egészéről gondolkodott. Könyvkiadás, színház, oktatás, művelődés és a különböző nemzetiségek közötti kapcsolatok ugyanannak a kérdésnek a részei lettek: hogyan lehet működőképes magyar kulturális közösséget fenntartani Romániában.

A második találkozón különösen fontos lett a román és szász írókkal való kapcsolat. Az erdélyi magyar kultúra nem létezhetett teljes elszigeteltségben. Az állam politikai kerete román volt, Erdély pedig

többnemzetiségű régió maradt. Ha a Helikon valóban sajátosan erdélyi kulturális szerepet akart betölteni, valamilyen viszonyt kellett kialakítania a román és szász irodalmi élettel is.

A közeledési szándék mögött nem egyszerű udvariasság állt. A fordítások, antológiák és személyes kapcsolatok lehetőséget kínáltak arra, hogy az erdélyi magyar irodalom kilépjen saját nyelvi közegéből. Ugyanakkor ezek a kezdeményezések politikai jelentést is kaptak. A kulturális együttműködés sokak számára annak bizonyítéka lehetett, hogy a kisebbségi helyzet nem szükségszerűen jelent teljes elszigetelődést.

A gyakorlat természetesen jóval nehezebb volt. A román és magyar politikai közéletben erős bizalmatlanság működött, a nemzetiségi kérdés pedig rendszeresen konfliktusokat szült. A kulturális együttműködés ezt nem tudta megszüntetni. A Helikon azonban újra és újra visszatért a gondolathoz, hogy az irodalom olyan kapcsolatokat is létrehozhat, amelyeket a politika nehezebben terem meg.

Az 1927-es találkozó egyik legnagyobb visszhangot kiváltó eseménye Kemény János irodalmi díjának odaítélése volt. A harmincezer lejes elismerést Makkai

Sándor Magyar fa sorsa című, Adyról szóló könyve kapta. A döntés irodalmi értékítélet volt, de ennél többet is jelentett.

Ady személye a magyar közéletben még mindig éles vitákat váltott ki. Költészetét sokan a modern magyar irodalom megújulásának jelképének tekintették, mások politikai és erkölcsi okokból elutasították. Makkai püspökként olyan könyvet írt róla, amely nem a régi táborlogikát követte. Ezért a Helikon számára különösen alkalmasnak tűnt arra, hogy saját világnézeti nyitottságát demonstrálja.

Tabéry Géza laudációja éppen ezt emelte ki. Makkai érdemét nem egyszerűen abban látta, hogy Adyról könyvet írt, hanem abban, hogy képes volt túlhaladni azokon a politikai megosztottságokon, amelyek az Ady-vitát hosszú időn keresztül meghatározták.

A díj odaítélése így a Helikon önmeghatározásának egyik korai látványos gesztusa lett. A közösség azt üzent, hogy irodalmi kérdésekben nem kívánja automatikusan átvenni a magyar politikai táborok értékítéleteit.

Makkai válasza ugyanebbe az irányba mutatott. A kisebbségi magyar kultúra szolgálatát a politikai

megosztottságok fölé helyezte. Ezt az elvet könnyű volt kimondani, megvalósítása azonban jóval nehezebbnek bizonyult. Mégis sokáig ez lett a Helikon egyik legfontosabb erkölcsi önigazolása.

A második találkozó tehát egyszerre erősítette meg az intézményi működést és a szellemi programot. A Helikon már nem pusztán azért létezett, mert egy évvel korábban néhány író jól érezte magát Marosvécsen. Voltak működő kiadói kapcsolatai, nyilvánosan megfogalmazott kulturális céljai és egyre határozottabb elképzelése arról, milyen szerepet akar betölteni.

Ezzel együtt azonban egy új probléma is megjelent. Ahogy a közösség intézménnyé vált, egyre fontosabb lett, kik képesek a mindennapi működésben összetartani. Kemény János biztosította a helyszínt és a mecénási háttérrel, Kós Károly a szervezeti tapasztalatot, de szükség volt olyan emberre is, aki a szerzők közötti kapcsolatokat, a szerkesztési ügyeket és a szellemi kompromisszumokat kezeli. Ezt a szerepet egyre inkább Kuncz Aladár töltötte be.

17. Kuncz Aladár

Kuncz Aladár története már önmagában is külön könyvet érdemelne. A marosvécsi Helikon történetében azonban elsősorban azért fontos, mert ritka képességgel rendelkezett ahhoz, amire ennek a sokféle közösségnek a legnagyobb szüksége volt: tudott közvetíteni.

Fiatal értelmiségiként a francia kultúra vonzotta. Franciaország számára nem egyszerűen külföldet jelentett, hanem a modern európai műveltség egyik központját. Amikor 1914-ben kitört az első világháború, ez a kulturális kötődés tragikus fordulatot vett. Magyar állampolgárként ellenséges ország polgára lett, és internálták.

Az internálás évei mély nyomot hagytak benne. A tapasztalatot később a Fekete kolostorban dolgozta fel, amely a magyar irodalom egyik legfontosabb első világháborús műve lett. Kuncz azonban sokáig nem elsősorban e könyv szerzőjeként volt meghatározó az erdélyi irodalmi életben, hanem szerkesztőként és szervezőként.

A háború után visszatérő Kuncz számára Európa fogalma más jelentést kapott, mint korábban.

Franciaország szeretete megmaradt, de a háborús tapasztalat alighanem megerősítette benne a kulturális közvetítés fontosságát. Az európaiság nála nem valamiféle díszítő jelző lett, hanem olyan szellemi horizont, amelyben a nemzeti és regionális kultúrák kapcsolatba kerülhetnek egymással.

Ez különösen alkalmassá tette a Helikonban betöltött szerepre. Az erdélyi magyar irodalom számára egyszerre kellett saját identitást teremteni és megőrizni a kapcsolatot a magyarországi, illetve európai kultúrával. Kuncz egyik irányban sem gondolkodott kizárólagosan.

Szerkesztőként sem a saját ízlését akarta kizárólagossá tenni. Természetesen volt határozott irodalmi értékrendje, de képes volt olyan szerzőkkel dolgozni, akik nem mindenben osztották nézeteit. Ez különösen fontos tulajdonság volt egy olyan folyóirat létrehozásánál, amelynek később a Helikon egész sokszínű közösségét kellett megjelenítenie.

A róla szóló visszaemlékezésekben gyakran szerepel diplomatikus természete. A diplomácia ebben az esetben nem jelentett elvtelenséget vagy konfliktuskerülést. Inkább azt a képességet, hogy felismerje, mely különbségek valóban áthidalhatatlanok, és melyek

kezelhetők megfelelő személyes kapcsolatokkal.

A helikoni közösségben erre folyamatosan szükség volt. A résztvevők erős egyéniségek voltak, és sokan megszokták, hogy saját környezetükben tekintéllyel rendelkeznek. Az ilyen embereket nem lehetett egyszerű adminisztratív fegyellemmel összetartani. Közvetítés, személyes bizalom és tapintat kellett.

Kuncz személyes háttere szintén előnyt jelentett. Nem tartozott az erdélyi arisztokráciához, nem volt egyházi vezető, és politikai párthoz sem kötődött olyan módon, hogy személye eleve bizalmatlanságot keltsen másokban. Műveltsége ugyanakkor vitathatatlan tekintélyt adott neki.

Az irodalomról alkotott felfogása összhangban állt a Helikon nyitottabb törekvéseivel. Nem akarta Erdélyt kulturális rezervátummá változtatni. Az erdélyi sajátosság értékét éppen akkor látta biztosíthatónak, ha az irodalom képes egyetemes mércével is megmérgetni magát.

Ezért volt számára fontos a magyarországi kapcsolat is. Az erdélyi magyar irodalom intézményi önállósága nem jelenthette Budapest kulturális világának elutasítását. A Nyugat és az erdélyi szerzők közötti

kapcsolat fenntartása különösen lényeges maradt.

Kuncz közvetítő szerepe itt is érvényesült. A budapesti modern irodalom és az erdélyi kulturális törekvések nem mindig értették egymást tökéletesen. Magyarországról könnyű volt az erdélyi irodalmat regionális különlegességgként kezelni, Erdélyből pedig könnyű lett volna úgy tekinteni Budapestre, mint amely nem érti a kisebbségi élet sajátosságait.

Kuncz mindkét világ nyelvét beszélte. Ez az adottság később meghatározó lett az Erdélyi Helikon szerkesztésében.

Munkájának jelentőségét éppen azért nehéz mérni, mert jelentős része nem könyvekben maradt fenn. Levelezés, szerkesztői döntések, személyes beszélgetések és konfliktuskezelések alkották azt a láthatatlan munkát, amely egy folyóirat és egy irodalmi közösség működéséhez szükséges.

A Fekete kolostor későbbi sikere bizonyos értelemben elfedte ezt a szerepet. Az utókor egy nagy könyv szerzőjeként emlékezik rá, miközben kortársai számára legalább ilyen fontos volt szerkesztőként.

Kuncz életének rövidsége még erősebben kiemeli ezt a teljesítményt. Nem adatott neki hosszú idő arra, hogy intézményeket építsen. Néhány év alatt mégis olyan súlyt szerzett az erdélyi magyar irodalomban, amelyet halála után nehéz volt pótolni. A Helikon történetének egyik visszatérő kérdése ezért az lesz, mi történik egy sokszínű közösséggel, amikor elveszíti egyik legfontosabb közvetítőjét.

A húszas évek végén azonban ez még távoli jövőnek tűnt. Kuncz előtt ott állt élete talán legfontosabb szerkesztői feladata: egy új folyóirat létrehozása.

Ehhez azonban szükség volt olyan tekintélyekre is, akik a Helikon súlyát kifelé képviselték. Közülük Bánffy Miklós volt az egyik legkülönlegesebb.

18. Bánffy Miklós

Bánffy Miklós életútjában szinte zavarba ejtően sok szerep találkozott. Arisztokrata, politikus, diplomata, író, grafikus, rendező, színházi vezető és kulturális szervező volt. Ha a marosvécsi társaság egyik célja az volt, hogy különböző világokat kapcsoljon össze, Bánffy már személyében is ezt testesítette meg.

Politikai múltja különleges tekintélyt adott neki. Magyar külügyminiszterként közvetlen tapasztalata volt az első világháború utáni európai rend kialakulásáról, és jól ismerte a magyar politikai elit működését. Erdélyi arisztokrataként ugyanakkor személyesen érintette az impériumváltás.

Bánffy azonban nem kizárólag politikusként tekintett a kulturális kérdésekre. Már korábban is erős művészeti érdeklődés jellemezte. A budapesti színházi életben szerzett tapasztalatai, rendezői és díszlettervezői munkája egy olyan művészt mutatott, aki számára a kultúra nem reprezentációs mellékterület volt.

A húszas években egyre inkább Erdély felé fordult. Ez nem jelentette Budapest megtagadását, inkább annak felismerését, hogy az új politikai helyzetben az erdélyi

magyar kulturális intézményeknek szükségük van tapasztalt szervezőkre és tekintélyes támogatóra.

Marosvécsen Bánffy sajátos egyensúlyt képviselt. Társadalmi helyzete alapján könnyen válhatott volna a régi elit jelképévé, művészeti érdeklődése és kulturális nyitottsága azonban jóval összetettebb szerepet adott neki.

Az erdélyi arisztokrácia sem alkotott egységes politikai vagy kulturális csoportot. A földbirtokviszonyok átalakulása, a román földreform és az új állami keretek alapvetően megváltoztatták helyzetét. Bánffy számára ezért az intézményépítés személyes alkalmazkodást is jelentett.

Az ő jelenléte erősítette azt a képet, hogy a Helikon nem valamely szűk polgári vagy értelmiségi kör fóruma. Ugyanakkor éppen az arisztokrata háttér miatt fontos volt, hogy a közösség ne váljon társadalmi klub jellegűvé. A fiatalabb és más társadalmi körből érkező írók bevonása ezért alapvető jelentőségű maradt.

Bánffy egyik nagy erőssége a kapcsolatrendszere volt. Magyarországi és nemzetközi kulturális tapasztalatai révén olyan ajtókat nyithatott meg, amelyek más erdélyi szerzők számára nehezebben voltak elérhetők. A Helikon

külvilággal kialakított kapcsolatában ez komoly értéket jelentett.

Művészi tekintélye szintén nőtt. Későbbi nagyregényei révén az utókor elsősorban íróként ismeri, de a húszas években még korántsem volt lezárt életművű klasszikus. A politikus és kulturális szervező szerepe legalább annyira meghatározta róla alkotott képet.

Ez a kettősség különösen érdekessé teszi a Helikon történetében. Bánffy számára az irodalom nem menekülés volt a politikától, hanem más eszközökkel végzett közösségi munka is.

Ugyanakkor soha nem vált egyszerű programemberré. Művészi autonómiáját megőrizte, és ebben jól illeszkedett a Helikon alapelveihez: közös kulturális intézményeket lehet építeni anélkül, hogy minden szerző ugyanazt a politikai hitvallást fogadná el.

A harmincas években ez a pozíció egyre fontosabb lett. Ahogy a politikai élet radikalizálódott, a kompromisszumkereső és intézményőrző magatartás egyre nehezebb feladattá vált. Bánffy későbbi útja ezért jó ellenpontot kínál majd azoknak a helikoni szerzőknek, akik erősebben sodródtak a politikai szélsőségek felé.

A húszas évek végén azonban még a közös építkezés időszaka tartott. A Helikon különböző nemzedékei között szükség volt olyan alkotókra is, akik művészetükkel képviselték azt az Erdély-képet, amelyet a közösség körül egyre többen kezdtek felismerni. Áprily Lajos ilyen költő volt.

19. Áprily Lajos

Áprily Lajos költészete szinte természetes módon kapcsolódott ahhoz az Erdély-képhez, amely a húszas években egyre erősebben jelen volt a magyar irodalomban. Hegyek, erdők, évszakok és tájak jelentek meg verseiben, mégsem lenne pontos egyszerűen „erdélyi tájköltőként” leírni. Lírájának fegyelmezettsége, formaérzéke és visszafogottsága jóval közelebb vitte a modern magyar költészethez, mint valamiféle regionális folklórhoz.

Eredetileg tanárként építette életét. Ez a hivatás fontos része maradt személyiségének, és megkülönböztette azoktól az íróktól, akik elsősorban újságírásból vagy birtokaik jövedelméből éltek. A tanári fegyelem költészetében és szerkesztői munkájában is érezhető volt.

Marosvécsen nem a társaság leghangosabb személyiségeként volt jelen. Az emlékezések inkább csendesebb, visszafogottabb alkatot rajzolnak. Ez azonban nem jelentett periférikus szerepet. Tekintélye éppen abból fakadt, hogy költői teljesítményét különböző irodalmi irányzatok képviselői is elismerték.

Áprily alakja jól mutatja, miért nem lehet a Helikont kizárólag politikai vagy közösségszervezési szempontból értelmezni. Ha a társaság nem tudott volna valódi irodalmi értéket felmutatni, minden intézményi programja kevés lett volna. Áprily művei az erdélyi irodalom esztétikai hitelét erősítették.

Kolozsvárra kerülése szerkesztőként is új lehetőséget adott számára. Az irodalmi élet központjában közvetlenebb kapcsolatba került azokkal az írókkal és intézményekkel, amelyek a Helikon körül szerveződtek.

Áprily ugyanakkor később Magyarországra költözött. Életútja ezért megmutatja, hogy az erdélyi magyar irodalom határai sohasem voltak merevek. Egy szerző lehetett meghatározó alakja az erdélyi irodalmi életnek akkor is, ha pályájának későbbi részét Magyarországon töltötte.

Ez különösen fontos a Helikon önállóságáról szóló viták szempontjából. Az erdélyi magyar irodalom intézményi értelemben egyre önállóbb lett, de szerzői továbbra is az egész magyar irodalom részének tekintették magukat.

Áprily pályája ennek talán egyik legtisztább példája. Költészete erősen kötődött Erdélyhez, de nem regionális

mellékágként működött. A magyar líra egészében keresett helyet magának.

A Helikon számára ez a kapcsolat alapvető volt. Az erdélyi sajátosságot nem elszigetelődéssel akarták megőrizni, hanem olyan művekkel, amelyek saját tapasztalatból indulnak ki, de szélesebb irodalmi mércével is értelmezhetők.

Áprily szerepének ezért nem kellett látványosnak lennie ahhoz, hogy fontos legyen. Jelenléte azt bizonyította, hogy az intézményteremtés mögött magas színvonalú irodalom áll.

A következő nemzedék számára azonban már más kérdések is felmerültek. Hogyan lehet az erdélyi falusi világot, a székely társadalmat és az új történelmi helyzetet olyan nyelven megírni, amely egyszerre modern és saját? Erre Tamási Áron adott az egyik legerősebb választ.

20. Tamási Áron

Tamási Áron nem úgy érkezett az erdélyi magyar irodalomba, mint aki eleve kijelölt helyet foglal el benne. Pályája kerülőkkel indult, és éppen ezek a kerülők adtak neki sajátos látásmódot. Farkaslakáról indulva olyan világot ismert belülről, amelyről a városi értelmiség sokszor kívülről beszélt. Később Amerikába került, majd onnan tért vissza Erdélybe.

Az amerikai tapasztalat különösen fontos volt. Nem azért, mert Tamási amerikai íróvá vált volna, hanem mert a távolság megváltoztatta Erdélyhez fűződő viszonyát. A szülőföld többé nem pusztán adottság volt, hanem összehasonlítható tapasztalat.

Ez a kettős perspektíva későbbi prózájának egyik alapja lett. A székely világot nem néprajzi érdekességgként mutatta be, de nem is idealizálta teljesen. Nyelvében, humorában és történeteiben egyszerre volt jelen a helyi hagyomány és a modern irodalmi formakeresés.

A Helikon számára Tamási azért is fontos volt, mert cáfolta azt a veszélyes elképzelést, hogy az erdélyi irodalom szükségszerűen a múlt megőrzésére

korlátozódik. Művei a helyi kultúrából indultak ki, mégis új prózanyelvet teremtettek.

Fiatalabb szerzőként más helyzetben volt, mint Bánffy vagy Makkai. Nem rendelkezett hasonló társadalmi tekintéllyel, és irodalmi pályája sem volt még olyan hosszú. A Helikonhoz kapcsolódás számára ezért lehetőséget is jelentett: intézményi háttérrel, olvasókat, kiadási alkalmakat és kapcsolatokat.

Ezzel a Helikon egyik legfontosabb funkciója mutatkozott meg. Nemcsak a már ismert írók együttműködését szervezte, hanem képes volt újabb tehetségeket beemelni a kulturális központba.

Tamási sikere később magát az erdélyi magyar irodalomról alkotott képet is módosította. A székelység, amelyet korábban sokszor folklorisztikus vagy romantikus keretben ábrázoltak, nála modern irodalmi tapasztalattá vált.

Ennek természetesen megvoltak a veszélyei is. A magyarországi olvasóközönség könnyen egzotikumként fogadhatta az erdélyi szerzőket. A székely nyelv, a hegyi táj és a különleges történetek vonzó regionális szint jelentettek, de egyben beskatulyázással is fenyegettek.

Tamási legjobb művei éppen azért maradtak időtállóak, mert túl tudtak lépni ezen. A helyi nyelv és tapasztalat egyetemesebb emberi kérdések hordozójává vált. Ez a teljesítmény szorosan kapcsolódott ahhoz a dilemmához, amely a Helikon egész történetét végigkísérte: mitől lesz egy irodalom egyszerre erdélyi és magyar, regionális és egyetemes?

A válasz nem valamely elméleti programból született meg. Az egyes írók művei adták meg.

Kuncz, Bánffy, Áprily és Tamási nagyon különböző irányból érkeztek, mégis ugyanannak az intézményi rendszernek lettek meghatározó alakjai. Ez önmagában igazolta a marosvécsi modell egyik alapelvét. A következő nagy lépés az volt, hogy ennek a közösségnek saját folyóirata legyen.

21. Megszületik az Erdélyi Helikon

A marosvécsi találkozók első két éve után egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy az írói közösség nem elégedhet meg az évenként néhány napig tartó tanácskozásokkal. A Szépmíves Céh biztosította a könyvkiadás intézményi hátterét, a különböző napilapok és folyóiratok pedig közöltek szépirodalmat, kritikát és kulturális híreket, de a Helikonnak még nem volt saját, folyamatosan működő nyilvános fóruma. Ez 1928-ban változott meg az Erdélyi Helikon megindításával.

A folyóirat létrejötte logikus lépésnek tűnhetett, mégsem volt magától értetődő. Erdélyben már működött több magyar lap, közöttük a Pásztortűz, amely jelentős olvasótáborral rendelkezett, és sok olyan szerzőt közölt, akik a marosvécsi közösséghez is tartoztak. Egy új folyóirat tehát nem üres piacon jelent meg. Meg kellett indokolnia, miben kínál mást.

A válasz részben a Helikon sajátos szerkezetében rejlett. Az új lap nem valamely szűk irodalmi csoport orgánuma akart lenni, hanem a marosvécsi munkaközösség sokféleségét kívánta megjeleníteni. Ez nem jelentette azt, hogy minden szerző azonos teret

kapott volna, és azt sem, hogy a szerkesztés nélkülözte volna az értékválasztást. A folyóiratnak azonban kezdettől olyan arcúlatra volt szüksége, amely nem zárja be egyetlen esztétikai vagy politikai táborba.

Az Erdélyi Helikon címválasztása tudatosan kapcsolta össze a folyóiratot a marosvécsi találkozókkal. A név önmagában jelezte, hogy a lap mögött nem egyszerű szerkesztőségi vállalkozás, hanem már kialakult írói közösség áll. Marosvécs így az évi néhány napos tanácskozásokból egész évben jelen lévő kulturális fogalomává vált.

Az új folyóirat egyik legfontosabb feladata az erdélyi magyar irodalom reprezentációja lett. Verseket, novellákat, regényrészleteket, esszéket és kritikákat közölt, de ennél szélesebb kulturális horizontot is vállalt. A szerkesztők számára fontos volt, hogy a lap ne zárkózzon be a regionális önszemléletbe. Magyarországi és európai irodalmi kérdések, fordítások és kulturális kapcsolatok ugyancsak helyet kaptak benne. A folyóirat ezzel olyan problémára adott választ, amely az impériumváltás óta folyamatosan jelen volt: hogyan lehet intézményileg önálló erdélyi magyar irodalmat teremteni anélkül, hogy az leválna a magyar irodalom egészéről?

Az Erdélyi Helikon egyik lehetséges válasza az volt, hogy az önállóság nem elszakadást jelent. Saját szerkesztőségre, saját kiadóra és saját olvasóközönségre szükség volt, de ezeknek az intézményeknek továbbra is kapcsolatban kellett maradniuk Budapesttel és az európai kulturális élettel.

A lapnak ezért kettős szerepet kellett betöltenie. Erdélyben közös fórumot teremtett, Magyarország felé pedig közvetítette az ott születő irodalmat. Ez a második funkció legalább olyan fontos volt, mint az első. Az új határ politikailag elválasztotta a két teret, az irodalmi kapcsolatok azonban nem szakadtak meg.

Kuncz Aladár szerkesztői személyisége különösen alkalmas volt erre a feladatra. Európai tájékozottsága és budapesti kapcsolatai segítették, hogy a folyóirat ne váljon önmagába záródó regionális lappá. Ugyanakkor pontosan ismerte azokat a sajátos problémákat is, amelyekkel az erdélyi szerzők szembesültek.

A folyóirat indulása új helyzetet teremtett a marosvécsi közösségen belül is. Az évi egyszeri találkozón minden résztvevő könnyebben érezhette magát egyenrangú tagnak. Egy havonta vagy rendszeresen megjelenő lap szerkesztésében azonban

már szükségszerűen megszülettek azok a döntések, hogy ki kerül be, milyen terjedelemben, milyen kritikát kap, és mely kérdések kerülnek a középpontba.

Az intézményesülés tehát óhatatlanul hierarchiát teremtett. A szerkesztő hatalma nagyobb volt, mint egy egyszerű résztvevőé, és a folyóirat értékrendje akkor is kialakult, ha nem fogalmazták meg merev programként.

Ezek a feszültségek kezdetben nem veszélyeztették a közösséget. Az új lap sikere inkább megerősítette azt az érzést, hogy az erdélyi magyar irodalom már rendelkezik azokkal az intézményekkel, amelyek néhány évvel korábban még hiányoztak.

A Szépmíves Céh könyveket adott ki. Az Erdélyi Helikon folyamatos nyilvánosságot teremtett. Marosvécs pedig évről évre lehetőséget adott arra, hogy az írók személyesen tárgyalják meg a közös ügyeket.

Néhány év alatt olyan rendszer jött létre, amely 1919 vagy 1920 bizonytalanságában még alig volt elképzelhető. A siker azonban rögtön felvetett egy új kérdést: milyen irodalmat képviseljen ez a rendszer?

22. Mit jelentett modernnek lenni Erdélyben?

Az erdélyi magyar irodalom húszas évekbeli vitáiban a modernség fogalma sohasem volt egyszerű. Nem lehetett pusztán formai újításként kezelni, mert mögötte ott állt az első világháború előtti magyar irodalom egyik legnagyobb kulturális konfliktusa is. Ady Endre, a Nyugat és a modern magyar irodalom egész öröksége politikai és társadalmi jelentést kapott.

A század elején Budapest jelentette a modern irodalmi megújulás legfontosabb centrumát. A Nyugat szerzői nem alkottak egységes politikai tábort, mégis olyan irodalmi fordulat jelképeivé váltak, amelyet ellenfeleik gyakran a hagyományos nemzeti kultúra elleni támadásként értelmeztek. Ez a vita Trianon után sem tűnt el, csak új környezetbe került.

Erdélyben a helyzetet tovább bonyolította, hogy a magyar közösség kisebbségi helyzetbe került. A kulturális önvédelem könnyen arra ösztönözhetette az intézményeket, hogy elsősorban hagyományőrző szerepet vállaljanak. Ha egy közösség nyelvi és

intézményi pozícióit veszélyeztetve érzi, természetes reakció lehet, hogy a kulturális folytonosságot hangsúlyozza. Ez azonban konfliktusba kerülhetett azzal az irodalmi törekvéssel, amely szerint az írónak nem a már kialakult közösségi normák őrzése, hanem új nyelv és új szemlélet megteremtése a feladata.

A Pásztortűz és az Erdélyi Helikon közötti különbséget időnként túl egyszerűen írták le konzervatív és modern ellentétként. A valóság ennél összetettebb volt. Ugyanazok a szerzők több fórumon is megjelentek, és az esztétikai választóvonalak nem fedték pontosan a politikai vagy vallási megosztottságokat.

Az Erdélyi Helikon mégis egyértelműen nyitottabb kívánt lenni a modern magyar és európai irodalmi törekvések felé. Ebben Kuncz Aladár szerepe különösen jelentős volt. Számára az erdélyi irodalom önállósága csak akkor lehetett érték, ha nem provincializálódik.

A provincializmus veszélye valós volt. Egy kisebbségi közösség könnyen saját kulturális világába zárkozhatott, ahol az irodalmi mű értékét nem esztétikai minősége, hanem közösségi hasznossága alapján mérik. Egy rossz vers is értékesnek tűnhetett, ha megfelelő nemzeti érzületet fejezett ki, egy kritikus mű pedig gyanússá

válhatott, ha kellemetlen társadalmi kérdéseket vetett fel.

A Helikon legjobb pillanataiban éppen ezt próbálta elkerülni. Az erdélyi irodalmat nem akarta felmenteni az általános művészi mérce alól. A kisebbségi helyzet nem lehetett indok a közepszerűség elfogadására.

Ez az elv azonban könnyebben hangzott el, mint amennyire könnyű volt következetesen alkalmazni. A szerkesztőknek egyszerre kellett figyelembe venniük az irodalmi minőséget, a közösségi érzékenységet és az intézményi egyensúlyt. Egy éles kritika nem csupán egy szerzőt sérthetett meg, hanem egész csoportok közötti kapcsolatot ronthatott meg.

Az irodalmi modernség ráadásul nem egyetlen stílust jelentett. Áprily klasszikusan fegyelmezett lírája egészen más módon volt modern, mint Tamási prózája. Kuncz európai esszéisztikája más utat követett, mint Kós történelmi és közösségi ihletésű művei. Bánffy prózája és drámai érdeklődése megint más hagyományhoz kapcsolódott. A Helikon ereje részben abban állt, hogy mindezek egyszerre férhettek el benne.

A modernség kérdése Ady kapcsán vált különösen érzékennyé. Makkai Sándor könyve és annak helikoni

elismerése azt jelezte, hogy Ady már nem egyszerűen valamelyik politikai oldal tulajdona. A költő életművét olyan közösség is a magyar irodalom központi részének tekinthette, amelynek tagjai között konzervatív egyházi vezetők és politikailag eltérő gondolkodású írók is voltak.

Ez önmagában jelentős kulturális változás volt. Az első világháború előtti éles választóvonalak egy része az új történelmi helyzetben átrendeződött. Erdélyben azonban a modernséghez egy sajátos kérdés is társult: lehet-e úgy modernnek lenni, hogy közben az író erősen kötődik a regionális hagyományhoz?

Tamási Áron művei igenlő választ kínáltak. Nyelvének helyi gyökerei nem akadályozták, hanem éppen lehetővé tették saját modern prózavilágának kialakítását. Áprily tájköltészete ugyancsak megmutatta, hogy az erdélyi természeti és kulturális környezet nem szükségszerűen jelentett provincializmust.

A Helikon számára ezért az egyik legfontosabb kihívás az lett, hogyan különböztesse meg a regionális sajátosságot a bezárkózástól. E kérdésben Budapesthez való viszonya döntő jelentőségű volt.

23. Budapest és Kolozsvár

Az új országhatár 1920 után politikai valóság lett, de az irodalmi tér nem rendeződött át ugyanilyen gyorsan. Budapest továbbra is a magyar könyvkiadás, kritika és országos kulturális nyilvánosság legfontosabb központja maradt. Az erdélyi magyar irodalom intézményeinek ezért egyszerre kellett önállósodniuk és kapcsolatban maradniuk a fővárossal. Ez a kettősség időnként ellentmondásos helyzeteket teremtett.

Ha egy erdélyi szerző Budapesten akart országos elismerést szerezni, szüksége lehetett magyarországi kiadóra, folyóíratra vagy kritikai visszhangra. Ugyanakkor az erdélyi intézményépítés egyik célja éppen az volt, hogy ne kelljen minden kulturális tekintélyt Budapestről kölcsönözni.

Az önállóság kérdése ezért érzékenyen érintette az írókat. Azt akarták, hogy Erdélyben is működjön olyan kritikai és kiadói rendszer, amely önállóan képes értéket teremteni, de nem akartak lemondani arról, hogy műveik az egész magyar nyelvterületen jelen legyenek.

A Nyugat különleges helyet foglalt el ebben a kapcsolatban. A folyóirat már az első világháború előtt is

közölte erdélyi kötődésű szerzők műveit, és az új határok után sem tekintette az erdélyi magyar irodalmat idegen kulturális területnek.

A kapcsolat azonban nem volt mindig problémamentes. Budapestről nézve Erdély könnyen romantikus tájjá válhatott. A székelység, a hegyek, a régi arisztokrácia, az erdélyi történelmi hagyomány vonzó egzotikumnak számíthatott, miközben a kisebbségi társadalom mindennapi problémái kevésbé látszottak.

Az erdélyi írók viszont olykor úgy érezhették, hogy a budapesti kritika nem érti azt a társadalmi közeget, amelyben műveik születnek. Egy regénynek vagy versnek Erdélyben olyan közösségi jelentése is lehetett, amely Magyarországon nem volt ugyanúgy érzékelhető.

Ez az eltérés nem vezetett szakításhoz. Inkább állandó párbeszédet és időnként vitát eredményezett.

Kuncz Aladár különösen fontos szerepet játszott ebben a közvetítésben. Személyes kapcsolatai és magyarországi tájékozottsága révén jól értette a budapesti kulturális világ működését, ugyanakkor az erdélyi irodalmi élet intézményi problémáit is belülről ismerte.

Az Erdélyi Helikon maga is olyan folyóirat kívánt lenni, amelyet Budapesten nem pusztán regionális érdekességként olvasnak. Ehhez magas irodalmi színvonalra, jó szerzőkre és olyan kritikai kultúrára volt szükség, amely nem engedett a kisebbségi önfelmentés kísértésének.

A könyvkiadás területén ugyanez a kérdés merült fel. A Szépmíves Céh erdélyi piacra épített, de hosszabb távon Magyarország nélkül korlátozottak maradtak volna lehetőségei. A magyarországi terjesztés nemcsak nagyobb bevételt jelentett, hanem szélesebb kulturális jelenlétet is.

Az erdélyi szerzők sikerei viszont fokozatosan megváltoztatták a kapcsolat irányát. Már nem csupán Budapest „fedezett fel” vidéki írókat. Az erdélyi intézmények saját szerzőket és értékeket emeltek fel, amelyeket a magyarországi nyilvánosság később átvett.

Tamási Áron sikere ennek egyik leglátványosabb példája. Nem budapesti szerzőként vált erdélyivé, hanem erdélyi íróként lépett be az összmagyar irodalmi térbe.

Ez az intézményi önbizalom a húszas évek végére már érzékelhető volt. Kolozsvár többé nem egyszerűen Budapest egyik vidéki kulturális állomása. Saját

folyóirattal, kiadóval, szerkesztőkkel és kritikai élettel rendelkező központtá vált.

A két város közötti viszony ezért nem írható le egyszerű versengésként. Budapest kulturális súlya összehasonlíthatatlanul nagyobb maradt, de Kolozsvár már képes volt saját kezdeményezéseket indítani és saját irodalmi értékrendet kialakítani.

A politikai határ különösen érdekes helyzetet teremtett. Egyetlen nyelvi és irodalmi kultúra két állam területén működött, eltérő politikai és gazdasági feltételek között.

Ebből idővel önálló tapasztalat született. Az erdélyi magyar irodalom nem csupán földrajzilag különült el, hanem olyan kérdésekkel szembesült, amelyek Magyarországon kevésbé vagy másként jelentkeztek: kisebbségi jogok, többnyelvű környezet, román állami intézményekhez való viszony, kulturális önfenntartás.

E tapasztalat elméleti megfogalmazására született meg az a fogalom, amely később szinte elválaszthatatlanná vált a korszak erdélyi magyar irodalmától. A transzilvanizmus.

24. Erdélyből eszme lesz

A transzilvanizmust utólag könnyű úgy kezelni, mintha világosan meghatározott ideológia lett volna, amelyet a marosvécsi Helikon tagjai közösen vallottak. A valóságban a fogalom ennél jóval bizonytalanabb és sokrétűbb volt. Nem készült hozzá kötelező program, és a hozzá kapcsolódó szerzők sem pontosan ugyanazt értették rajta.

E sokféleség nem véletlen. A transzilvanizmus elsősorban válaszkérés volt arra az alapvető kérdésre, mit jelent magyarként Erdélyben élni az impériumváltás után.

Az egyik válasz Kós Károly gyakorlati programjából következett: maradni kell, dolgozni kell, és saját intézményeket kell létrehozni. Ebben az értelemben a transzilvanizmus nem elsősorban filozófiai rendszer, hanem magatartás volt.

Egy másik értelmezés Erdély történelmi különállásából indult ki. A fejedelemség hagyománya, a vallási sokszínűség és a többnemzetiségű társadalom olyan örökséget kínált, amelyre a modern kisebbségi identitás építhetett.

Ez az Erdély-kép természetesen idealizált elemeket is tartalmazott. A történelmi együttélés nem volt konfliktusmentes, és az erdélyi társadalom múltjában éppúgy jelen voltak nemzeti, társadalmi és vallási ellentétek, mint Európa más régióiban. A transzilvanista gondolkodás azonban nem történeti leltárt akart készíteni. Olyan hagyományt keresett, amely használható a jelenben.

A harmadik fontos elem a magyar, román és szász kultúra együttélésének gondolata volt. Erdély sajátosságát sokan éppen abban látták, hogy több nép és több kulturális hagyomány találkozási tere.

Ez a gondolat egyszerre tartalmazott reális tapasztalatot és politikai reményt. A hétköznapi élet valóban többnyelvű környezetben zajlott, ugyanakkor a román és magyar politikai elitek közötti viszony gyakran konfliktusos volt. A kulturális együttműködés ezért nem egyszerűen a társadalmi valóság leírása, hanem program is lett.

A Helikon több alkalommal próbált kapcsolatot teremteni román és szász írókkal. A fordítások, találkozók és antológiatervek azt jelezték, hogy a transzilvanista gondolatot legalább részben gyakorlati

kulturális együttműködéssé kívánták alakítani.

Az eredmények azonban korlátozottak maradtak. Az irodalom nem tudta megszüntetni a nemzetiségi konfliktusokat, és a politikai környezet sokszor erősebbnek bizonyult a kulturális közeledésnél.

A transzilvanizmus másik fontos eleme az önálló erdélyi érték hangsúlyozása volt. Ez nem feltétlenül jelentette az összmagyar kultúrától való elszakadást. Inkább azt állította, hogy Erdély nem egyszerű periféria, hanem saját történelmi és kulturális tapasztalatokkal rendelkező régió.

A gondolat különösen vonzó lehetett azok számára, akik nem akarták kisebbségi létüket pusztán veszteségként értelmezni. Ha Erdélynek saját kulturális értéke van, akkor az ottani magyar irodalom sem szükségképpen egy megcsonkított magyarországi kultúra maradéka.

Ez pszichológiai szempontból is jelentős fordulat volt. A húszas évek eleji veszteségtudat mellett megjelent a kulturális önállóság gondolata.

Ugyanakkor a transzilvanizmus már kezdettől kritikát is kiváltott. Egyesek túl romantikusnak látták, mások

attól tartottak, hogy az erdélyi különállás hangsúlyozása gyengíti az összmagyar kulturális egységet. Megint mások azt kifogásolták, hogy az eszme elfedi a társadalmi problémákat.

Ez utóbbi bírálat később különösen fontossá válik. Vajon elegendő-e az együttélés eszményéről beszélni, ha közben a parasztság szegény, az értelmiség egzisztenciális gondokkal küzd, és a kisebbségi intézmények állandó politikai nyomás alatt működnek? A fiatalabb nemzedék egy része idővel éppen ezt kérdezte számon a Helikon idősebb szereplőin.

A transzilvanizmus tehát egyszerre bizonyult termékeny kulturális gondolatnak és vitatható ideológiának. Abban segített, hogy az erdélyi magyar közösség ne pusztán passzív vesztesként tekintsen önmagára. Ugyanakkor nem tudott minden társadalmi és politikai problémára választ adni.

A Helikon számára mégis fontos összekötő nyelvet biztosított. Nem kellett minden résztvevőnek azonos módon értelmeznie ahhoz, hogy az Erdélyhez való tudatos kulturális kötődést elfogadja.

A fogalom ereje éppen bizonytalanságából fakadt. Elég tág volt ahhoz, hogy különböző emberek saját jelentést

kapcsoljanak hozzá. A kérdés azonban ott maradt: ha Erdély valóban a kultúrák találkozási tere, milyen kapcsolatot tud teremteni az ott élő magyar és román értelmiség egymással?

HÁTTÉRGYÁR

25. Románok és magyarok

Az impériumváltás után az erdélyi magyar kulturális élet egyik legnehezebb kérdése a román többségi társadalomhoz való viszony volt. A probléma messze túlmutatott az irodalmon. Oktatás, közigazgatás, földreform, nyelvhasználat és politikai képviselet körül folyamatos viták zajlottak, és ezek óhatatlanul hatottak az írók gondolkodására is.

A kulturális közeledés hívei abból indultak ki, hogy Erdélyben a két közösség nem kerülheti el egymást. Az irodalom lehetőséget kínálhat arra, hogy legalább részben csökkentse azt a kölcsönös ismerethiányt, amelyből a politikai előítéletek is táplálkoztak. Ez a gondolat elméletben egyszerűnek tűnt, a gyakorlatban azonban komoly akadályokba ütközött.

A magyar olvasóközönség viszonylag keveset ismert a kortárs román irodalomból, és ugyanez fordítva is igaz volt. A fordítások száma korlátozott maradt, a két irodalmi nyilvánosság többnyire párhuzamosan működött. A személyes kapcsolatok ezért különösen nagy jelentőséget kaptak.

A Helikon körében újra és újra felmerült román művek magyar fordításának és magyar művek román közvetítésének szükségessége. Antológiák, találkozók és közös kulturális kezdeményezések tervezték azt a hidat, amelyet a politikai élet ritkán tudott felépíteni.

A törekvés mögött különböző motivációk álltak. A transzilvanista felfogás számára a kulturális együttélés önmagában érték volt. Mások pragmatikusabban gondolkodtak: a magyar kisebbség helyzetét javíthatja, ha kulturális teljesítménye a román közvélemény számára is láthatóvá válik.

A román értelmiség oldalán szintén létezett érdeklődés, bár ennek mértéke személyenként és korszakonként változott. Egyes román írók és gondolkodók nyitottak voltak a magyar kulturális kapcsolatokra, miközben a politikai nacionalizmus más irányba húzta a közvéleményt.

A fordítás ezért nem egyszerűen irodalmi technikai kérdés volt. Kulturális közvetítő szerepet kapott. Egy jól megválasztott antológia vagy regényfordítás olyan közönséghez juttathatott el egy másik közösség tapasztalatából valamit, amely egyébként alig találkozott volna vele.

A Helikon törekvéseit azonban nem szabad utólag túlértékelni. Nem alakult ki olyan tartós román-magyar irodalmi közeg, amely megszüntette volna a két nyilvánosság elkülönülését. A politikai konfliktusok, a nyelvi határ és az eltérő intézményi rendszerek továbbra is erősek maradtak.

Mégis jelentős volt, hogy a marosvécsi közösség egyáltalán rendszeresen napirenden tartotta ezt a kérdést. A kisebbségi kulturális önszerveződés könnyen vezethetett volna teljes bezárkózáshoz. Ehelyett legalább egy fontos irányzat azt állította, hogy az erdélyi magyar kultúra hosszú távú jövője elképzelhetetlen a román kultúrával való kapcsolat nélkül.

Ez a szemlélet a szász közösség felé is nyitottságot mutatott. Erdély történelmi soknemzetiségű karaktere csak akkor lehetett több pusztá retorikánál, ha a kulturális kapcsolatokban is megjelent.

A harmincas évek Európája azonban egyre kevésbé kedvezett az ilyen elképzeléseknek. A nemzeti politikák radikalizálódtak, a gazdasági válság társadalmi feszültségeket erősített, és a kompromisszumkereső gondolatok egyre nagyobb nyomás alá kerültek.

Ezzel párhuzamosan a Helikonon belül is felszínre került egy másfajta elégedetlenség. Egyes írók szerint a közösség túlságosan szép képet rajzolt Erdélyről, miközben nem beszélt eleget saját korának társadalmi problémáiról.

A vita egyik legélesebb hangját Berde Mária ütötte meg. A Helikon történetének következő szakaszában az addigi együttműködés határai először váltak igazán láthatóvá.

26. Vallani és vállalni

A Helikon első éveinek egyik legfontosabb belső vitája abból a kérdésből nőtt ki, amely kezdettől ott húzódott a közösség működésének mélyén: elegendő-e az irodalomnak megőriznie és megszerveznie a közösség kulturális életét, vagy közvetlenül is szembe kell néznie a társadalmi valóság problémáival? Berde Mária 1929-ben megjelent írása azért váltott ki különösen erős visszhangot, mert nem egyszerűen egyes műveket bírált, hanem az erdélyi magyar irodalom egész irányát kérdőjelezte meg. A vita középpontjában az a kifogás állt, hogy az irodalom túlságosan gyakran fordul a történelmi múlt felé, miközben saját korának társadalmi feszültségeit kevésbé vállalja.

Ez a kritika érzékeny pontot érintett. A húszas évek erdélyi magyar irodalmában valóban jelentős szerepet kaptak történelmi témák, regionális hagyományok és a közösségi önazonosság kérdései. Mindez érthető volt egy olyan társadalomban, amely néhány év alatt elveszítette korábbi állami és intézményi kereteit. A múlt felé fordulás azonban könnyen válhatott menedékké is.

Berde azt kérdezte számon, hogy az irodalom beszél-e eleget a jelenről: szegénységről, társadalmi

különbségekről, kiszolgáltatottságról, paraszti és munkáséletről, az értelmiség bizonytalanságáról. Ezzel nem egyszerűen új témákat javasolt, hanem az író társadalmi felelősségéről fogalmazott meg határozott álláspontot.

A vita azért vált különösen élessé, mert a Helikon addig éppen azt tekintette egyik legfontosabb erényének, hogy nem ír elő kötelező politikai vagy esztétikai programot. Berde kritikája viszont azt sugallta, hogy a semlegességnek is lehet társadalmi következménye. Ha az író nem foglal állást bizonyos kérdésekben, az is állásfoglalássá válhat.

Ez az érvelés szükségszerűen ütközött azokkal, akik az irodalom autonómiáját féltették. Számukra veszélyesnek tűnhetett minden olyan elvárás, amely előírja, milyen társadalmi témákkal kell foglalkoznia az írónak. A kisebbségi kulturális közösség ráadásul amúgy is folyamatos politikai nyomás alatt működött, ezért sokan óvakodtak attól, hogy az irodalmat további közéleti kötelezettségekkel terheljék.

A vita így nem írható le egyszerűen haladó és konzervatív álláspontok összecsapásaként. Mindkét oldalon léteztek komoly érvek. Berde arra

figyelmeztetett, hogy az irodalom elveszítheti kapcsolatát a valósággal. Ellenfelei attól tartottak, hogy a társadalmi program előírása újfajta dogmatizmushoz vezet.

A konfliktus személyes síkra is átcsúszott. Egy olyan közösségben, amely nagyrészt személyes kapcsolatokra épült, a nyilvános kritika könnyen sértésnek vagy bizalmatlansági nyilatkozatnak tűnhetett. A Helikon szervezeti lazasága éppen itt mutatta meg egyik gyenge pontját: nem létezett világosan szabályozott mechanizmus arra, hogyan kell kezelni a mély belső nézetkülönbségeket.

A vita ezért nagyobb lett annál, mint aminek indult. Nemcsak arról szólt, milyen regényeket írjanak Erdélyben, hanem arról is, mit jelent egy kisebbségi irodalom társadalmi felelőssége.

A későbbi évtizedekből visszatekintve különösen érdekes, hogy a kérdés mennyire tartósnak bizonyult. Minden olyan kulturális közösségben, amely egyszerre akar művészi autonómiát és közösségi szerepet vállalni, újra felmerül a dilemma: hol húzódik az alkotói szabadság és a társadalmi felelősség határa.

Marosvécsen erre nem született végleges válasz. A vita viszont megmutatta, hogy az addigi

együttműködésnek vannak határai.

HÁTTÉRGYÁR

27. Berde kívül kerül

Berde Mária és a helikoni közösség viszonyának romlását nem lehet egyetlen cikkre vagy egyetlen személyes konfliktusra visszavezetni. A „Vallani és vállalni” vita inkább felszínre hozta azokat a feszültségeket, amelyek már korábban is jelen voltak.

Berde erősebb társadalmi szerepet várt az irodalomtól, mint a Helikon több meghatározó alakja. Számára a közösségi felelősség nem merülhetett ki intézményépítésben, könyvkiadásban és kulturális önfenntartásban. Azt akarta, hogy az irodalom közvetlenebbül foglalkozzon azzal a társadalommal is, amelyben létrejön.

Ez az álláspont sok szempontból összhangban állt a korszak tágabb európai folyamataival. A gazdasági válság, a társadalmi egyenlőtlenségek és a politikai radikalizálódás egyre több író-t készítetett arra, hogy a művészet társadalmi szerepéről gondolkodjon. Erdély sem maradhatott kívül ezen a folyamaton.

A Helikon vezető körei azonban óvatosabbak voltak. Az intézmény addigi sikere részben éppen abból fakadt, hogy kerülte a kötelező politikai programokat. Egy

erősebb társadalmi irányváltás veszélyeztethette volna azt a kényes egyensúlyt, amelyben különböző világnézetű írók együtt tudtak működni.

Berde szemszögéből viszont éppen ez az egyensúly válhatott problémává. Ha a kompromisszum ára az, hogy bizonyos kérdésekről nem beszélnek elég nyíltan, akkor az együttműködés könnyen öncéllá válhat.

A konfliktus személyessé válása tovább rontotta a helyzetet. Az irodalmi közösségekben a szakmai vita ritkán marad teljesen elválasztható a személyes kapcsolatoktól. Egy kritikus cikk mögött könnyű sértettséget vagy hatalmi ambíciót látni, míg a válasz könnyen tűnhet kizárásnak vagy elhallgattatásnak.

A Helikon számára Berde esete különösen kényelmetlen volt, mert ő maga is azok közé tartozott, akik korán felvetették a szabad írói munkaközösség gondolatát. A közösség egyik szellemi előzménye így egy idő után szembekerült azzal az intézménnyel, amely részben hasonló elképzelésből született.

Ez a történet jól mutatja, hogy az intézmények gyakran eltávolodnak saját induló eszméiktől, vagy legalábbis azok egyes értelmezéseitől. Ami 1923 körül szabad írói közösségként vonzónak tűnt, néhány év alatt

már szerkesztőségekkel, kiadóval, tekintélyekkel és belső hierarchiával rendelkezett.

A szabadság tehát már nem egyszerűen azt jelentette, hogy mindenki azt írhat, amit akar. A közösségen belüli pozíciók, a publikálási lehetőségek és a személyes kapcsolatok egyre többet számítottak.

Berde távolodása ezért nem pusztán személyes történet. Egy intézmény fejlődésének természetes, de fájdalmas következménye is volt. Ahogy a Helikon egyre sikeresebb lett, egyre inkább kialakult saját közepe és pereme. Azok, akik a központi iránytól erősebben eltértek, könnyebben kerülhettek kívülre.

A konfliktus ugyanakkor nem semmisítette meg Berde szerepét az erdélyi irodalomban. Kritikája továbbra is fontos maradt, mert olyan problémára mutatott rá, amelyet a következő években a fiatalabb nemzedék egy része még határozottabban fogalmazott meg. A Helikon időközben maga is generációs intézménnyé vált.

Ez különös fordulat volt. Az a közösség, amely 1926-ban az újrakezdés egyik jelképe volt, néhány év alatt olyan tekintéllyé vált, amelyet már kívülről is lehetett bírálni.

28. A fiatalok elégedetlensége

Minden sikeres kulturális intézmény előbb-utóbb szembesül azzal, hogy amit alapítói újításnak tekintettek, a következő nemzedék számára már hagyománnyá válik. A Helikon esetében ez a folyamat különösen gyorsan ment végbe.

1926-ban a marosvécsi közösség az erdélyi magyar irodalom intézményi megújítását jelentette. Néhány évvel később már saját folyóirattal, kiadóval, tekintélyes szerzőkkel és jól felismerhető kulturális arculattal rendelkezett. A fiatal írók számára ezért a Helikon már nem elsősorban lázadás volt, hanem az a rendszer, amelyhez viszonyulni kellett. Ez szükségszerűen kritikát szült.

A fiatalabb nemzedék egy része úgy érezte, hogy a helikoni irodalom túlságosan erősen kötődik a történelmi és regionális témákhoz, miközben kevésbé érzékeny a társadalmi változásokra. A szegénység, a paraszti kiszolgáltatottság, a munkanélküliség és a gazdasági válság egyre nehezebben volt megkerülhető.

A világ közben gyorsan változott. A húszas évek második felének viszonylagos stabilizációját az 1929-ben kezdődő gazdasági válság törte meg. A társadalmi problémák súlyosbodtak, és Európa politikai élete radikalizálódott.

Egy fiatal írónak ebben a környezetben más élményei voltak, mint azoknak, akik 1918 után elsősorban a kulturális intézmények megmentéséért küzdöttek. Az első helikoni nemzedék alapélménye az impériumváltás és az újrakezdés volt. A következő nemzedék számára már az a rendszer jelentette a kiindulópontot, amelyet elődeik létrehoztak.

A generációs különbség ezért nem pusztán életkorból fakadt. Más történelmi tapasztalat állt mögötte.

A fiatalabb szerzők egy része erősebb szociális érzékenységet követelt. Nem érezték elegendőnek az erdélyi sajátosság ünneplését, ha közben a társadalom jelentős része súlyos gazdasági nehézségekkel küzdött.

A kritika részben Berde korábbi érveit ismételte, de új politikai környezetben. A harmincas években a társadalmi kérdések már nem csupán irodalmi viták tárgyai voltak. Baloldali, jobboldali és szélsőjobboldali mozgalmak egyaránt saját választ kínáltak rájuk.

Az irodalom számára ez új veszélyt jelentett. A társadalmi elkötelezettség könnyen politikai ideológia szolgálatába kerülhetett. Azok, akik jogosan bírálták a kulturális bezárkózást, maguk is olyan mozgalmakhoz közeledhettek, amelyek az irodalom autonómiáját korlátozták.

A Helikon idősebb szereplőinek óvatossága ezért nem volt teljesen indokolatlan. Látták, hogy Európában a kultúrát egyre erősebben próbálják politikai táborok alá rendelni. A generációs konfliktus azonban ettől még valós maradt.

A fiatal írók előtt az intézményi bejutás kérdése is ott állt. Ki jelenhet meg az Erdélyi Helikonban? Ki kap könyvszerződést? Ki kerül be a marosvécsi körbe? Minden kulturális intézményben kialakulnak kapuk, és ezek a kapuk meghatározzák a következő nemzedék lehetőségeit. A Helikon nyitottságát ezért nemcsak elvi nyilatkozatok alapján lehetett mérni, hanem azon is, milyen könnyen engedett be új hangokat.

Tamási Áron korábbi felemelkedése azt bizonyította, hogy a rendszer képes új tehetségek befogadására. A harmincas években azonban már nagyobb és szervezettebb fiatal nemzedék jelentkezett, amely saját

fórumokat is keresett. A Helikon számára egyre nehezebb lett egyszerre őrizni saját értékeit és nyitva maradni a kritikával szemben.

Az intézményesülés paradoxona itt vált igazán láthatóvá. Minél sikeresebb lett a Helikon, annál könnyebb volt establishmentként bírálni. A vita háttérében pedig egy sokkal súlyosabb változás zajlott: a gazdasági alap, amelyre az erdélyi magyar kulturális élet épült, ismét bizonytalanná vált.

29. A nagy gazdasági válság Erdélye

Az 1929-ben kezdődő világgazdasági válság nem irodalmi esemény volt, következményeit azonban minden kulturális intézmény megérezte. Egy olyan közösség számára, amelynek könyvkiadása és folyóiratai nagyrészt előfizetésekre és viszonylag szűk középosztályi vásárlórétegre épültek, a jövedelmek visszaesése közvetlen veszélyt jelentett.

A kultúrára fordított kiadásokat könnyű volt elhalasztani. A család először a könyvről és a folyóiratról mondott le, nem az élelmiszerről vagy a lakhatásról. A kiadók számára ezért már néhány száz előfizető elvesztése is komoly problémát okozhatott.

A Szépmíves Céh modelljének egyik előnye a stabil előfizetői közösség volt, de ez sem jelentett teljes védelmet. Az olvasók anyagi helyzete romlott, a könyvek előállítása továbbra is pénzbe került, az írók pedig joggal vártak honoráriumot.

Az írói pálya gazdasági bizonytalansága ismét láthatóbb lett. Kevesen engedhették meg maguknak, hogy kizárólag szépirodalomból éljenek. Tanítás,

újságírás, hivatalnoki vagy egyházi munka továbbra is sok szerző megélhetésének alapja maradt.

A válság nem egyformán érintett minden társadalmi csoportot. A városi középrétegek mellett különösen súlyos helyzetbe került a parasztság és számos kisiparos. Ez tovább erősítette azt a kérdést, amelyet Berde és a fiatalabb szerzők már korábban felvetettek: mennyire tükrözi az irodalom azt a társadalmi valóságot, amelyben megszületik?

A gazdasági nehézségek politikai következményekkel is jártak. Európa több országában nőtt a radikális mozgalmak támogatottsága, és Románia sem maradt érintetlen. A társadalmi bizonytalanság kedvezett azoknak a politikai erőknek, amelyek egyszerű és erősen nacionalista válaszokat kínáltak.

Az erdélyi magyar közösség helyzetét ez kettős nyomás alá helyezte. Egyrészt kisebbségként továbbra is saját intézményeinek fenntartásáért küzdött, másrészt ugyanazokkal a társadalmi problémákkal szembesült, amelyek az egész román társadalmat érintették. A kulturális élet ezért nem maradhatott érintetlen.

A Helikon számára a gazdasági válság egyik legfontosabb következménye az lett, hogy az

intézményfenntartás kérdése ismét előtérbe került. A húszas évek végén már úgy tűnhetett, hogy a rendszer stabilizálódott. A harmincas évek eleje megmutatta, hogy ez a stabilitás törékeny.

A kiadó, a folyóirat és az írói találkozók mind pénzbe kerültek. A mecénások támogatása fontos maradt, de önmagában nem volt elegendő. Az előfizetők megtartása és a magyarországi piac elérése továbbra is létfontosságú volt.

A válság éveiben ezért még jelentősebbé vált a közösségi lojalitás. A könyv megvásárlása vagy a folyóirat előfizetése nem egyszerű kulturális fogyasztásként jelent meg, hanem az intézmények támogatásaként.

Ez a gondolat erősítette az erdélyi magyar kulturális önszerveződést, ugyanakkor veszélyt is hordozott. Ha az olvasó kötelességének érzi egy magyar könyv megvásárlását, könnyen háttérbe kerülhet az irodalmi minőség kérdése. A Helikon szerkesztőinek ezért továbbra is egyensúlyozniuk kellett közösségi szolgálat és esztétikai mérce között.

A gazdasági válság közepette mégis figyelemre méltó, hogy a marosvécsi rendszer nem omlott össze. Évről évre működött tovább, és a találkozók napirendje egyre

szélesebb lett. A Helikon ekkorra már valóban olyasmivé vált, amit később irodalmi parlamentként emlegettek.

HÁTTÉRGYÁR

30. Az írói parlament

A harmincas években a marosvécsi találkozók napirendje egyre kevésbé korlátozódott szorosan vett irodalmi kérdésekre. Az írók könyvekről és folyóiratokról továbbra is beszéltek, de mellettük oktatás, színház, népművelés, kulturális kapcsolatok és más közösségi ügyek is rendszeresen előkerültek.

Ez a változás részben a Helikon tekintélyének növekedéséből következett. Ha egy közösségben ott ült az erdélyi magyar kulturális élet számos ismert alakja, természetes volt, hogy olyan kérdéseket is eléjük vittek, amelyek túlmutattak a szépirodalmon.

Az „írói parlament” elnevezés ebből a szempontból találó. Marosvécsnek nem volt jogi hatalma, határozatai nem köteleztek állami intézményeket, mégis olyan fórummá vált, ahol a kulturális élet nagyobb ügyeiről lehetett közösen gondolkodni.

A parlamenti hasonlat ugyanakkor félrevezető lenne, ha demokratikus képviseleti rendszert képzelnénk mögé. A Helikon tagjai nem választások útján kerültek a közösségbe, és társadalmi összetételük sem tükrözte az erdélyi magyar társadalom egészét. A közösség

elsősorban értelmiségi elit volt.

Éppen ezért különösen érdekes, hogy egyre többet foglalkozott népműveléssel és az irodalom társadalmi terjesztésével. A résztvevők felismerték, hogy saját intézményeik akkor maradhatnak életképesek, ha nem kizárólag egymásnak írnak.

Az oktatás kérdése állandóan visszatért. A magyar nyelvű iskolák helyzete közvetlenül meghatározta a jövő olvasóközönségét. Ha kevesebb gyermek tanul magyarul, az néhány évtized múlva a könyv- és sajtópiacra is hat.

A színház ugyancsak különleges helyet kapott. A magyar nyelvű színjátszás egyszerre volt művészeti intézmény és közösségi fórum. Fenntartása azonban állandó anyagi és szervezeti problémákat jelentett. A Helikon ezért nemcsak az irodalmi szövegek világában gondolkodott, hanem egész kulturális ökoszisztémában.

Ez a szemlélet az egyik legmaradandóbb eredménye lett. A résztvevők felismerték, hogy a könyv önmagában nem él. Szüksége van iskolára, kritikára, könyvesboltra, könyvtárra, sajtóra, színházra és olyan közönségre, amely ezeket fontosnak tartja.

A marosvécsi tanácskozások egyfajta éves állapotfelméréssé váltak. Mi történt az előző évben? Melyik intézmény került veszélybe? Hol nyílt új lehetőség? Mit lehet közösen kezdeményezni?

Ez a gyakorlati megközelítés magyarázza, miért bizonyult a Helikon tartósabbnak sok tisztán eszmei irodalmi csoportnál. Nem csak programot hirdetett, hanem folyamatosan megoldandó ügyeket talált.

A közösség tekintélye azonban kockázatot is teremtett. Minél inkább az erdélyi magyar kultúra egészének képviselőjére vállalkozott, annál könnyebben érhetette az a kritika, hogy valójában egy szűk elit beszél mindenki nevében.

A fiatalabb nemzedék elégedetlensége részben innen is fakadt. A Helikon számára ezért a harmincas évek egyik legfontosabb kérdése az lett, hogyan tud megújulni anélkül, hogy elveszítené azt a stabilitást, amelyet hosszú munkával teremtett meg. Ebben Kós Károly szerepe továbbra is különleges maradt.

31. Kós Károly és a működő utópia

Kós Károly egész pályáján ritkán elégedett meg azzal, hogy eszméket fogalmazzon meg. Épületeket tervezett, könyveket készített, lapot szerkesztett, politikai szervezetekben dolgozott, kiadót alapított. Számára az elképzelés értékét részben az bizonyította, hogy létre lehet-e hozni belőle valamit.

Ez a szemlélet különösen jól illeszkedett a két világháború közötti erdélyi helyzethez. Az új politikai környezetben sok régi intézmény eltűnt vagy meggyengült, ezért a kultúra fennmaradásához konkrét szervezeteket kellett építeni.

A húszas évek eleji program néhány év alatt valóban kézzelfogható eredményeket hozott. Működött a Szépmíves Céh, megjelent az Erdélyi Helikon, évente összeültek a marosvécsi írók, új szerzők kerültek a nyilvánosság elé, és kialakult egy olyan olvasóközönség, amely felismerhető erdélyi magyar irodalmi intézményrendszerrel támogatott. Ha ezt az eredményt az 1919–1920-as bizonytalansághoz mérjük, a változás rendkívüli.

Kós elképzelése ezért részben működő utópiává vált. Nem abban az értelemben, hogy sikerült volna megvalósítani egy harmonikus erdélyi társadalmat, hanem abban, hogy a kulturális önszerveződésről szóló program tényleges intézményeket teremtett. Ezeknek az intézményeknek azonban korlátaik is voltak.

A magyar-román kulturális együttműködés jóval szerényebb eredményeket hozott, mint amit a transzilvanista gondolat remélt. A társadalmi különbségeket az irodalmi szerveződés nem tudta megszüntetni. A kisebbségi politikai jogok kérdése pedig továbbra is az állami politika függvénye maradt.

A Helikon belső világa sem lett konfliktusmentes. Berde Mária vitája, a fiatalok kritikája és a különböző esztétikai irányok közötti feszültségek jelezték, hogy a kulturális egységnek vannak határai.

Kós számára azonban az egység valószínűleg sohasem jelentett teljes nézetazonosságot. Egész gondolkodására jellemző volt a gyakorlatias kompromisszum: ha az emberek bizonyos kérdésekben nem értenek egyet, attól még építhetnek közösen intézményt. Ez a felfogás Marosvécs egyik legfontosabb örökségévé vált.

A harmincas évek második felében viszont egyre nehezebb lett fenntartani. Európa politikai környezete gyorsan változott, és az ideológiai különbségek egyre kevésbé maradtak meg elméleti vitáknak. A szélsőjobbboldali mozgalmak megerősödése, a román nacionalizmus radikalizálódása, a magyar revíziós politika és a közelgő háború olyan döntések elé állította az írókat, amelyeknél a korábbi kompromisszumok már nem feltétlenül működtek.

Az a kérdés, amelyet 1926-ban még el lehetett kerülni, egyre sürgetőbbé vált: meddig lehet a politikát kívül tartani az irodalmi közösségen? A válaszhoz Európa közben már egészen más irányba indult.

32. Európa radikalizálódik

A harmincas évek második felére az a politikai környezet, amelyben a Helikon első évtizede működött, alapvetően megváltozott. Európában megerősödtek az autoriter rendszerek és a szélsőjobbboldali mozgalmak, Romániában pedig a királyi diktatúra, a Vasgárda térnyerése és az egyre agresszívebb nacionalizmus szűkítette a korábbi politikai mozgásteret. A román szélsőjobboldal nem egyszerűen parlamenti irányzatként jelent meg: a harmincas évek végére a Vasgárda és az állami erőszakszervezetek közötti küzdelem már politikai gyilkosságokkal és terrorral járt.

A kisebbségi magyar közösség helyzete ebben az időszakban különösen bizonytalanra vált. Az 1938-ban bevezetett királyi diktatúra megszüntette a korábbi pártrendszert, és a politikai szerveződést a Nemzeti Újjászületési Front keretei közé terelte. Az Országos Magyar Párt is megszűnt, a magyar kisebbség vezetőinek pedig újra kellett gondolniuk, milyen intézményi formában képviselhetik közösségüket. Bánffy Miklós ebben a helyzetben vállalt ismét közvetlen politikai szerepet, és a Magyar Népközösség egyik legfontosabb szervezőjévé vált.

A Helikon számára mindez azért volt különösen fontos, mert az 1926-ban kialakított modell arra épült, hogy a politikai nézetkülönbségek ellenére bizonyos kulturális ügyekben fenn lehet tartani az együttműködést. A harmincas évek végére azonban egyre nehezebb lett elválasztani az irodalmi és politikai szerepeket. A közösség tagjai közül többen közvetlenül is beléptek a politikai életbe, mások pedig újságíróként vagy közéleti szerzőként fogalmaztak meg egyre határozottabb álláspontokat.

Az európai válság az irodalmi nyelvet is megváltoztatta. A húszas években még viszonylag könnyen lehetett a transzilvanizmust a regionális együttélés, a kulturális önállóság és a kisebbségi önszerveződés eszméjeként megfogalmazni. A harmincas évek végének Európájában azonban a nemzet fogalma egyre gyakrabban politikai kizárással, etnikai homogenitással és állami erőszakkal kapcsolódott össze.

Ez a változás különösen nehéz helyzetbe hozta azokat, akik a korábbi erdélyi kompromisszumot akarták fenntartani. A román és magyar nacionalizmus kölcsönösen erősítette egymást, miközben a német birodalom növekvő közép-európai befolyása új geopolitikai környezetet teremtett.

A Helikon belső sokfélesége ebben a helyzetben már nem csupán kulturális előny volt. Politikai választások különböző irányokba kezdték vinni a tagokat.

A marosvécsi közösségben korábban is voltak konzervatív, liberálisabb és társadalmilag radikálisabb szerzők, de ezek a különbségek sokáig kezelhetők maradtak az irodalmi együttműködés keretében. Amikor azonban a politikai rendszerek maguk váltak egyre kevésbé toleránssá a pluralizmussal szemben, az írói parlament korábbi módszere is egyre nehezebben működött. Nem lehetett többé minden vitát azzal lezárni, hogy a Helikon nem politikai szervezet.

A politikai döntések ugyanis közvetlenül alakították az írók életét, megjelenési lehetőségeit, társadalmi kapcsolatait és későbbi megítélését is. A közösségen belüli eltérő utak egyik leglátványosabb példája Nyíró József és Bánffy Miklós későbbi politikai szerepvállalása lett.

33. Nyíró József és a politikai választás

Nyíró József pályája különösen világosan mutatja, miért nem lehet a Helikon történetét úgy lezárni, mintha az irodalmi intézmények és a politikai élet két egymástól független világot alkottak volna. Nyíró a húszas évek erdélyi magyar kulturális életének egyik aktív szervezője volt. Dolgozott a Keleti Újságnál, szerkesztette a Pásztortűzet, az Erdélyi Szépmíves Céh alapítói közé tartozott, és részt vett a marosvécsi közösség munkájában. Íróként elsősorban a székely falusi világ ábrázolásával szerzett nagy olvasótábort.

Pályájának politikai része azonban a negyvenes évekre egyre hangsúlyosabb lett. Észak-Erdély Magyarországhoz kerülése után behívott erdélyi országgyűlési képviselő lett. A korabeli és későbbi források eltérnek abban, pontosan miként kell értékelni politikai nézeteinek egészét, de az jól dokumentált, hogy 1944 októbere, a nyilas hatalomátvétel után is részt vett az országgyűlés munkájában, majd a háború végén a nyugatra vonult törvényhozók között hagyta el az országot.

Ezt a későbbi szerepvállalást nem érdemes visszavetíteni az 1926-os Marosvécsre. A húszas évek Nyíróje még más politikai és társadalmi környezetben működött. Ugyanakkor nem lehet úgy sem tárgyalni életútját, mintha az irodalmi és politikai pálya között semmilyen kapcsolat nem lett volna.

Az írói tekintély politikai súlyt is adott. Nyíró neve ismert volt, könyvei széles körben fogytak, és a székelység egyik irodalmi megszólaltatójaként tekintettek rá. Amikor politikai szerepet vállalt, ezért nem egyszerű magánemberként lépett közéletbe.

A Helikon szempontjából ez azért különösen érdekes, mert a közösség eredeti önképe szerint politikai és világnézeti különbségek fölött kívánt együttműködni. A harmincas-negyvenes években azonban már olyan politikai döntések születtek, amelyekkel szemben egyre nehezebb volt fenntartani a semlegesség gondolatát.

A politikai radikalizálódás nem egyik napról a másikra történt. Éppen ezért félrevezető lenne Nyíró pályáját egyetlen címkével elintézni. A húszas évek kulturális szervezője, a népszerű prózaíró és a negyvenes évek politikai szereplője ugyanahhoz az életúthoz tartozik, de különböző történelmi helyzetekben.

Ez a különbségtétel a Helikon történetének egészében fontos. A közösség tagjait nem lehet későbbi politikai döntéseik alapján visszamenőleg egységesen értékelni, de a későbbi döntéseket sem lehet kihagyni a történetből. Nyíró esete azt mutatja, hogy az 1926-os világnézeti pluralizmusnak a háború éveire már egészen más tétje lett.

Az a kérdés ugyanis már nem pusztán az volt, hogy két író mást gondol-e Adyról vagy a történelmi regény szerepéről. Egyre inkább az lett a kérdés, milyen politikai rendszerhez hajlandó alkalmazkodni vagy csatlakozni.

34. Bánffy másik útja

Bánffy Miklós politikai pályája más irányt vett, bár az ő útja sem írható le egyszerű, utólagos ellentétpárként. A két világháború között többször is közvetítő szerepet keresett a román állam, az erdélyi magyar közösség és Magyarország között.

1939-ben a királyi diktatúra politikai keretei között szerveződő Magyar Népközség vezető szereplője lett. Ez a konstrukció önmagában is kompromisszum volt: a román királyi rendszer által kijelölt keretek között próbált magyar közösségi érdekképviselést működtetni.

Ez nem jelentette azt, hogy Bánffy azonosult volna a román autoriter rendszer egészével. Inkább abból a gondolkodásmódból következett, amely egész erdélyi pályájára jellemző volt: a rendelkezésre álló politikai térben próbált intézményeket és tárgyalási lehetőséget teremteni.

A második bécsi döntés után helyzete ismét megváltozott. Észak-Erdély Magyarországhoz került, Bánffyt pedig behívták a magyar felsőházba. A korábbi kisebbségi politikus egyszerre ismét a magyar állam politikai rendszerének szereplője lett.

Ebben az új helyzetben azonban nem a radikálisabb irányt választotta. A róla szóló történeti kutatások szerint továbbra is fontosnak tartotta a román-magyar párbeszéd lehetőségét, és emiatt az 1940 utáni magyar politikai közegben egyre inkább elszigetelődött.

Bánffy életútja ebből a szempontból szervesen kapcsolódott korábbi helikoni szerepéhez. Marosvécsen is azt a felfogást képviselte, hogy Erdély kulturális valósága nem vezethető vissza kizárólag egyetlen nemzeti közösség szempontjaira.

Ez természetesen nem tette politikailag semlegessé. Magyar politikus volt, erős magyar nemzeti kötődéssel, és a korszak nagy területi kérdéseiben saját állásponttal rendelkezett. Ugyanakkor erdélyi tapasztalata óvatossá tette minden olyan elképzeléssel szemben, amely egyszerű etnikai megoldást ígért egy történelmileg vegyes régió problémáira.

A második világháború végén ez a magatartás még világosabbá vált. Bánffy a német megszállás után visszahúzódott, majd a nyilas hatalomátvételt követően lemondott felsőházi tagságáról. A fennmaradt levélben azzal indokolta döntését, hogy az adott helyzetben már nem beszélhet magyar törvényhozásról.

A későbbi források szerint 1944-ben közvetítő szerepet is vállalt a magyar katonai kiugrási kísérletekhez kapcsolódó erdélyi kapcsolatokban. Ennek részleteit a szakirodalom különbözőképpen tárgyalja, de abban egyetértés van, hogy politikai útja a háború végére egyre távolabb került a német orientációtól. Bánffy és Nyíró pályája ezért jó példája annak, hogyan szakadhatnak szét egy korábbi kulturális közösség életútjai.

1926-ban mindketten ugyanahhoz az erdélyi irodalmi intézményrendszerhez tartoztak. Két évtizeddel később politikai választásaik már nagyon eltérő irányokba vezettek.

A Helikon nem akadályozta meg ezt a szétválást, és talán nem is lehetett erre képes. Egy kulturális közösség összetarthat eltérő világnézetű embereket addig, amíg a különbségeik mellett létezik közös intézményi tér. A háború viszont éppen ezt a közös teret kezdte felszámolni.

35. Amikor a határ ismét elmozdul

augusztus 30-án Németország és Olaszország döntőbíráskodása nyomán megszületett a második bécsi döntés. Romániának át kellett adnia Észak-Erdélyt Magyarországnak, így a régió északi része húsz év után ismét magyar állami fennhatóság alá került.

Az eseményt a magyar közvélemény nagy része a trianoni területvesztés részleges korrekciójaként fogadta, Romániában viszont súlyos területi veszteségként élték meg. A döntés ugyanakkor Erdélyt újra kettévágta, és jelentős magyar, illetve román közösségek kerültek a másik állam fennhatósága alá. A marosvécsi Helikon számára a változás különös történelmi fordulatot jelentett.

A közösség 1926-ban éppen azért jött létre, mert az erdélyi magyar íróknak egy új, romániai kisebbségi helyzetben kellett intézményeket teremteniük. Könyvkiadó, folyóirat, írói munkaközösség és kulturális kapcsolatrendszer épült ki abból a felismerésből, hogy az erdélyi magyar kultúrának saját szervezeti hátteret kell kialakítania. 1940-ben ennek az alaphelyzetnek egy része megszűnt.

Kolozsvár ismét magyar állami keretek közé került. A korábban kisebbségi intézmények egyszerre kapcsolatba kerültek egy olyan állammal, amelynek kultúrpolitikája elvileg már nem kisebbségi önszerveződésnek tekintett rájuk.

Ez látszólag megoldhatta volna a húsz éve fennálló problémák jelentős részét. A valóságban új kérdéseket teremtett.

Mit jelent az erdélyi magyar kulturális önállóság akkor, amikor annak egyik legfontosabb központja ismét Magyarországhoz tartozik? Szükség van-e továbbra is külön erdélyi intézményekre? Mi történik azzal a transzilvanista gondolattal, amelyet részben éppen a kisebbségi tapasztalat formált? A válasz nem volt egyértelmű.

A két évtized alatt kialakult intézményrendszer ugyanis már saját identitással rendelkezett. Az Erdélyi Helikon nem egyszerűen kényszerből létrehozott pótléka volt a budapesti folyóiratoknak. A Szépmíves Céh sem csupán azért működött, mert magyarországi kiadókhöz nehéz volt hozzáférni.

Kialakult egy erdélyi szerzői közösség, kritikai nyilvánosság és olvasótábor. Az intézmények tehát

túléltek saját eredeti létrejöttük okát.

A politikai változás ugyanakkor új feszültségeket hozott. A Magyarországhoz visszakerült Észak-Erdélyben új állami és kulturális hierarchiák alakultak ki, miközben Dél-Erdély jelentős magyar lakossága továbbra is Romániában maradt.

Az egységes erdélyi magyar kulturális tér, amelyet a Helikon két évtizeden keresztül próbált szervezni, ismét politikai határ kettéosztott területévé vált. Ez különösen nehéz helyzetet teremtett egy olyan közösség számára, amelynek identitása addig éppen Erdély egészéhez kapcsolódott.

A második bécsi döntés tehát nem egyszerűen visszatérést jelentett egy korábbi állapothoz. Az 1918 előtti világot nem lehetett helyreállítani.

Közben eltelt húsz év. És ez alatt a húsz év alatt megszületett egy olyan erdélyi magyar kulturális rendszer, amely már nem akart egyszerűen eltűnni a magyarországi intézményekben.

36. Van-e még szükség Marosvécsre?

1940 után a Helikon számára az egyik legmélyebb kérdés már nem az volt, hogyan lehet kisebbségi intézményeket létrehozni, hanem az, hogy mi marad ezek értelméből egy megváltozott politikai környezetben. A húszas években erre egyszerű válasz kínálkozott. A romániai magyar íróknak saját fórumra volt szükségük, mert az új államhatár elválasztotta őket Budapeستől, miközben a helyi kulturális intézményrendszert részben újjá kellett építeni. 1940 után ez az érvelés már nem volt ugyanígy alkalmazható.

Kolozsvár magyar állami fennhatóság alatt állt. Az erdélyi magyar írók közvetlenebb kapcsolatba kerülhettek a budapesti intézményekkel, és az állami kultúrpolitika is más szerepet játszott, mint a román kisebbségi korszakban. Mégsem szűnt meg egyik napról a másikra az erdélyi különállás tudata.

Az elmúlt két évtized során ugyanis olyan tapasztalat halmozódott fel, amelyet nem lehetett politikai határváltoztatással eltörölni. Az írók saját intézményeket működtettek, saját vitákat folytattak, és kialakították azt a kulturális nyelvet, amelyen önmagukról beszéltek.

A Helikon ezért továbbra is jelentett valamit. Már nem kizárólag kisebbségi önvédelmet, hanem egy saját történelmi tapasztalat közösségét.

Ez az új helyzet azonban paradox volt. A politikai változás, amely sok magyar számára történelmi elégtételként jelent meg, egyben megkérdőjelezte azt az intézményi önállóságot is, amelyet a húszas és harmincas években olyan nagy erőfeszítéssel építettek fel.

A budapesti kulturális központ ismét jóval közelebb került. Az erdélyi szerzők számára több magyarországi publikációs és intézményi lehetőség nyílt, de ezzel együtt nőtt annak veszélye is, hogy az erdélyi sajátosság elveszíti korábbi jelentőségét.

A transzilvanizmus szintén nehéz helyzetbe került. Ha az eszme egyik alapja a többnemzetiségű Erdély együttélési tapasztalata volt, hogyan lehetett ezt fenntartani egy olyan korszakban, amikor a területi revízió és a nemzeti politika egyre erősebben meghatározta a közbeszédet?

Bánffy Miklós számára ez a kérdés továbbra is fontos maradt. Az 1940 utáni politikai környezetben is próbálta megőrizni a román-magyar párbeszéd lehetőségét, de a történelmi kutatások szerint éppen emiatt került

fokozatosan perifériára. A Helikon korábbi kulturális pluralizmusa egyre kevésbé illett a háborús korszak politikai logikájához.

Az intézmény még működött, a folyóirat továbbra is megjelent, az írók kapcsolatban maradtak egymással, de a marosvécsi találkozók folytonossága megszakadt. A háborús körülmények már nem tették lehetővé az évenkénti összejöveteleket. Ez önmagában is jelezte, hogy egy korszak lezárulóban van.

A Helikon ereje mindig a rendszeres személyes találkozásból fakadt. Ha az írók már nem tudtak minden nyáron ugyanahhoz az asztalhoz ülni, az intézmény egyik legfontosabb működési mechanizmusa gyengült meg. A kérdés tehát már nemcsak az volt, szükség van-e Marosvécsre.

Az is egyre bizonytalanabbá vált, hogy lehetséges-e még Marosvécs. A válaszra 1942-ben született egy utolsó nagy kísérlet.

37. 1942

A háború éveiben a marosvécsi találkozók korábbi rendje megszakadt. Az a ritmus, amely 1926 után szinte természetessé vált – nyár, kastély, tanácskozás, közös étkezések, viták és határozatok –, már nem volt fenntartható ugyanabban a formában. A politikai környezet, az utazási nehézségek és az egyre erősebben háborús viszonyok mind szűkítették a korábbi mozgásteret. 1942-ben mégis ismét összegyűltek Marosvécsen.

Ez a találkozó már egészen más jelentést hordozott, mint az 1926-os első. Akkor egy új intézmény lehetőségét keresték. Tizenhat évvel később már egy hosszú múltra visszatekintő közösség próbálta megőrizni önmagát egy olyan világban, amely gyorsan távolodott attól a politikai és kulturális környezettől, amelyben a Helikon megszületett.

A résztvevők közül többen már nem voltak ott. Kuncz Aladár halála óta több mint egy évtized telt el. Áprily Lajos Magyarországon élt. Mások pályája és politikai helyzete szintén megváltozott. Az alapító nemzedék ugyan még jelen volt, de a közösség összetétele és hangulata már nem lehetett ugyanaz.

A találkozó ténye mégis azt jelezte, hogy Marosvécsnek továbbra is volt ereje. Nem pusztán megszokásból tértek vissza. Az elmúlt másfél évtized során a helyszín olyan közös emlékezeti térré vált, amelyhez az erdélyi magyar irodalom intézményi története szorosan kapcsolódott.

A háború alatt azonban az irodalmi viták mögött már egészen más történelmi veszélyek húzódtak. Európa jelentős része hadszíntér volt, a zsidóüldözés és a politikai erőszak súlyosbodott, Magyarország és Románia pedig egyaránt a háborús rendszer részeként működött. Az 1926-os világnézeti pluralizmus ebben a környezetben már nem ugyanazt jelentette.

A Helikon régi alapelve, amely szerint különböző nézetű írók közös kulturális ügyekben együttműködhetnek, továbbra is érvényesnek tűnhetett. A politikai különbségek azonban egyre kevésbé maradtak meg elméleti szinten. Egyes döntések immár közvetlenül összefüggtek háborúval, állami erőszakkal és társadalmi kirekesztéssel. A korábbi marosvécsi modell ezért már csak részben volt alkalmazható.

A találkozó mégis fontos maradt, mert megmutatta, mennyire mélyen beépült a Helikon a résztvevők

gondolkodásába. A közösség fennmaradásának igénye erősebb volt annál, hogy néhány évnyi megszakítás végleg eltörölje.

A visszatérés ugyanakkor óhatatlanul szembesítette az írókat az idő múlásával. Az első találkozó fiatal szerzői közül többen közben tekintélyes, középkorú alkotókká váltak. Az 1926-ban még kísérletként induló vállalkozás történelmi intézménnyé öregedett.

A különbség az első és az utolsó nagy marosvécsi találkozó között ezért nemcsak politikai volt, hanem nemzedéki is. Az első alkalommal még előttük állt az intézményépítés. 1942-ben már mögöttük volt a Szépmíves Céh sikere, az Erdélyi Helikon másfél évtizede, a transzilvanizmusról folytatott viták, a generációs konfliktusok és két határváltozás tapasztalata. A közösség története ekkor már nem egyszerűen jövőterv volt, hanem saját hagyomány.

A háború azonban nem hagyott időt arra, hogy ezt a hagyományt nyugodt körülmények között újrafogalmazzák. Két évvel később az egész rendszer megszűnt.

38. Akik már nincsenek ott

Egy intézmény történetét gyakran alapításokkal, évszámokkal és szervezeti változásokkal írják le. A marosvécsi Helikon esetében azonban legalább ilyen fontos azoknak az embereknek a hiánya, akik nélkül a közösség másként működött.

Kuncz Aladár elvesztése volt az egyik legfontosabb törés. Halála nemcsak egy jelentős írótt vitt el, hanem egy olyan szerkesztőt és közvetítőt is, aki különböző írói csoportokat tudott egymáshoz kapcsolni. Egy folyóiratban lehet új főszerkesztőt találni, de egy személyes bizalmi hálózatot jóval nehezebb pótolni.

Kuncz hiánya ezért hosszabb távon is érzékelhető maradt. Az Erdélyi Helikon működött tovább, a szerkesztés új szereplőkre hárult, de az a különleges diplomáciai készség, amellyel ő kezelte a közösség belső különbségeit, nem volt egyszerűen átadható.

Áprily Lajos távozása más jellegű veszteséget jelentett. Nem szakított az erdélyi irodalommal, és művei továbbra is szorosan kapcsolódtak hozzá, de személyes jelenléte már nem volt ugyanaz. Magyarországra költözése jól mutatta, mennyire átjárható maradt az a

határ, amely politikailag kettévágta a magyar kulturális teret.

A Helikon számára minden ilyen távozás valamennyire csökkentette a személyes közösség erejét. A marosvécsi rendszer ugyanis nem intézményi szabályokra, hanem nagyrészt emberek közötti bizalomra épült.

A közösség története közben új tagokkal bővült. Az 1944-re kialakult névsor már jóval szélesebb volt az 1926-os meghívotti körnél. Ez azt mutatta, hogy a Helikon képes volt túlélni alapítóit és új szerzőket bevonni.

A bővülés ugyanakkor megváltoztatta a közösség karakterét. Minél nagyobb lett a társaság, annál kevésbé lehetett ugyanazt a személyes közelséget fenntartani, amely az első években természetes volt.

Az alapítók emlékezete ezért egyre nagyobb szerepet kapott. Az első találkozó története fokozatosan mítosszá vált. A kastély, a hársfák, az együtt ülő írók képe egy olyan aranykor emlékét hordozta, amely már a közösség működése közben is kezdett történelmi távolságba kerülni.

Ez a folyamat minden hosszú életű intézményt érint. Az alapítás pillanata idővel egyszerűbbnek, egységesebbnek és tisztábbnak látszik, mint amilyen valójában volt.

Marosvécs esetében különösen erős volt ez a hatás. Az első találkozó sokféleségéből később könnyen egység lett, a bizonytalanságból tudatos program, a konfliktusokból pedig olyan részletek, amelyek kevésbé illeszkedtek az emlékezet ünnepi változatába. Pedig a Helikon igazi értéke éppen nem a konfliktusmentességben rejlett.

A közösség azért működött hosszú ideig, mert különböző emberek bizonyos ügyekben hajlandók voltak közösen dolgozni. Ahogy ezek az emberek eltűntek vagy eltávolodtak, a rendszer is egyre inkább saját intézményeire és emlékezetére támaszkodott. 1942-ben ezért nem egyszerűen ugyanaz a társaság ült újra össze, mint tizenhat évvel korábban.

A helyszín ugyanaz volt. A történelmi idő azonban már egészen más.

39. 1944

1944-ben az a világ omlott össze, amelyben a Helikon két évtizeden keresztül működött. A háború elérte Magyarországot és Erdélyt, a német megszállás, a deportálások, a front közeledése és az újabb hatalomváltás olyan válságot teremtett, amely mellett a korábbi kulturális intézmények működésének feltételei is megszűntek.

Az Erdélyi Helikon utolsó évfolyama 1944-ben jelent meg. Az Erdélyi Szépmíves Céh története ugyancsak lezárult. A marosvécsi közösség rendszeres találkozóinak már nem volt reális lehetősége.

A megszűnés nem valamely formális döntés következménye volt. Nem ült össze egy utolsó közgyűlés, hogy kimondja a Helikon feloszlását. A történelmi körülmények egyszerűen felszámolták azt az intézményi világot, amelyben működni tudott.

Ez különös befejezése volt egy olyan közösségnek, amely mindig is kevés formális szabállyal működött. Ahogy alapításának sem volt egyetlen ünnepélyes jogi pillanata, megszűnésének sem. A résztvevők életútja szétszóródott.

Egyesek Magyarországon folytatták pályájukat, mások Erdélyben maradtak, néhányan emigrációba kerültek. A háború utáni új politikai rendszerek pedig egészen más szempontok alapján ítélték meg őket.

A Helikon addigi kulturális hierarchiája rövid időn belül érvényét veszítette. Olyan szerzők, akik a két világháború között központi szereplőknek számítottak, háttérbe kerültek vagy hosszú időre eltűntek a nyilvánosságból. Mások bekerültek az új kánonba, de korábbi pályájuk bizonyos részeit átértelmezték.

A közösség 1944-re már jelentősen kibővült. Az utólagos összesítések több mint ötven, a Helikonhoz tartozó író tartanak számon. Ez önmagában mutatja, milyen távol jutott a kezdeményezés az 1926-os első meghívástól. A számbeli növekedés azonban nem jelentett örök életet.

A Helikon fennmaradásához nem elegendő írókra és könyvekre volt szükség. Kellett hozzá egy meghatározott intézményi környezet, személyes kapcsolatrendszer és kulturális piac is. 1944-ben mindez egyszerre került válságba.

A háború utáni Románia pedig már nem ugyanaz az ország volt, amelyben a marosvécsi mozgalom

megszületett. A következő években a kommunista politikai rendszer fokozatos kiépülése alapvetően átalakította a kulturális élet szerkezetét.

A magánkiadás, az arisztokrata mecénási háttér és a világnézetileg sokszínű, laza írói közösség modellje aligha illett az új rendszerbe. Marosvécs ezzel történelmi emlékké vált.

A történet azonban nem ért véget. Az intézmény megszűnése után ugyanis elkezdődött az a hosszú folyamat, amelyben minden új korszak megpróbálta saját szempontjai szerint újraértelmezni, mi is volt valójában a Helikon.

40. Akiket később máshogy olvastak

A háború után a marosvécsi írók közül senki sem kerülhette el, hogy pályáját az új politikai rendszerek más szempontok szerint értékeljék. A két világháború közötti erdélyi magyar irodalom emlékezete hamarosan válogatás tárgya lett.

A kommunista kulturális politika számára a Helikon öröksége eleve ellentmondásos volt. A közösség társadalmi összetétele, arisztokrata támogatói, egyházi szereplői és a transzilvanizmus korábbi változatai nehezen illeszkedtek a marxista kultúrpolitika egyszerűbb osztályértelmezéseibe. Az egyes szerzők megítélése ezért nagyon különbözően alakult.

Tamási Áron irodalmi jelentőségét nehéz lett volna egyszerűen kitörölni, bár műveit és közéleti szerepét az új korszakban más keretek között értelmezték. Kós Károly szintén sajátos helyzetbe került. Építészeti, művészeti és kulturális teljesítménye, valamint helyben maradása lehetővé tette, hogy örökségének bizonyos részei az új rendszerben is elfogadhatók maradjanak.

Áprily Lajos költészetének esztétikai karaktere kevésbé kínálta magát közvetlen politikai átértelmezésre. Versei tovább élhettek akkor is, amikor az erdélyi intézménytörténet egyes részeiről jóval óvatosabban beszéltek.

Bánffy Miklós helyzete sokáig jóval nehezebb volt. Arisztokrata származása és politikai pályája nem illett a kommunista kulturális kánonba. Művei hosszabb időre háttérbe szorultak, majd évtizedekkel később kezdődött újrafelfedezésük.

Reményik Sándor megítélése szintén erősen politikai természetűvé vált. Költészetének bizonyos darabjai a kisebbségi magyar identitás erős jelképeivé váltak, miközben éppen emiatt hosszú ideig korlátozottabban lehetett róla beszélni.

Nyíró József esetében a háborús politikai szerepvállalás még erősebben befolyásolta az utóéletet. Irodalmi életművének megítélése és politikai pályájának értékelése később is rendszeresen összekapcsolódott.

Makkai Sándor esete más természetű volt. Református püspökként és íróként egyaránt jelentős alak maradt, de Magyarországra költözése, valamint kisebbségi kérdésről vallott későbbi nézetei miatt életútja nem illeszkedett

könnyen egyetlen egyszerű történeti narratívába sem. A háború utáni évtizedekben ezért maga a Helikon fogalma is változó jelentést kapott.

Volt olyan korszak, amikor elsősorban irodalomtörténeti teljesítményét emelték ki. Máskor a transzilvanizmus került előtérbe, akár pozitív regionális hagyományként, akár kritikusan szemlélt ideológiai konstrukcióként. Egyes értelmezések a társadalmi korlátokat hangsúlyozták, mások a román-magyar párbeszéd kísérletét.

Egy 1968-ban vagy 1978-ban megjelent tanulmány nyelve önmagában történeti forrás. Látható belőle, mely szerzőket lehetett hangsúlyozni, milyen fogalmakat kellett használni, és mely politikai kérdéseket kezelték óvatosabban.

A nyolcvanas évekre már sokkal összetettebb kép rajzolódhatott ki. Az irodalomtörténet fokozatosan visszaszerezte azokat a szereplőket és konfliktusokat is, amelyeket a korábbi évtizedek leegyszerűsítettek. A rendszerváltás után pedig újabb radikális átértékelés kezdődött.

Bánffy Miklóst újra kiadták és széles körben olvasni kezdték. Reményik és Nyíró művei ismét nagyobb

nyilvánosságot kaptak. A transzilvanizmus fogalma is visszatért a kulturális és politikai vitákba. Ezzel együtt új veszély jelent meg: az idealizálás.

A kommunista korszak leegyszerűsítéseire könnyű volt ellenkező előjelű leegyszerűsítéssel válaszolni. Marosvécs romantikus képe, az egységes erdélyi irodalom és a konfliktusmentes összefogás legendája azonban ugyanúgy torzítja a múltat, mint az a felfogás, amely pusztán társadalmi elitklubként tekintett rá. A történeti kép akkor válik érdekesebbé, ha mindkét leegyszerűsítést elhagyjuk.

A Helikon valóban elit értelmiségi közösség volt. Valóban léteztek benne személyes és politikai konfliktusok.

Ugyanakkor valódi intézményeket hozott létre, szerzőket segített, könyveket és folyóiratot adott ki, valamint közel két évtizeden keresztül működő kulturális együttműködést tartott fenn. E teljesítmény értékét éppen az adja, hogy nem egy idealizált közösség érte el.

41. A kastély emlékezete

A marosvécsi kastély a háború után már nem tölthette be azt a szerepet, amelyet a két világháború között. Az új politikai rendszer számára az arisztokrata birtok és a hozzá kapcsolódó társadalmi világ egy lezárt korszak maradványa volt. Kemény János életében ez a változás különösen drámai törést hozott.

Az az ember, aki a húszas-harmincas években kastélyában írókat látott vendégül, irodalmi díjakat finanszírozott és kulturális vállalkozásokat támogatott, a kommunista rendszerben elveszítette korábbi társadalmi és anyagi helyzetét. A mecénásból olyan ember lett, akinek egészen más körülmények között kellett megteremtenie saját megélhetését. Ez az életút szinte jelképesen mutatja meg a huszadik századi erdélyi történelem fordulatait.

A kastély sem maradt ugyanaz. Funkciója megváltozott, a család kapcsolata a birtokkal megszakadt, és a helikoni találkozók fizikai helyszíne hosszú időre elveszítette eredeti kulturális szerepét. A Helikon emlékezete azonban nem tűnt el.

Az egykori résztvevők visszaemlékezései, irodalomtörténeti tanulmányok és a fennmaradt dokumentumok fokozatosan megőrizték a találkozó történetét. A kastély úgy maradt jelen a kulturális emlékezetben, hogy eredeti szerepét már nem tölthette be. Ez a távolság tovább erősítette a hely szimbolikus jelentőségét.

Marosvécs egyre kevésbé volt egyszerű földrajzi hely. Fogalommá vált.

Amikor valaki a Helikonról beszélt, nem feltétlenül a kastély építészetére vagy birtoktörténetére gondolt. Egy kulturális modellre gondolt: írókra, akik rendszeresen találkoztak; vitákra, amelyeket megpróbáltak közösen kezelni; és intézményekre, amelyeket saját erejükből tartottak fenn.

Az emlékezet természetesen szelektív volt. A kellemesebb történetek, anekdoták és személyes emlékek könnyebben fennmaradtak, mint a hosszú szervezési viták vagy pénzügyi problémák.

A hársfák alatti írók képe így lassan erősebb lett, mint a számlák, előfizetési listák és kiadói levelek világa. Pedig a kettő együtt alkotta Marosvécsset.

A romantikus környezet önmagában semmit sem teremtett volna. Az intézmény mögött évekig tartó munka, levelezés, pénzszerzés, szerkesztés és kompromisszum állt.

Éppen ezért fontos a kastély emlékezetét visszakapcsolni ahhoz a mindennapi munkához, amely ott és körülötte zajlott. A századik évforduló erre különösen jó alkalmat kínál.

42. Száz év után

Száz év történelmi távlatból 1926 nyara könnyen ünnepi képpé egyszerűsödhet. Huszonvalahány író összegyűlik egy erdélyi kastélyban, felismeri a közös kulturális feladatot, majd létrehozza a két világháború közötti magyar irodalom egyik legfontosabb regionális közösségét.

A történet valódi formájában jóval érdekesebb. Nem mindenki ugyanazt akarta.

Nem minden terv sikerült. Nem minden konfliktust tudtak megoldani.

A résztvevők későbbi politikai útjai néha egészen távol kerültek egymástól. Éppen ezért érdemes száz év után visszatérni hozzájuk.

A Helikon legfontosabb teljesítménye nem az volt, hogy egységes ideológiát teremtett. Ilyen ideológia valójában sohasem létezett. A transzilvanizmus is több különböző értelmezésben jelent meg, és a résztvevők politikai nézetei kezdettől eltértek.

A marosvécsi modell igazi újdonsága inkább az volt, hogy az intézményi együttműködést nem kötötte teljes

világnézeti azonossághoz. Ez egyszerű gondolatnak tűnik, de megvalósítása nehéz.

Könnyebb olyan szervezetet létrehozni, amelynek minden tagja ugyanazt vallja. Sokkal nehezebb olyan közösséget fenntartani, amelyben az együttműködés alapja nem az egyetértés, hanem annak elfogadása, hogy bizonyos ügyekben szükség van egymásra.

Az erdélyi magyar irodalom számára ez a felismerés részben kényszerből született. A kisebbségi kulturális tér túl szűk volt ahhoz, hogy minden irányzat saját teljes intézményrendszert építsen. A kényszerből azonban érték lett.

Az Erdélyi Szépmíves Céh bebizonyította, hogy lehet önálló könyvkiadást szervezni. Az Erdélyi Helikon megmutatta, hogy egy regionális irodalmi folyóirat nem szükségszerűen provinciális. A marosvécsi találkozók pedig azt, hogy személyes viták mellett is fenn lehet tartani közös fórumot.

A történetből azonban nem szabad könnyű erkölcsi tanmesét készíteni. A Helikon nem oldotta meg a román-magyar viszonyt.

Nem szüntette meg a társadalmi különbségeket. Nem tudta megakadályozni saját tagjainak politikai radikalizálódását.

És amikor a történelmi körülmények alapvetően megváltoztak, maga az intézmény is megszűnt. A korlátok éppen olyan fontosak, mint a sikerek.

A századik évforduló ezért nem azt teszi aktuálissá, hogy példaképet faragjunk a marosvécsi társaságból. Sokkal érdekesebb újra megvizsgálni azt a konkrét történelmi helyzetet, amelyben létrejött.

Egy ország szétesése után írók egy csoportja azt tapasztalta, hogy azok az intézmények, amelyekre korábban természetes adottságként számított, többé nem állnak rendelkezésre ugyanabban a formában. A válaszuk nem az volt, hogy az irodalom majd valahogy önmagától fennmarad.

Kiadót alapítottak. Lapokat szerkesztettek.

Előfizetőket kerestek. Könyveket terjesztettek.

Írói honoráriumokról vitatkoztak. Kapcsolatot építettek Budapesttel, román és szász szerzőkkel, olvasókkal és kulturális intézményekkel.

És minden nyáron megpróbálták újra megbeszélni, hogyan tovább. Marosvécs történetének talán ez a legkevésbé romantikus, mégis legfontosabb része.

Az irodalom mögött mindig intézmények állnak. Az intézmények mögött pedig emberek.

HÁTTÉRGYÁR

Utószó - Az asztal

Képzeljük el ismét az első nyarat. 1926 júliusa van. A kastély körül nyári meleg, a parkban beszélgető emberek, az asztalon papírok, poharak, talán félbehagyott feljegyzések. Egyesek régről ismerik egymást, mások kevésbé. Vannak, akik már tekintélyes írók, és olyanok is, akiknek legfontosabb könyvei még meg sem születtek. Nem tudják, hogyan fogják őket száz év múlva olvasni.

Nem tudják, hogy lesz Erdélyi Helikon. Nem tudják, hogy Kuncz Aladár néhány év múlva megírja és kiadja a Fekete kolostort, majd hamarosan meghal.

Nem tudják, hogy Bánffy Miklós megírja nagy erdélyi trilógiáját. Nem tudják, hogy Tamási Áron a magyar próza egyik legismertebb alakja lesz.

Nem tudják, hogy Európa újabb háborúba sodródik, Erdély határa ismét megváltozik, majd néhány év után megint megváltozik. Azt sem tudják, hogy egyesek későbbi politikai választásai milyen élesen elválasztják majd őket egymástól.

Az első találkozó résztvevői számára mindez még jövő. Ők egy sokkal közvetlenebb problémával foglalkoznak.

Hogyan lehet könyvet kiadni? Hogyan lehet az író megfizetni?

Hogyan lehet olvasót találni? Hogyan lehet úgy fenntartani magyar kulturális életet, hogy közben az emberek nem értenek mindenben egyet?

A száz év alatt, amely elválaszt bennünket tőlük, a válaszok nagy része elavult. A kiadói technika, a sajtó, az államhatárok és az olvasási szokások megváltoztak. A kérdés azonban meglepően tartós maradt.

Egy kulturális közösség hosszú távú működéséhez nem elegendőek a művek. Szükség van olyan helyekre, ahol az emberek találkoznak, olyan intézményekre, amelyek közvetítik a műveket, és olyan kompromisszumokra, amelyek lehetővé teszik az együttműködést. Marosvécs ezért végül nem a kastély története.

Nem is egyetlen irodalmi irányzaté. Sokkal inkább annak a kísérletnek a története, amelyben különböző emberek megpróbáltak közös kulturális teret teremteni egy olyan világban, amely politikailag szétesett körülöttük.

Az asztalnál nem ültek egyformán gondolkodó emberek. Talán éppen ezért volt értelme ugyanahhoz az asztalhoz ülniük.

HÁTTÉRGYÁR

Függelék

HÁTTÉRGYÁR

Kronológia, 1918-1944

1918 őszén összeomlott az Osztrák-Magyar Monarchia, Erdélyben pedig néhány hónap alatt megszűnt az a politikai és intézményi rend, amelyben a magyar kulturális élet addig működött. A változás az irodalom számára nemcsak új államhatárt jelentett, hanem a könyvkiadás, az oktatás, a sajtó és az értelmiségi egzisztenciák egész rendszerének átalakulását is.

1918. december 1-jén a gyulafehérvári román nemzetgyűlés kimondta Erdély egyesülését Romániával. A következő években a politikai döntés fokozatosan mindennapi közigazgatási és társadalmi valósággá vált, amelyhez az erdélyi magyar értelmiségnek is alkalmazkodnia kellett.

1920. június 4-én a trianoni békeszerződés nemzetközi jogi értelemben is rögzítette az új magyar-román határt. Az addig sokak által még átmenetinek tekintett állapot ezzel tartós keretet kapott, és egyre sürgetőbb lett az önálló romániai magyar kulturális intézmények megszervezése.

1921-ben jelent meg Kós Károly, Zágoni István és Paál Árpád nevéhez kötődő Kiáltó szó. A szöveg a passzív várakozással szemben a helyben maradást, a politikai és gazdasági szerveződést, valamint az új körülmények között végzett munkát sürgette, ezért később a transzilvanista gondolkodás egyik alapidokumentumaként tartották számon.

1923 körül Berde Mária már egy szabad erdélyi írói munkaközösség szükségességéről írt. Ez még nem jelentette a későbbi Helikon részletes szervezeti tervét, de világosan jelezte, hogy az irodalmi élet szereplői egyre inkább hiányolják a folyóiratok és szerkesztőségi körök fölött álló közös fórumot.

1924-ben Kádár Imre, Kós Károly, Ligeti Ernő, Nyíró József, Paál Árpád és Zágoni István kezdeményezésére létrejött az Erdélyi Szépmíves Céh. A vállalkozás az előfizetéses könyvkiadásra épített, és néhány év alatt bebizonyította, hogy saját erdélyi magyar közönségre támaszkodó, igényes könyvkiadás gazdaságilag is működtethető.

1925-ben megindult a Szépmíves Céh rendszeres könyvsorozata. A kiadványok formai igényessége, az előfizetői rendszer és a szerzők körének fokozatos

bővülése megteremtette azt a kiadói hátteret, amelyre a későbbi helikoni munkaközösség is támaszkodhatott.

1926. június 17-éhez kapcsolja a szakirodalom Kemény János nevezetes meghívólevelét, amelyben erdélyi magyar írókat hívott marosvécsi kastélyába közös tanácskozásra. A meghívás nem kész irodalmi program elfogadására szólt, hanem az erdélyi magyar irodalom helyzetének és közös ügyeinek megtárgyalására.

1926. július 16–18. között zajlott az első marosvécsi Helikon-találkozó, és a fennmaradt dokumentumgyűjtemény is ezen dátumok alatt közli az első tanácskozás határozatait. A résztvevők szabad írói munkaközösség létrehozását határozták el, miközben tudatosan kerülték egy hagyományos, alapszabályokkal és tiszttikarral rendelkező egyesület felállítását.

1927 nyarán került sor a második találkozóra, amely már az első év tapasztalatait és az intézményesülés gyakorlati kérdéseit vizsgálta. Ekkor egyre szorosabbá vált a Helikon és az Erdélyi Szépmíves Céh kapcsolata, miközben napirendre kerültek az írói honoráriumok, a népművelés, a színház és a román, illetve szász írókkal kialakítandó kulturális kapcsolatok.

1927-ben Kemény János harmincezer lejes irodalmi díját Makkai Sándor Magyar fa sorsa című Ady-könyve kapta. A döntést a helikoni közösség saját világnézeti nyitottsága bizonyítékeként is értelmezte, mert a református püspök Ady életművét a korábbi politikai táborlogikát meghaladva próbálta értékelni.

1928 májusában megjelent az Erdélyi Helikon első száma Kolozsváron, az Erdélyi Szépmíves Céh kiadásában. A lap főszerkesztője mindvégig Bánffy Miklós

Kisbán Miklós néven –, induló szerkesztője Áprily Lajos volt, és a folyóirat 1944 szeptemberéig maradt fenn.

1929-ben az Erdélyi Helikon szerkesztését Kuncz Aladár vette át Áprily Lajostól. Ugyanebben az időszakban bontakozott ki a Berde Mária nevéhez kötődő „Vallani és vállalni” vita, amely az erdélyi magyar irodalom társadalmi szerepét és a történelmi témák túlsúlyát tette vita tárgyává.

1931-ben meghalt Kuncz Aladár, aki rövid idő alatt az erdélyi magyar irodalom egyik legfontosabb szerkesztője és közvetítő személyisége lett. Az Erdélyi Helikon szerkesztésében rövid átmeneti időszak következett Lakatos Imrével, majd 1932-től Kós Károly került szerkesztői szerepbe.

1932-től Kós Károly neve szerepelt a folyóirat szerkesztőjeként, mellette Kovács László fokozatosan egyre nagyobb gyakorlati szerkesztői szerepet vállalt. Az intézmény ezzel túlélte Kuncz halálát, de a közvetítő személyiség hiánya hosszabb távon is érzékelhető maradt.

1934-re az Erdélyi Szépmíves Céh már tízéves működésére tekinthetett vissza, és a marosvécsi tanácskozások is stabil hagyománnyá váltak. A fennmaradt dokumentumokból látható, hogy az éves találkozók napirendje ekkorra már jóval túlterjedt a szépirodalmon, és az erdélyi magyar kulturális intézményrendszer egészével foglalkozott.

A harmincas évek közepén egyre erősebben jelentkezett a fiatalabb nemzedék kritikája a helikoni kulturális elit irányával szemben. A társadalmi kérdések, a parasztság helyzete, a gazdasági válság és a politikai radikalizálódás új témákat hozott, amelyekre a húszas évek transzilvanista nyelve már nem minden esetben adott kielégítő választ.

1936–1937-ben a folyóirat címe rövid időre egyszerűen Helikon lett, majd ismét az Erdélyi Helikon nevet használta. A lap szerkesztési története közben is

változott, de Bánffy Miklós főszerkesztői szerepe a teljes 1928–1944 közötti időszakban fennmaradt.

1938-ban II. Károly román király diktatórikus rendszere felszámolta a korábbi pártpolitikai keretek jelentős részét, így a magyar kisebbségi politizálás intézményei is átalakultak. A Helikon kulturális autonómiája ettől nem szűnt meg, de az a politikai közeg, amelyben az 1926-os pluralista modell létrejött, egyre szűkebbé vált.

1939-ben Bánffy Miklós a román királyi rendszer keretei között működő Magyar Népközösség fontos vezető szereplője lett. Ugyanebben az évben a rendszeres marosvécsi nyári találkozók sorozata a háborús helyzet miatt megszakadt, és az addigi éves ritmust többé már nem sikerült tartósan helyreállítani.

1940. augusztus 30-án megszületett a második bécsi döntés, amely Észak-Erdélyt Magyarországhoz csatolta. Kolozsvár és Marosvécs ismét magyar állami fennhatóság alá került, miközben Dél-Erdély magyar közössége továbbra is Romániában maradt, ezért a korábbi egységes kisebbségi kulturális tér újabb politikai határral szakadt ketté.

1940 után alapvetően megváltozott az a helyzet, amelyben a Helikon 1926-ban megszületett. Az erdélyi magyar kulturális intézmények egy része már nem kisebbségi keretek között működött, de húsz év alatt kialakult önálló arculatuk és kapcsolatrendszerük miatt nem olvadtak egyszerűen bele a magyarországi kulturális életbe.

1942-ben ismét nagyobb marosvécsi találkozót rendeztek, de ez már nem jelentette az 1926 után kialakult rendszeres éves sorozat helyreállítását. A háborús környezet, az alapító nemzedék fogyatkozása és a politikai különbségek elmélyülése miatt a közösség működési feltételei gyökeresen megváltoztak.

1944-ben az Erdélyi Helikon a kilencedik számmal, szeptemberben megszűnt; addig tizenöt teljes és két csonka évfolyama jelent meg. A folyóirat 1928 és 1944 között a romániai, illetve erdélyi magyar irodalom egyik meghatározó fórumává vált, és munkatársainak köre messze túlnőtt az eredeti marosvécsi alapító társaságon.

1944 őszére maga a helikoni munkaközösség is elveszítette működésének intézményi feltételeit. A Romániai Magyar Irodalmi Lexikon összesítése szerint a kezdeti meghívotti körből kinövő közösség

megszűnésekor már ötvenöt író vallotta magát helikonistának, ami jól érzékelteti a tizennyolc év alatt lezajlott bővülést.

HÁTTÉRGYÁR

Az első Helikon névsorának problémája

Az első marosvécsi találkozó szereplőiről beszélve különbséget kell tenni a meghívottak, az utólag alapító tagként nyilvántartott személyek és az 1926. júliusi tanácskozáson ténylegesen jelen lévők között. A későbbi szakirodalomban éppen azért fordul elő többféle szám – huszonhét, huszonnyolc, huszonkilenc –, mert ezek a kategóriák gyakran összemosódnak.

A Romániai Magyar Irodalmi Lexikon szerint Kemény János huszonnyolc írónak küldött meghívást, miközben az ott közölt alapító névsor Keménnyel együtt huszonkilenc személyből áll. A lexikon az alapítók között Áprily Lajost, Bánffy Miklóst, Bárd Oszkárt, Bartalis Jánost, Berde Máriát, Endre Károlyt, Gulácsy Irént, Gyallay Domokost, Hunyady Sándort, Kacsó Sándort, Kádár Imrét, Kemény Jánost, Kós Károlyt, Kovács Dezsőt, Kuncz Aladárt, Ligeti Ernőt, Makkai Sándort, Molter Károlyt, Nagy Dánielt, Nyíró Józsefet, Olosz Lajost, Reményik Sándort, Sipos Domokost, Szabó Máriát, Szentimrei Jenőt, Szombati-Szabó Istvánt, Tabéry Gézát, Tamási Áront és Tompa Lászlót sorolja fel.

Ezt a huszonkilences névsort azonban nem szabad automatikusan úgy értelmezni, hogy valamennyien ott ültek 1926. július 16-án Marosvécsen. Az egykorú tudósításokat, az első találkozó jegyzőkönyvi anyagát és a későbbi visszaemlékezéseket egymással összevetve kell majd a végleges kézirat ellenőrzési szakaszában megállapítani, kik voltak fizikailag jelen mindhárom napon, kik érkeztek csak a találkozó egy részére, és kik maradtak távol.

Ez a különbségtétel nem jelentéktelen bibliográfiai apróság. Az „alapító” fogalma az intézmény későbbi emlékezetében szélesebb jelentést kapott annál, mint amit egy jelenléti ív rögzítene, ezért a végleges névsor mellett érdemes majd külön táblázatban feltüntetni a meghívást, a tényleges részvételt és a későbbi alapítói besorolást.

Az alapító kör

Áprily Lajos költő, tanár és később szerkesztő volt, akinek fegyelmezett, modern lírája fontos esztétikai tekintélyt adott a közönségnek. Az Erdélyi Helikon indulásakor ő lett a folyóirat első szerkesztője, majd Magyarországra költözése után Kuncz Aladár vette át szerepét.

Bánffy Miklós arisztokrata, író, grafikus, színházi ember és korábbi magyar külügyminiszter volt, ezért személyében szokatlanul sok politikai és kulturális tapasztalat találkozott. Az Erdélyi Helikon teljes fennállása alatt ő maradt a folyóirat főszerkesztője, a lap impresszumában Kisbán Miklós néven.

Bárd Oszkár orvos és író volt, aki a vidéki értelmiségi lét tapasztalatát is magával hozta a közösségbe. Pályája arra figyelmeztet, hogy a helikoni kör jóval szélesebb volt annál a néhány nagy névnél, amelyet az utókor leggyakrabban emleget.

Bartalis János költészetében a vidéki élet, a természet és a modern lírai megszólalás sajátos egysége alakult ki. A helikoni sokféleségben az ő jelenléte is azt bizonyította, hogy nem egyetlen költői iskola képviselőit hívták össze.

Berde Mária író és tanár már a Helikon létrejötte előtt felvetette egy szabad erdélyi írói munkaközösség gondolatát. Későbbi kritikája, különösen a „Vallani és vállalni” vita miatt, éppen azért különösen fontos, mert egy korai kezdeményező került szembe az intézmény kialakult működésének bizonyos vonásaival.

Endre Károly a korszak ma kevésbé ismert helikonistái közé tartozik, de alapítói besorolása jól mutatja, hogy a közösség története nem szűkíthető néhány kanonizált szerzőre. A végleges szereplői kislexikonban az ilyen kevésbé ismert alakoknak is rövid, pontos életrajzi bemutatást kell kapniuk.

Gulácsy Irén az egyik fontos női prózaíró volt a két világháború közötti erdélyi magyar irodalomban. Jelenléte Berde Máriával és Szabó Máriával együtt azt is megmutatja, hogy a Helikon nem kizárólag férfiak társasága volt, még ha vezető pozícióiban a korszak társadalmi viszonyainak megfelelően a férfiak domináltak is.

Gyallay Domokos íróként és szerkesztőként kapcsolódott az erdélyi kulturális élethez. Munkásságának részletesebb bemutatása különösen hasznos lehet majd a kislexikonban, mert rajta keresztül

a népszerűbb, szélesebb olvasóközönséghez szóló irodalom és a helikoni intézményrendszer kapcsolata is érzékeltethető.

Hunyady Sándor különleges helyet foglal el a névsorban, mert pályája Erdély és Budapest között mozgott, s a színházi és prózai világ egyaránt fontos volt számára. Jelenléte arra utal, hogy az alapítók Erdély és Magyarország kulturális terét már a kezdetektől átjárhatónak tekintették.

Kacsó Sándor újságíróként, íróként és később közéleti szereplőként is jelentős alak lett. Pályája különösen alkalmas annak bemutatására, miként kapcsolódott össze a sajtó, az irodalom és a kisebbségi közélet az erdélyi magyar nyilvánosságban.

Kádár Imre a Szépmíves Céh alapítói között már 1924-ben részt vett az intézményépítésben. A Helikonban ezért nem új szereplőként jelent meg, hanem olyan szervezőként, aki a könyvkiadás működésének gyakorlati tapasztalatát is behozta a közösségbe.

Kemény János huszonkét éves házigazdaként olyan szerepet vállalt, amelyre életkora és addigi irodalmi tekintélye alapján kevesen számíthattak volna. Mecénási lehetősége, marosvécsi kastélya és közvetítő

személyisége együtt teremttette meg azt a teret, amelyben az egymástól távol álló írók hosszabb időn keresztül rendszeresen találkozhattak.

Kós Károly az egész intézményi rendszer egyik kulcsszereplője volt, mert nála az irodalom, a könyvművészet, az építészet, a politika és a szervezés szorosan összetartozott. A Szépmíves Céh létrehozásától az Erdélyi Helikon szerkesztéséig végig jelen volt azokban a gyakorlati feladatokban, amelyek nélkül Marosvécs könnyen pusztá szellemi társaság maradhatott volna.

Kovács Dezső az alapító névsor kevésbé ismert alakjai közé tartozik, ezért szerepe külön ellenőrzést és pontos életrajzi jegyzetet igényel majd. Az ilyen szerzők bevonása fontos, mert a korabeli Helikon önképe szélesebb volt annál a kánonnál, amely száz év alatt kialakult.

Kuncz Aladár francia műveltsége, háborús internálási tapasztalata, szerkesztői tehetsége és közvetítő képessége miatt a Helikon egyik legfontosabb összetartó személyiségévé vált. 1929-től 1931-ben bekövetkezett haláláig az Erdélyi Helikon szerkesztőjeként is meghatározó szerepet játszott.

Ligeti Ernő újságíróként és íróként a romániai magyar nyilvánosság egyik aktív szereplője volt, és a Szépmíves Céh alapításában is részt vett. Életútja később tragikusan kapcsolódott a második világháború és a zsidóüldözés történetéhez, ezért portréja az egész korszak változásait is sűríti.

Makkai Sándor református püspökként és íróként egyszerre rendelkezett egyházi és kulturális tekintéllyel. Adyról írott Magyar fa sorsa című könyvének helikoni díjazása a közösség első éveinek egyik legfontosabb szimbolikus gesztusa lett.

Molter Károly íróként, kritikusként és tanárként vett részt az erdélyi irodalmi életben, a visszaemlékezések pedig gyakran humoros, társasági személyiségét is megőrizték. Levelezése és a hozzá kapcsolódó dokumentumok a marosvécsi közösség mindennapi működésének rekonstruálásában is használhatók.

Nagy Dániel a ma kevésbé olvasott alapítók közé tartozik, de a kortárs közegben elfoglalt helyét nem szabad az utólagos kánon alapján alábecsülni. A kislexikonban ezért nála is az egykorú szerepből, nem a mai ismertségből kell kiindulni.

Nyíró József a Szépmíves Céh alapítója, népszerű prózaíró és később politikai szereplő volt. Pályájának húszas évekbeli kulturális és negyvenes évekbeli politikai szakaszát külön kell kezelni, hogy a későbbi döntések se ne mossák el korábbi intézményépítő szerepét, se ne maradjanak ki az életút egészének bemutatásából.

Olosz Lajos költőként kapcsolódott a helikoni közösséghez, és jelenléte tovább erősítette a csoport lírai sokféleségét. Munkássága ma kevésbé ismert, ezért róla is célszerű lesz rövid bibliográfiai és életrajzi tájékoztatást adni.

Reményik Sándor már a húszas években nagy olvasótáborral rendelkező költő volt, akinek műveit sokan a kisebbségi magyar tapasztalat közvetlen megszólaltatásaként olvasták. A későbbi politikai emlékezet erősen átformálta megítélését, ezért a könyvben következetesen külön kell választani saját korának Reményik-képét az utólagos értelmezésektől.

Sipos Domokos fiatalon elhunyt íróként különleges helyet foglal el az alapító névsorban. Rövid pályája azt is jelzi, hogy a Helikon első nemzedékének történetét már nagyon korán személyes veszteségek kísérték.

Szabó Mária az alapító közösség női tagjai közé tartozott, és az utókor jóval kevesebb figyelmet szentelt neki, mint több férfi kortársának. A szereplői kislexikon egyik feladata éppen az lehet, hogy az ilyen háttérbe szorult helikonisták helyét is visszaadja a történetben.

Szentimrei Jenő költő, író, újságíró és kulturális szervező volt, aki a korszak számos intézményi és sajtókezdeményezésében részt vett. Aktivitása jól példázza azt a korszakot, amikor ugyanaz a személy egyszerre lehetett szerző, szerkesztő, szervező és közéleti szereplő.

Szombati-Szabó István költő és református lelkész volt, így személyében az egyházi és irodalmi világ kapcsolata is megjelent. A Helikon alapító körének társadalmi sokszínűsége részben éppen az ilyen eltérő hivatású szerzők jelenlétéből adódott.

Tabéry Géza prózaíróként és szervezőként is aktív tagja volt a közösségnek, későbbi körlevelei pedig értékes forrásokat jelentenek a Helikon belső működéséhez. Makkai Sándor díjazásakor mondott laudációja különösen jól tükrözi azt az igényt, hogy a közösség az irodalmi értékítéletet ne rendelje egyszerűen politikai táborok alá.

Tamási Áron az alapító kör fiatalabb nemzedékéhez tartozott, és pályájának legfontosabb művei még előtte álltak. Későbbi sikere jól példázza, hogy a Helikon nemcsak már kialakult tekintélyeket kapcsolt össze, hanem olyan szerzőket is segített, akik a következő évtizedek magyar irodalmának meghatározó alakjaivá váltak.

Tompa László költészete szorosan kapcsolódott az erdélyi tájhoz és a kisebbségi élet tapasztalatához, de művészete nem szűkíthető regionális dokumentumra. Áprily és Reményik mellett ő is fontos eleme volt annak a lírai sokféleségnek, amely a Helikon első korszakát jellemezte.

Az alapító névsor egészét nézve különösen feltűnő, mennyire eltérő társadalmi és szakmai háttérből érkeztek a résztvevők. A közösségben arisztokrata, püspök, lelkész, tanár, orvos, újságíró, szerkesztő, hivatásos író és többféle politikai tapasztalattal rendelkező értelmiségi találkozott, ezért az 1926-os kísérlet lényegét valóban nem valamely közös ideológia, hanem a közös intézmények létrehozásának szándéka adta.

Az Erdélyi Helikon szerkesztésének fő állomásai

Az Erdélyi Helikon első száma 1928 májusában jelent meg, és kezdettől az Erdélyi Szépmíves Céh kiadásában állt. A főszerkesztő Bánffy Miklós volt, aki Kisbán Miklós néven szerepelt az impresszumban, miközben az operatív szerkesztői munka több kézen ment át.

A lap indulásakor Áprily Lajos végezte a szerkesztői munkát, majd magyarországi távozásával Kuncz Aladár vette át a feladatot 1929-ben. Kuncz 1931-es halála után rövid ideig Lakatos Imre szerkesztette a folyóiratot, 1932-től Kós Károly került ebbe a szerepbe, mellette pedig Kovács László egyre fontosabb gyakorlati szerkesztői munkát végzett.

A szerkesztési struktúra változásai ellenére a lap meglepő folytonosságot mutatott. Az első szám 1928 májusában, az utolsó 1944 szeptemberében jelent meg; a repertórium szerint az egész időszak tizenöt teljes és két csonka évfolyamot, összesen 173 számot fogott át.

A folyóirat szerzői köre messze túlterjedt a Helikon eredeti alapítóin. A bibliográfiai repertórium amerikai,

angol, francia, német, román és számos más irodalom fordításait, valamint magyarországi szerzők műveit is nyilvántartja, ami alátámasztja, hogy a lap tudatosan nem kívánt regionális belterjességbe zárkozni.

Az Erdélyi Helikon története ezért önmagában is megmutatja a marosvécsi vállalkozás egyik legfontosabb eredményét. Az 1926-os találkozón még csak tervként felvetett független közös folyóirat két évvel később megvalósult, majd a háborús összeomlásig fennmaradt, vagyis jóval tartósabbnak bizonyult, mint számos korabeli irodalmi kezdeményezés.

A marosvécsi találkozók áttekintése

A Helikon történetének rekonstrukciója során fontos különbséget tenni a rendszeresen megtartott nyári találkozók, a kisebb létszámú későbbi összejövetelek és az utólagos megemlékezések között. A marosvécsi közösség erejét hosszú időn keresztül éppen az adta, hogy a tagok nem pusztán levelezésben vagy folyóiratok hasábjain érintkeztek, hanem személyesen is találkoztak, és a közös ügyeket visszatérően megvitatták.

1926 volt az alapítás éve. Az első találkozó július közepén zajlott, és a fennmaradt dokumentumok alapján ekkor alakult ki a későbbi működés legfontosabb elve: nem hagyományos egyesületet, hanem laza írói munkaközösséget kívántak létrehozni. A találkozó résztvevői nem közös esztétikai programot fogadtak el, hanem olyan intézményi együttműködést kerestek, amely különböző világnézetű és művészi felfogású szerzőket is össze tud kapcsolni.

1927-ben már az előző év döntéseinek gyakorlati következményeit is vizsgálták. Az Erdélyi Szépmíves Céh szerepe megerősödött, az írói honoráriumok és a könyvkiadás gazdasági helyzete mellett pedig egyre

nagyobb figyelmet kapott a népművelés, a színház és a román, illetve szász írókkal való kapcsolat kérdése. A második találkozó azt jelezte, hogy az első év nem alkalmi kísérlet volt.

1928-ban a Helikon történetének egyik legfontosabb intézményi eredménye az Erdélyi Helikon folyóirat megindulása lett. A marosvécsi közösségnek ezzel már nemcsak éves találkozója és kapcsolata volt a Szépmíves Céhhez, hanem saját rendszeresen megjelenő fóruma is, amely a közösség irodalmi arculatát egész évben közvetíteni tudta.

1929-ben a társaságon belüli esztétikai és társadalmi különbségek élesebben jelentek meg. A „Vallani és vállalni” vita arra kényszerítette a közösséget, hogy világosabban szembenézzen azzal, mit jelent az irodalmi szabadság, és milyen felelősséget vállalhat vagy kell vállalnia az írónak saját társadalmával szemben.

1930 körül már jól látszott, hogy a Helikon nem egyszerűen írói találkozó, hanem intézményi hálózat központja lett. A könyvkiadás, a folyóirat és az éves tanácskozások egymást erősítették, miközben a közösség egyre több kulturális területre próbált hatást gyakorolni.

1931 Kuncz Aladár halála miatt súlyos törést jelentett. A közösség nemcsak szerkesztőt veszített, hanem olyan személyiséget is, aki a különböző írói körök között közvetített, és aki az európai kulturális kapcsolatok fenntartásában is fontos szerepet játszott.

1932-től új szerkesztői egyensúly alakult ki az Erdélyi Helikon körül. Kós Károly és Kovács László szerepe megerősödött, miközben a lapnak meg kellett őriznie azt a nyitottságot, amelyet Kuncz szerkesztői gyakorlata kialakított.

1933–1934-ben a Helikon már teljesen beágyazódott az erdélyi magyar kulturális életbe. A találkozók napirendje fokozatosan kiszélesedett, és az irodalom mellett színházi, oktatási, népművelési és kulturális szervezési ügyek is rendszeresen szerepeltek.

1935 körül egyre látványosabban jelentkezett a generációs feszültség. A fiatalabb szerzők részéről erősödött az az igény, hogy az irodalom közvetlenebbül foglalkozzon társadalmi kérdésekkel, és kevésbé elégedjen meg a korábbi transzilvanista kulturális program ismétlésével.

1936–1937-ben a lap szerkesztési és névváltozásai is arra utaltak, hogy az intézményi forma alkalmazkodni

próbál az új kulturális helyzethez. A Helikon továbbra is erős fórum maradt, de az európai politikai környezet gyors radikalizálódása már egyre nehezebbé tette a húszas évek pluralista kompromisszumainak fenntartását.

1938-ban Románia politikai rendszere átalakult, a királyi diktatúra pedig megszüntette a korábbi pártpolitikai keretek nagy részét. Az erdélyi magyar kulturális intézmények tovább működtek, de a politikai mozgástér beszűkülése miatt a közélet és az irodalom viszonya új helyzetbe került.

1939-ben még megtartották a marosvécsi találkozót, de a második világháború kitörése már lezárta a rendszeres éves összejövetelek korszakát. A következő években a Helikon személyes találkozási rendszere már nem tudott a korábbi ritmusban működni.

1940-ben a második bécsi döntés alapvetően megváltoztatta a közösség politikai környezetét. Marosvécs és Kolozsvár ismét Magyarországhoz került, miközben az erdélyi magyar kulturális tér egy része továbbra is Romániában maradt, ezért a korábbi egységes kisebbségi intézményrendszer újabb határhelyzetbe került.

1941-ben a háborús viszonyok és az új állami keretek miatt a korábbi marosvécsi működési modell már csak részlegesen volt fenntartható. A folyóirat és a kiadói munka tovább élt, de az éves személyes találkozások által biztosított közösségi kohézió meggyengült.

1942-ben még egyszer nagyobb szabású marosvécsi találkozót tartottak. Ez már nem egy új korszak kezdetét jelentette, hanem inkább annak bizonyítékát, hogy az alapítók és a később csatlakozó tagok továbbra is fontosnak tartották a helikoni hagyományt.

1943-ban a háborús környezet tovább szűkítette a kulturális élet lehetőségeit. A Helikon még fennmaradt, de intézményi működése egyre inkább a folyóirat és a személyes kapcsolatok hálózatára szorult vissza.

1944-ben a front, a német megszállás, a deportálások, a politikai összeomlás és az újabb hatalomváltás végleg megszüntette azt a közeget, amelyben a Helikon működni tudott. Az Erdélyi Helikon utolsó számai ebben az évben jelentek meg, a Szépmíves Céh működése megszakadt, és a marosvécsi munkaközösség történeti értelemben lezárult.

A találkozók története így nem egyszerűen tizennyolc évnyi irodalmi eseménysor. Sokkal inkább annak

lenyomata, hogyan próbált egy kulturális közösség több egymást követő politikai rendszerben is működőképes maradni, miközben az államhatárok, a politikai intézmények és a társadalmi feltételek újra meg újra megváltoztak.

Fő elsődleges források

Az első és legfontosabb forráscsoportot a Helikon, az Erdélyi Szépmíves Céh és a kapcsolódó intézmények saját dokumentumai alkotják. Ezek nélkül a történet könnyen utólagos értelmezések sorává válna, ezért a végleges kézirat minden fontosabb szervezeti állítását lehetőség szerint korabeli irattal vagy sajtóforrással kell alátámasztani.

Kiemelkedő jelentőségű az Erdélyi Szépmíves Céh 1924–1944 című dokumentumgyűjtemény, amely az alapító évektől a háborús korszakig sokféle eredeti iratot, határozatot, jegyzőkönyvet és levelezést közöl. A kötet különösen fontos az 1926-os első marosvécsi találkozó és a későbbi éves tanácskozások rekonstruálásához.

Ugyancsak elsődleges forrásként használható az Erdélyi Helikon teljes folyóiratanyaga. A lap nemcsak szépirodalmi közléseket tartalmaz, hanem szerkesztői állásfoglalásokat, kritikákat, beszámolókat és olyan vitákat is, amelyek közvetlenül dokumentálják a helikoni közösség szellemi fejlődését.

A Pásztortűz szintén fontos korabeli forrás. A lap egyes írásai, tudósításai és visszatekintései segítenek

megérteni, hogyan látta a Helikont egy másik erdélyi magyar irodalmi fórum, és milyen szerkesztőségi, esztétikai különbségek voltak a különböző lapok között.

Az Ellenzék különösen értékes a marosvécsi találkozók korabeli sajtóvisszhangjának feltárásához. A felhasznált 1927-es, 1928-as és későbbi tudósításokból jól rekonstruálható, milyen ügyeket tartott fontosnak a nyilvánosság, és hogyan változott a Helikon megítélése.

A Székely Napló 1926. júliusi száma az első marosvécsi találkozó közvetlen előzményének egyik fontos sajtóforrása. Különösen értékes azért, mert még az esemény előtt mutatja meg, milyen várakozások kapcsolódtak az összejövetelhez, és hogyan értelmezték a kezdeményezést kortárs újságírók.

A Magyar Szó, a Déli Hírlap, a Délvidéki Magyarság, a Láthatár, valamint más korabeli lapok által közölt hírek és értelmezések arra is használhatók, hogy a Helikon erdélyi és magyarországi recepcióját össze lehessen vetni. Ezek a források segítenek elkerülni, hogy a közösségről kizárólag saját önértelmezése alapján alakuljon ki kép.

Külön forráscsoportot alkotnak a levelezések. Kós Károly, Kuncz Aladár, Molter Károly, Tabéry Géza, Bánffy

Miklós és mások fennmaradt levelei gyakran olyan szervezési részleteket, személyes konfliktusokat és pénzügyi problémákat mutatnak meg, amelyek a nyilvános nyilatkozatokból nem derülnek ki.

Fontos elsődleges vagy kvázi elsődleges források a későbbi visszaemlékezések is, de ezeket mindig óvatosan kell kezelni. A több évtizedes időbeli távolság, a politikai környezet változása és az utólag kialakult helikoni legenda mind befolyásolhatta, hogyan emlékeztek vissza a résztvevők.

Az Arcanumból kapott anyagok

A könyv egyik sajátos forrásrétegét azok a cikkek és tanulmányok adják, amelyeket az Arcanum Digitális Tudománytárból válogattunk ki. Ezek között korabeli tudósítások és jóval későbbi irodalomtörténeti visszatekintések egyaránt találhatók, ezért nem egységes forráscsoportként, hanem keletkezési idejük szerint kell őket kezelni.

A Kortárs 1986-os tanulmánya már történeti távlatból vizsgálja a Helikont, és különösen alkalmas az intézmény utóéletének, valamint a nyolcvanas évekre kialakult értelmezések feltárására. A szöveg adatai önmagukban is használhatók, de legalább ilyen fontos az a szemlélet, ahogyan a korszak irodalomtörténete a két világháború közötti erdélyi magyar kultúrát értelmezte.

Az Igaz Szó 1968-as és 1969-es anyagai szintén fontosak a háború utáni emlékezet vizsgálatához. Ezekből jól látszik, hogyan lehetett a kommunista Romániában a Helikonról beszélni, mely szereplőket emelték ki, és mely fogalmak szorultak háttérbe.

A Korunk 1978-as, 2012-es és 2018-as cikkei már több eltérő korszak értelmezését képviselik. Ez különösen hasznos, mert ugyanannak az intézménynek a megítélése összevethető a késő szocialista és a rendszerváltás utáni időszakban.

A Forrás 2013-as tanulmánya, a Jelenkor 1984-es írása, a Literatura 1977-es anyaga, valamint a többi elküldött irodalomtörténeti szöveg több ponton segít pontosítani a személyes kapcsolatok, a szerkesztési viták és a transzilvanizmus értelmezésének részleteit.

A későbbi Helikon, A Hét, Európai Utas, Krónika és más folyóiratok írásai elsősorban az emlékezet és az újraértelmezés történetéhez használhatók. Ezeket nem szabad automatikusan ugyanazon bizonyító erővel kezelni, mint a húszas-harmincas évek elsődleges dokumentumait, de az utóélet bemutatásához kifejezetten értékesek.

Fontos nyílt digitális források

A Magyar Elektronikus Könyvtár több alapvető dokumentumot és irodalomtörténeti kézikönyvet tesz hozzáférhetővé. Különösen fontos a Romániai Magyar Irodalmi Lexikon, az Erdélyi Szépmíves Céh dokumentumgyűjteménye és az Erdélyi Helikon repertóriuma, amelyekből személyi, intézményi és bibliográfiai adatok egyaránt ellenőrizhetők.

Az Elektronikus Periodika Archívum a Nyugat, valamint számos későbbi folyóirat digitalizált anyagával segíti a kutatást. Kuncz Aladár, Áprily Lajos, Makkai Sándor, Tamási Áron és más helikonisták korabeli magyarországi recepciója e források alapján jól követhető.

Az OSZK digitális gyűjteményei a személyi és sajtótörténeti kutatásban különösen hasznosak. A Nyugat szerzői oldalai, bibliográfiai adatai és kapcsolódó digitalizált anyagai fontos ellenőrzési lehetőséget adnak a könyv személyi fejezeteihez.

A Kriterion digitális lexikonanyagai több helyen könnyen áttekinthető összefoglalást adnak a helikoni

munkaközösségről és az Erdélyi Helikon történetéről. Ezeket azonban a végleges kéziratban célszerű a részletesebb elsődleges forrásokkal és tudományos szakirodalommal együtt használni.

Válogatott szakirodalmi irányok

A marosvécsi Helikonról szóló szakirodalmat több csoportra érdemes bontani. Az elsőbe azok a művek tartoznak, amelyek a két világháború közötti erdélyi magyar irodalom egészét vizsgálják, és ezen belül helyezik el a Helikont, a Szépmíves Céhet és a transzilvanizmust.

A második csoport az egyes szereplők életrajzi és irodalomtörténeti feldolgozásait foglalja magában. Különösen fontosak Kós Károlyról, Bánffy Miklósról, Kuncz Aladárról, Áprily Lajosról, Tamási Áronról, Makkai Sándorról, Reményik Sándorról és Nyíró Józsefről szóló monográfiák.

A harmadik csoportba a transzilvanizmus eszmetörténeti feldolgozásai tartoznak. Ezeknél különösen fontos figyelni arra, hogy a fogalmat ne egyetlen egységes ideológiaként kezeljük, hanem a különböző szerzőknél eltérő jelentéseit külön is megvizsgáljuk.

A negyedik csoport a román-magyar kulturális kapcsolatokról szóló kutatásokat foglalja magában. Ezek

segítenek ellenőrizni, mennyire valósultak meg a Helikon programjában megfogalmazott együttműködési elképzelések, és hol maradtak elsősorban szándékok.

Az ötödik csoportba a könyv- és sajtótörténeti munkák sorolhatók. A Szépmíves Céh üzleti modelljének, előfizetői rendszerének, példányszámainak és szerzői honoráriumainak pontos bemutatásához ezek legalább olyan fontosak, mint az irodalomtörténeti elemzések.

A hatodik csoportot a politikai és társadalomtörténeti szakirodalom alkotja. A két világháború közötti Románia kisebbségpolitikája, a magyar kisebbségi pártok működése, a román szélsőjobboldal, a második bécsi döntés és a második világháború erdélyi következményei nélkül a Helikon utolsó évei nem értelmezhetők pontosan.

A végleges forráskezelés elvei

A könyvben nem érdemes minden bekezdést lábjegyzetekkel megterhelni, de a vitatható vagy különösen fontos állításokhoz pontos forrás szükséges. Különösen igaz ez a résztvevők számára, a találkozók dátumaira, a politikai szerepvállalásokra, a pénzügyi adatokra és a későbbi visszaemlékezésekből származó anekdotákra.

Ahol korabeli és későbbi forrás eltér egymástól, ott nem kell mesterségesen egyetlen változatot kiválasztani. Érdemes inkább jelezni az eltérést, és megmutatni, mi okozhatja: más kategóriát számolnak, eltérő emlékezetből dolgoznak, vagy az utólagos intézményi önkép módosította a korábbi adatot.

A személyes visszaemlékezésekből származó jeleneteket különösen óvatosan kell használni. Ezek adják a könyv élő, emberi részleteinek jelentős részét, de nem minden anekdota tekinthető szó szerint ellenőrizhető történeti ténynek.

A végleges kézirat egyik fontos erénye éppen az lehet, hogy különválasztja a dokumentálható történetet és a

helikoni legendát, miközben mindkettőt megőrzi. Marosvécs ugyanis nemcsak az volt, ami 1926 és 1944 között ténylegesen történt, hanem az is, ahogyan az eseményekre a következő száz évben emlékeztek.

HÁTTÉRGYÁR

Szereplői kislexikon

Áprily Lajos

Áprily Lajos költő, tanár és szerkesztő a két világháború közötti erdélyi magyar líra egyik legfontosabb alakja volt. Költészetének erdélyi tájélménye, formai fegyelme és modern érzékenysége jól példázta, hogy a regionális kötődés nem szükségszerűen jelent provincializmust.

Az első marosvécsi körhöz tartozott, majd az 1928-ban induló Erdélyi Helikon első szerkesztője lett. Magyarországra költözése után is szorosan kapcsolódott az erdélyi irodalomhoz, életútja pedig jól mutatja, mennyire átjárható maradt a magyarországi és az erdélyi magyar kulturális tér.

Bánffy Miklós

Bánffy Miklós író, politikus, grafikus, rendező és arisztokrata volt, akinek életében a kultúra és a közélet egymástól alig választható el. Korábban magyar külügyminiszterként is működött, majd erdélyi visszatérése után egyre fontosabb szerepet vállalt a romániai magyar kulturális és politikai intézményekben.

Az Erdélyi Helikon teljes fennállása alatt a folyóirat főszerkesztője volt, Kisbán Miklós néven szerepelt az impresszumban. A harmincas-negyvenes években politikai pályája a román-magyar kompromisszumkeresés felé vitte, és ebben fokozatosan eltávolodott azoktól a kortársaitól, akik a radikálisabb politikai irányokat választották.

Bartalis János

Bartalis János lírájában a természet, a falusi környezet és a modern magyar költészet formakeresése találkozott. Költészetének jelentősége abban is állt, hogy az erdélyi tapasztalatot nem egyszerűen tájleírásként, hanem személyes és modern lírai világgént tudta megszólaltatni.

A helikoni közösségben azokat a szerzőket képviselte, akiknek irodalmi súlya kevésbé közéleti szerepükből, mint inkább műveikből következett. Jelenléte ezért a közösség esztétikai sokféleségének egyik fontos eleme volt.

Berde Mária

Berde Mária író, tanár és közéleti gondolkodó volt, aki már a húszas évek elején felvetette egy szabad erdélyi írói munkaközösség létrehozásának szükségességét.

Ezzel gondolatilag megelőlegezte azt a szervezeti formát, amely később Marosvécsen részben megvalósult.

A „Vallani és vállalni” vitában ugyanakkor élesen bírálta az erdélyi magyar irodalom bizonyos tendenciáit, különösen a történelmi témák túlsúlyát és a társadalmi kérdésektől való távolságot. Életútja ezért egyszerre kapcsolódik a Helikon létrejöttéhez és annak egyik legfontosabb belső kritikájához.

Kacsó Sándor

Kacsó Sándor íróként, újságíróként és közéleti szereplőként is jelentős alakja volt a romániai magyar nyilvánosságnak. Pályája jól mutatja, hogy a két világháború közötti erdélyi kulturális életben az irodalom és az újságírás sokkal szorosabban kapcsolódott egymáshoz, mint a későbbi intézményes irodalmi világban.

A Helikonhoz való kötődése mellett közéleti tevékenysége is fontos maradt. Személyén keresztül jól érzékelhető, hogyan váltak az írók gyakran közösségi szereplőkké egy kisebbségi társadalomban.

Kádár Imre

Kádár Imre az Erdélyi Szépmíves Céh alapításában is részt vett, így már a marosvécsi találkozók előtt az erdélyi magyar intézményépítés egyik szereplője volt. Tevékenysége arra emlékeztet, hogy a Helikon nem a semmiből nőtt ki, hanem részben már működő szervezetekre és személyes hálózatokra támaszkodott.

Az ilyen szervező személyiségek szerepe kevésbé látványos az irodalomtörténetben, mint a nagy íróké, mégis nélkülözhetetlen volt. A könyvkiadás, a terjesztés és a közös kulturális programok működéséhez éppen ilyen intézményi tapasztalat kellett.

Kemény János

Kemény János a marosvécsi Helikon történetének központi alakja, noha nem ő volt a társaság legtekintélyesebb írója. Huszonkét évesen vállalta, hogy kastélyában vendégül látja az erdélyi magyar irodalom különböző irányzatainak képviselőit, és ezzel olyan semleges teret biztosított, amelyet egyik szerkesztőség vagy politikai csoport sem sajátíthatott ki.

Mecénási szerepe mellett szervezői és közvetítői képessége is fontos volt. Irodalmi díjakat alapított, támogatta az intézményeket, és hosszú éveken át biztosította a marosvécsi találkozók személyes és anyagi

hátterét.

Kós Károly

Kós Károly építész, író, grafikus, szerkesztő és politikai szervező volt, akinek egész pályáját a gyakorlati intézményteremtés jellemezte. A Kiáltó szó programjától az Erdélyi Szépmíves Céh megalapításán át az Erdélyi Helikon szerkesztéséig folyamatosan jelen volt az erdélyi magyar kulturális élet újjászervezésében.

Számára az irodalom nem választható el a közösségi struktúráktól. A könyv, a lap, az épület és a politikai szervezet ugyanannak a kérdésnek a különböző megoldásai voltak: hogyan lehet működőképes kulturális világot létrehozni ott, ahol a korábbi intézményi rend megszűnt.

Kuncz Aladár

Kuncz Aladár író, kritikus és szerkesztő volt, akinek első világháborús franciaországi internálása később a Fekete kolostor alapélményévé vált. A Helikon történetében azonban legalább ilyen fontos szerkesztői és közvetítő szerepe.

1929-től haláláig az Erdélyi Helikon meghatározó szerkesztője lett. Európai tájékozottsága, személyes

diplomáciája és a különböző irodalmi irányok közötti közvetítő képessége miatt a helikoni pluralizmus egyik legfontosabb gyakorlati fenntartójává vált.

Ligeti Ernő

Ligeti Ernő író és újságíró a romániai magyar sajtó egyik fontos alakja volt. Az Erdélyi Szépmíves Céh alapításában is részt vett, így a marosvécsi intézményi rendszer előtörténetéhez ugyanúgy hozzátartozik, mint későbbi működéséhez.

Életútjának tragikus vége a második világháború és a zsidóüldözés erdélyi történetéhez kapcsolódik. Sorsa különösen világosan mutatja, milyen messz került 1944 világa az 1926-os marosvécsi együttműködés lehetőségeitől.

Makkai Sándor

Makkai Sándor református püspök, író és esszéista volt, aki egyházi tekintélyét és irodalmi érdeklődését sajátos módon kapcsolta össze. Adyról írott Magyar fa sorsa című könyve a Helikon egyik korai, szimbolikusan is fontos díját kapta.

Makkai alakja azért is jelentős, mert rajta keresztül jól látható a kisebbségi lét értelmezésének változása.

Későbbi pályája és Magyarországra költözése azt bizonyította, hogy az 1920-as években kialakított transzilvanista válaszok sem minden résztvevő számára bizonyultak véglegesnek.

Molter Károly

Molter Károly író, kritikus és tanár volt, aki hosszú időn keresztül részt vett az erdélyi magyar irodalmi életben. A visszaemlékezések gyakran társasági humorát és élénk személyiségét is kiemelik, ami a marosvécsi találkozók emberi oldalának rekonstruálásában különösen értékes.

Levelezése és kortársi emlékei a Helikon intézményi működésének kevésbé hivatalos rétegét is feltárják. Ezekből látható, hogy az irodalmi közösséget nemcsak programok és határozatok, hanem személyes viszonyok, tréfák, sértődések és barátságok is összetartották.

Nyíró József

Nyíró József író, szerkesztő és később politikus volt, aki a húszas években az erdélyi magyar intézményépítés egyik aktív szereplőjeként működött. Az Erdélyi Szépmíves Céh alapítói közé tartozott, és a marosvécsi közösség munkájában is részt vett.

A negyvenes években politikai pályája már egészen más kérdéseket vetett fel, ezért életútjának kulturális és politikai szakaszát nem szabad összemosni. Későbbi szerepvállalása ugyanakkor a Helikon történetének is fontos része, mert megmutatja, mennyire eltérő politikai irányokba jutottak el egykori tagjai.

Reményik Sándor

Reményik Sándor a két világháború közötti erdélyi magyar líra egyik legismertebb költője volt. Verseinek jelentős részét kortársai a kisebbségi magyar lét közösségi megszólaltatásaként olvasták, és emiatt tekintélye jóval túlterjedt a szűk irodalmi körökön.

Utóélete erősen politikai jellegűvé vált, ezért különösen fontos saját korának recepcióját és a későbbi értelmezéseket elválasztani. A Helikonban betöltött szerepe ugyanakkor világosan mutatja, hogy a közösségben erősen nemzeti hangú szerző és kozmopolitább tájékozottságú író egyaránt helyet kaphatott.

Szentimrei Jenő

Szentimrei Jenő költő, író, újságíró és szervező volt, akinek pályája több erdélyi kulturális kezdeményezéssel

összekapcsolódott. Tevékenysége jól példázza a korszak értelmiségi életének sokfunkciós jellegét, amikor ugyanaz az ember egyszerre írt, szerkesztett, szervezett és közéleti feladatokat vállalt.

A marosvécsi közösségben az ilyen személyiségek különösen fontosak voltak. Ők biztosították azt a napi kapcsolati hálót, amely nélkül az évente egyszeri nagy találkozók nem válhattak volna tartós intézménnyé.

Tabéry Géza

Tabéry Géza író és kulturális szervező a Helikon első évtizedének aktív szereplője volt. Makkai Sándor díjazásakor elmondott méltatása különösen jól tükrözte a közösség önképét, amely az irodalmi értékítéletet lehetőség szerint a hagyományos politikai táborok fölé akarta helyezni.

Levelezése és szervezői tevékenysége a marosvécsi közösség mindennapi történetéhez is fontos forrás. Az ilyen dokumentumok sokszor pontosabban mutatják meg az intézmény működését, mint a későbbi ünnepi visszaemlékezések.

Tamási Áron

Tamási Áron az első marosvécsi nemzedék fiatalabb tagjai közé tartozott, és legfontosabb művei még előtte álltak. Farkaslaka, amerikai tapasztalatai és hazatérése olyan nézőpontot adott neki, amelyből a székely világ egyszerre vált helyi és egyetemes irodalmi anyaggá.

Pályája a Helikon egyik legfontosabb sikertörténete. Megmutatta, hogy az erdélyi intézményrendszer nemcsak már ismert szerzők védőernyője lehet, hanem új irodalmi hangok országos jelentőségűvé válását is segítheti.

Válogatott bibliográfia

Elsődleges dokumentumok és dokumentumkiadások

Erdélyi Szépmíves Céh 1924–1944. Dokumentumok. A kötet a Céh, a marosvécsi Helikon és a kapcsolódó kulturális intézmények történetéhez alapvető leveleket, jegyzőkönyveket, határozatokat és szervezeti iratokat közöl. A könyv teljes szövege a Magyar Elektronikus Könyvtárban is hozzáférhető, ezért a végleges kézirat ellenőrzésének egyik fő forrása lehet.

Erdélyi Helikon, 1928–1944. A folyóirat teljes anyaga elsődleges forrás a helikoni irodalmi értékrend, a szerkesztői politika, a viták, a fordítások és a kortárs könyvrecepció vizsgálatához. Galambos Ferenc repertóriumuk több mint négyezer tételt rendszerez, és külön kereshető digitális adatbázisban is elérhető.

Galambos Ferenc: Az Erdélyi Helikon írói és írásai, 1928–1944. A repertórium szerző, évfolyam és tárgy szerint segít visszakeresni a lap anyagát. Az OSZK és az Erdélyi Magyar Adatbank bibliográfiai nyilvántartása is rögzíti a munkát.

Kelemen Ilona – Réthy Andor – Váczy Leona: Az Erdélyi Helikon költészeti anyagának repertórium, 1928–1944. A bibliográfia különösen a folyóirat költészeti anyagának és szerzői hálózatának feltérképezéséhez használható. A repertórium 1973-ban az Erdélyi Helikon költői című antológia részeként is megjelent.

Korabeli sajtóanyagok

Székely Napló, 1926. július. A könyvhöz felhasznált újságoldal közvetlenül az első marosvécsi találkozó idején készült, ezért különösen fontos annak rekonstruálásához, hogyan értelmezte a kortárs sajtó a kezdeményezést még a későbbi helikoni legenda kialakulása előtt.

Ellenzék, 1927, 1928 és 1939. A cikkek az éves találkozók napirendjéről, a díjakról, a kulturális programokról és a Helikon intézményi fejlődéséről adnak közvetlen tudósításokat. Különösen értékes az 1927-es anyag, amelyből a második találkozó gyakorlati céljai és a Makkai-díj jelentősége is rekonstruálható.

Pásztortűz, 1928, 1929 és 1934. A lap tudósításai és értelmezései azért fontosak, mert részben kívülről, részben ugyanazon erdélyi irodalmi közegen belülről mutatják a Helikon működését. Az anyagok a találkozók

társasági atmoszférájához és a kortárs irodalmi erőviszonyokhoz is adnak adatokat.

Magyar Szó, 1931; Láthatár, 1934; Magyar Hírlap, 1934; Magyarország, 1935; Déli Hírlap, 1939; Délvidéki Magyarország, 1942. Ezek az írások elsősorban a Helikon szélesebb magyar sajtórecepciójának vizsgálatához használhatók. Segítségükkel összevethető, miként beszélt önmagáról a helikoni közösség, és milyen képet láttak róla más városok és más politikai-kulturális közegek.

Folyóiratok és korabeli irodalmi fórumok

Nyugat. A folyóirat különösen Kuncz Aladár, Áprily Lajos és az erdélyi magyar irodalom magyarországi recepciójának kutatásához fontos. A Nyugat digitalizált anyaga az OSZK és az EPA felületein nagyrészt szabadon kutatható.

Pásztortűz. A folyóirat önálló tanulmányozása azért is fontos, mert az Erdélyi Helikon megindítása nem kulturális vákuumban történt. A két lap közötti hasonlóságok és különbségek segítségével pontosabban bemutatatható, mit jelentett a húszas évek végén a modernség és a hagyomány kérdése az erdélyi magyar irodalomban.

Erdélyi Fiatalok, 1930–1940. A folyóirat a fiatalabb nemzedék gondolkodásának rekonstruálásához különösen fontos ellenpontja az Erdélyi Helikonnak. Az Erdélyi Magyar Adatbank a lap repertóriumát is hozzáférhetővé teszi.

Visszaemlékezések és oral history jellegű források

Marosi Ildikó és a Kemény család visszaemlékezései. Ezek a források különösen fontosak Kemény János személyiségének, a kastély mindennapi életének és a Helikon kialakulásáról fennmaradt családi emlékezetnek a megértéséhez. Marosi egyik közlésében például különbséget tesz a később emlékhellyé vált „helikoni asztal” és a tényleges találkozók térhasználatára között, ami jól mutatja az utólagos legenda és a történeti részletek közötti eltérést.

Molter Károly visszaemlékezései és levelezése. A hivatalos jegyzőkönyveknél sokkal közelebb visznek a találkozók mindennapi légköréhez és a résztvevők személyes kapcsolataihoz. Használatuknál azonban mindig számolni kell azzal, hogy több évtizeddel későbbi emlékezés és korabeli dokumentum nem azonos bizonyító erejű forrás.

Irodalomtörténeti alapmunkák

Pomogáts Béla: A transzilvánizmus. Az Erdélyi Helikon ideológiája. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1983. A kötet a Helikon ideológiai és eszmetörténeti hátterének egyik alapvető feldolgozása. A mű 1983-ban az Akadémiai Kiadónál jelent meg, az Irodalomtörténeti füzetek sorozatában.

Romániai Magyar Irodalmi Lexikon. A személyi életrajzok, intézménytörténeti adatok és fogalmak ellenőrzésének nélkülözhetetlen kézikönyve. A Helikoni munkaközösség, az Erdélyi Szépmíves Céh, az Erdélyi Helikon és az egyes szerzők szócikkei együttesen különösen fontos adatbázist alkotnak.

Az Erdélyi Helikon költői, 1928–1944. Bukarest, 1973. Az antológia nemcsak szöveggyűjtemény, hanem repertóriumra is épít, bibliográfiai forrás is. Segítségével pontosabban rekonstruálható, mely költők milyen intenzitással voltak jelen a folyóiratban.

Bibliográfiai és digitális segédletek

Galambos Ferenc: Erdélyi Helikon repertórium 1928–1944. Az adatbázis több mint négyezer bibliográfiai tételt tartalmaz, és szerző, évfolyam, tárgykör szerint is kereshető. A könyv egyes fejezeteinek utólagos

tényellenőrzéséhez ez lesz az egyik leghasznosabb digitális segédlet.

Erdélyi Magyar Adatbank bibliográfiai gyűjteményei. Az Erdélyi Fiatalok, az Erdélyi Irodalmi Szemle, az Erdélyi Múzeum, az Erdélyi Tudósító és más folyóiratok repertóriumai egy helyen kutathatók. Ez azért különösen fontos, mert a Helikon történetét nem önmagában, hanem a korszak teljes erdélyi magyar sajtóterében kell elhelyezni.

Magyar Elektronikus Könyvtár. A MEK az Erdélyi Helikon repertóriumán túl számos irodalomtörténeti, történeti és forráskiadványt tesz hozzáférhetővé. A könyvtár katalógusa az erdélyi irodalommal kapcsolatos jelentős digitális anyagállományt tartalmaz.

H á t t é r g y á r

1926 nyarán Kemény János marosvécsi kastélyában olyan találkozó jött létre, amely nem csupán irodalmi esemény volt, hanem intézményteremtő pillanat is. Erdély magyar írói egy szétszakított történelmi térben keresték annak módját, miként lehet újra közösséget, olvasóközönséget, folyóiratot és könyvkiadást építeni.

A könyv azt mutatja meg, hogyan született meg a Helikon világa, milyen viták, személyes kapcsolatok és kulturális stratégiák formálták, és miként vált Marosvécs a kisebbségi magyar irodalom egyik legfontosabb jelképévé.

Ez a kötet nemcsak egy irodalmi társaság története, hanem annak a kérdésnek a krónikája is, hogyan lehet kulturális életet szervezni történelmi törés, intézményi hiány és politikai bizonytalanság közepette.